

alles is nu

cultuur- en erfgoednota provincie Utrecht 2016-2019

concept 15 maart 2016

Inhoud

INLEIDING	4
SAMENVATTING	5
1 TRENDS	6
2 OPGAVEN	9
3 AANPAK	11
3.1 Werkwijze	11
3.2 Instrumentarium	12
4 UITWERKING OPGAVE 'HEBBEN EN HOUDEN'	15
4.1 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones verankeren in ruimtelijk beleid	15
4.2 Monumenten instandhouden en beheren	18
4.3 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones instandhouden en beheren	23
4.4 Archeologische vondsten en provinciaal archief beheren	25
4.5 Erfgoediconen beheren	27
5 UITWERKING OPGAVE 'PROMOTEN EN PROFILEREN'	30
5.1 Instellingen verstevigen en verzakelijken	30
5.2 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones etaleren en exploiteren	32
5.3 Erfgoedverhalen ontsluiten en vertellen	37
5.4 Festivals faciliteren	41
5.5 Bibliotheken heruitvinden en herpositioneren	43
6 UITWERKING OPGAVE 'KENNEN EN KUNNEN'	45
6.1 Cultuur- en erfgoededucatie aanreiken	45
6.2 Taal- en digitale vaardigheid bevorderen	47
6.3 Bibliothekennetwerk versterken	49

Bijlagen

bijlage 1: Financiën cultuur- en erfgoednota 2016-2019	B-2
bijlage 2: Bestuurlijke agenda cultuur- en erfgoednota 2016-2019	B-4
bijlage 3: Cultuurhistorie in de PRV 2013, zones van provinciaal belang	B-5
bijlage 4: Lijst van gebruikte afkortingen	B-11
bijlage 5: Literatuurlijst	B-12
bijlage 6: Deelnemers rondetafelgesprekken 28 september en 8 oktober 2015	B-13
bijlage 7: Deelnemers bijeenkomst Cultuurpacten 26 november 2015	B-16

Inleiding

Cultuur en erfgoed kleuren het leven in onze provincie. We bevinden ons dagelijks te midden van ons rijke erfgoed. De historische landschappen en binnensteden, buitenplaatsen en boerderijen, forten en linies bepalen in hoge mate het aanzien en het culturele profiel van Utrecht. Ook bezoekers genieten daar volop van. Cultuurcentra en bibliotheken brengen leven in de brouwerij, dragen bij aan de ontwikkeling van burgers en houden de samenleving vitaal. Festivals lokken publiek naar onze podia en dagen uit tot nieuwe cultuurproductie. Cultuur en de regionale kenniseconomie versterken elkaar en vormen samen de motor voor innovatie.

Cultuur is overal waar mensen (geweest) zijn. Daarin schuilt het gevaar dat het een vanzelfsprekendheid wordt, dat we het niet meer op waarde schatten. Een positief effect van de sterke bezuinigingen van de afgelopen jaren is dat iedereen op dat punt flink is wakker geschud. Cultuur en erfgoed hebben zorg, aandacht en koestering nodig. Hier ligt vooral een taak voor de sector zelf. Culturele instellingen en makers moeten werk maken van hun maatschappelijke functie en positie, draagvlak verwerven, waarde creëren en kansen grijpen. Dat vergt durf, een onderzoekende blik en slim en intensief relatiebeheer. Wij op onze beurt kijken waar we kunnen versterken door te verbinden, te ondersteunen en te stimuleren. De provincie koestert cultuur en erfgoed, maar pampert niet.

In deze cultuur- en erfgoednota kiezen we, in aansluiting op het coalitieakkoord en de tussenevaluatie van de vorige cultuurnota, zowel voor continuïteit van beleid als voor nieuwe accenten. Ons cultuur- en erfgoedbeleid stoelt voor een belangrijk deel op wettelijke taken en bestuurlijke afspraken. Dat geldt voor het bibliotheek- en monumentenbeleid, onze inspanningen voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Romeinse Limes als beoogd UNESCO Werelderfgoed, onze taken op het gebied van archeologie en archieven en onze inzet op cultuureducatie. Daar is sprake van een grote mate van continuïteit. Nieuwe accenten leggen we op kennis, onderzoek en ontwikkeling, erfgoedbeheer, erfgoedtoerisme en duurzaamheid.

Kennis, onderzoek en ontwikkeling zijn belangrijke randvoorwaarden om de sector sterk en vitaal te houden. Daarbij geven we veel aandacht aan *cross overs* tussen provinciale beleidsterreinen, markt en maatschappij. Goed beheer en een gezonde exploitatie van erfgoed is een grote en in onze erfgoedrijke provincie zwaarwegende opgave, die deze periode meer nadruk krijgt. Het belang van duurzaamheid spreekt voor zich. De toeristische potentie van ons erfgoed en onze festivals is groot en willen we graag zo goed mogelijk verzilveren.

De keuzes die we in deze nota maken, zijn gebaseerd op een gedegen analyse van de opgaven waarvoor de sector zich gesteld ziet, de oorzaken die daaraan ten grondslag liggen en de reële mogelijkheden van de provincie om daarop invloed uit te oefenen. Per opgave formuleren we het beoogde maatschappelijke effect en de bijbehorende doelstellingen, beleidsinstrumenten en meetpunten.

Aan de totstandkoming van deze nota ging, volgens de in het coalitieakkoord afgesproken nieuwe werkwijze, een uitvoerige consultatie van het veld vooraf. Meer dan 150 vertegenwoordigers van culturele instellingen en gemeenten dachten open en constructief met ons mee en gingen in gesprek met Statenleden. Daar willen we hen hartelijk voor bedanken. Deze nota markeert zeker niet het einde van het proces van samen zoeken naar wat nodig en mogelijk is. Het is een kadernota die ruimte biedt voor tussentijdse bijsturing en accentverschuiving. Het is een nadrukkelijke wens van het culturele veld om het beleid op hoofdlijnen vast te leggen en ruimte te houden om in te kunnen spelen op kansen en ontwikkelingen die zich voor doen. De dynamiek in de cultuursector vraagt om die flexibiliteit. Wij houden de dialoog met de sector en de politiek de komende jaren dan ook graag gaande.

Samenvatting

PROVINCIAAL BELEID

WAAROM

De provincie staat midden in de maatschappelijke, economische en bestuurlijke dynamiek. In ons cultuur- en erfgoedbeleid verhouden we ons tot de volgende trends:

- Terugkeer van de culturele eigenwaarde
- Verschillen in verdienvermogen
- Erfgoed in de knel
- Bloeiende streekculturen
- Het gebeurt in de stad
- Kansen in toerisme
- Grillige publieksvoorkeuren
- Oude en nieuwe vaardigheden
- Duurzaamheid
- Veranderende rollen en verhoudingen

WAT

De trends zijn in hoge mate bepalend voor de opgaven die we voor onszelf formuleren voor de periode 2016-2019:

Onderzoeken en ontwikkelen

Hebben en houden

Promoten en profileren

Kennen en kunnen

HOE

Provincie als verbinder

We kiezen positie als partner te midden van maatschappelijke spelers. De zelforganisatie en burgerkracht stimuleren en versterken we.

Op feiten gebaseerd

Kennis en inzicht zijn belangrijke randvoorwaarden voor succesvol en effectief beleid. We willen dat verbeteren op basis van onderzoek.

Meer flexibiliteit in de uitvoering

We leggen wij het beleid alleen op hoofdlijnen vast en beschrijven de gewenste maatschappelijke effecten en de doelstellingen. We willen flexibel reageren op kansen en uitdagingen die zich voordoen.

Verantwoording achteraf

Het accent verschuift naar verantwoording achteraf. Door beleidsinstrumenten en meetpunten te benoemen, scheppen we daarvoor een transparant kader.

WAARMEE

Onze voornaamste instrumenten zijn cultuurpacten, partnerinstellingen, subsidieregelingen, (onderzoeks)opdrachten en uitvoeringsprogramma's met de bijbehorende budgetten.

OPGAVEN

Hebben en houden: samen zorgen voor erfgoed

De provincie staat, samen met andere overheden en particuliere eigenaren, voor de maatschappelijke opgave ons cultureel erfgoed in stand te houden. Het is zaak om cultuurhistorische waarden goed te verankeren in het ruimtelijk beleid. Deskundig en inventief beheer van erfgoed is een belangrijke randvoorwaarde voor instandhouding en tegelijk een punt van toenemende zorg, omdat steeds meer eigenaren en gemeenten moeite hebben dat goed te organiseren, te bekostigen en te bemensen. Met name kennis is hier een knelpunt.

Promoten en profileren: beleefbaar maken van erfgoed en cultuur

Cultuur en erfgoed zijn publieke waarden. We vinden het daarom belangrijk dat zoveel mogelijk mensen daarvan genieten en gebruik maken. Wij stimuleren initiatieven die ertoe bijdragen erfgoed zichtbaar en beleefbaar te maken en streven er samen met de gemeenten naar cultuur en erfgoed beter te benutten voor de toeristische profilering van Utrecht. Ook ondersteunen we een aantal aansprekende en artistiek hoogwaardige festivals.

Kennen en kunnen: leren van culturele basisvaardigheden

Investeren in de ontwikkeling van mensen is een belangrijke opgave voor het provinciale cultuur- en erfgoedbeleid. Het is ook een opgave die het culturele beleidsveld ver overstijgt en waarin wij als provincie in de keten van het cultuuronderwijs en het bibliotheeknetwerk een rol en verantwoordelijkheid nemen. Voor het welzijn en welbevinden van mensen is het essentieel dat zij meedoen met de maatschappij en hun eigen verantwoordelijkheden daarbinnen (kunnen) oppakken.

Onderzoeken en ontwikkelen: bewegen om vooruit te komen

Voor het draagvlak en de draagkracht van culturele instellingen is het essentieel dat zij midden in de samenleving staan, met een open blik kijken naar de ontwikkelingen en de kansen die zich voordoen, met een nieuwsgierige en leergierige houding andere wegen verkennen en vermoede en onvermoede samenwerkingsverbanden aangaan.

EFFECTEN

Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones verankeren in ruimtelijk beleid

De cultuurhistorisch waardevolle, bovenlokale landschappelijke en archeologische structuren zijn bekend, veiliggesteld en dragen bij aan ruimtelijke kwaliteit.

Monumenten instandhouden en beheren

De Utrechtse (rijks)monumenten staan er zo goed bij dat ze hun deel van het verhaal van Utrecht kunnen blijven vertellen.

Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones instandhouden en beheren

De cultuurhistorisch waardevolle, bovenlokale landschappelijke en archeologische structuren staan er zo goed bij dat ze herkenbaar en 'leesbaar' zijn.

Archeologische vondsten en provinciaal archief beheren

Archeologische vondsten, opgravingsdocumentatie en het provinciaal historisch archief worden goed gebruikt als bron van kennis en verhalen over de rijke Utrechtse geschiedenis.

Erfgoediconen beheren

Buitenplaatsen met een publieksfunctie en molens fungeren als iconen van het Utrechts erfgoed en hebben een toekomst dankzij goed beheer en gezonde exploitatie.

Instellingen verstevigen en verzakelijken

De provincie Utrecht heeft vitale en innovatieve cultuur- en erfgoedorganisaties, met een groot maatschappelijk draagvlak.

Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones etaleren en exploiteren

De cultuurhistorische waarden van landschap en archeologie komen goed tot hun recht in gebiedsontwikkeling en maken Utrecht aantrekkelijker voor bewoners, bezoekers en bedrijven.

Erfgoedverhalen ontsluiten en vertellen

Het publiek is bekend met de Utrechtse erfgoedcollecties en -locaties en maakt daar graag en veel gebruik van.

Festivals faciliteren

De aanwezigheid van een breed palet aan festivals van (inter)nationale uitstraling geeft Utrecht een aantrekkelijk cultureel profiel en versterkt de culturele infrastructuur.

Bibliotheken heruitvinden en herpositioneren

De bibliotheken in de provincie Utrecht creëren waarde voor de lokale gemeenschap als plek voor alle inwoners om elkaar te ontmoeten en zich te ontwikkelen.

Cultuur- en erfgoededucatie aanreiken

Alle basisschoolleerlingen in de provincie Utrecht hebben hun basisvaardigheden met betrekking tot cultuur en erfgoed versterkt.

Taal- en digitale vaardigheid bevorderen

De inwoners van Utrecht kunnen goed lezen en schrijven en zijn in staat om internet te gebruiken om informatie te vinden, te filteren en te benutten.

Bibliotheeknetwerk versterken

Er is een vitaal bibliotheeknetwerk in de provincie Utrecht dat alle burgers in staat stelt om van de bibliotheekfuncties gebruik te maken.

1 Trends

De provincie staat midden in de maatschappelijke, economische en bestuurlijke dynamiek. In ons beleid verhouden wij ons dan ook tot wat er in en om de sector gebeurt. Op basis van de trendverkenning voor onze Balans Strategische Agenda, recente rapporten van adviesraden en sectorinstituten, observaties vanuit het werkveld en ontwikkelingen in het beleid van andere overheden, hebben wij een aantal trends geïdentificeerd die in hoge mate bepalend zijn voor de opgaven van ons cultuur- en erfgoedbeleid in de periode 2016-2019.

Terugkeer van de culturele eigenwaarde

Cultuur is waardevol. Eerst en vooral in esthetische, artistieke en cultuurhistorische zin. Cultuur verbeeldt en verbaast, prikkelt en provoceert, leert en vermaakt, ontroert en onthutst. Erfgoed en kunst bieden een ander venster op de wereld en nodigen uit tot reflectie. Cultuur heeft bovendien mooie neveneffecten op allerlei niveaus en gebieden, bijvoorbeeld als het gaat om de persoonlijke ontwikkeling en het maatschappelijk functioneren van mensen, de vitaliteit en cohesie van gemeenschappen en de economische kracht van steden en dorpen. De afgelopen jaren werd het cultuur- en erfgoedbeleid veelal instrumenteel ingezet met het oog op deze neveneffecten. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) pleit ervoor het cultuurbeleid vooral te richten op eigenstandige waarde van cultuur en op de versterking van het vermogen van de culturele sector om nieuwe uitdagingen het hoofd te bieden. Minister Bussemaker volgt dit advies. Ook andere overheden investeren weer in cultuur, zij het voorzichtig. Op basis van de nieuwe Erfgoedwet neemt het Rijk voor het eerst ook wettelijke verantwoordelijkheid voor het beheer van rijkscollecties en aan de zorg van het Rijk toevertrouwde museumcollecties. Een duidelijk signaal dat goed erfgoedbeheer een structurele overheidstaak is.

Verschillen in verdienvermogen

De cultuurbezuinigingen van rijk, provincie en gemeenten in de afgelopen periode zijn hard aangekomen. Het verdienvermogen van instellingen verschilt sterk, constateert de WRR. Vooral kleinere instellingen met een specifiek aandachtsgebied hebben moeite om nieuwe inkomstenbronnen aan te boren. Zij worden zodoende onevenredig zwaar getroffen door overheidsbezuinigingen.

De Utrechtse cultuur- en erfgoedsector bestaat voornamelijk uit kleinere instellingen en is dus buitengewoon vatbaar voor dit effect. Tegelijk is hier zeer sterk bezuinigd. De instellingen hebben dat wonderwel weten op te vangen. Over de hele linie zijn de eigen inkomsten uit bezoek gestegen en wordt de norm die het rijk hanteert voor eigen inkomsten (17,5%) ruimschoots gehaald. De kasteelmusea verdienen 75% van hun budget zelf en de ondersteunende instellingen 30 tot 50%. Zelfs daarmee hebben zij echter hun inkomsten niet op peil weten te houden. De sector opereert weliswaar nog steeds vol elan en enthousiasme, maar de financiële basis onder veel instellingen is wankel. Dat leidt tot veilige programmering en een sterke personeelsreductie. Het innovatief vermogen, dat juist nodig is om toekomstbestendig te blijven, dreigt af in plaats van toe te nemen.

Erfgoed in de knel

Erfgoed is kwetsbaar. De ruimtelijke druk neemt toe als gevolg van de aantrekkende economie. De bescherming van cultuurhistorische en archeologische omgevingswaarden in nieuwe ruimtelijke plannen en ontwikkelingen vergt voortdurende alertheid. De onderhouds- en beheerlasten drukken zwaar. Grote erfgoedbeheerders als Het Utrechts Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten melden dat goed beheer steeds moeilijker wordt door teruglopende subsidies. De Utrechtse Erfgoedmonitor 2014 toont aan er € 220 miljoen nodig is om de rijksmonumenten in de provincie in goede staat te krijgen. Onderhoudskosten verdubbelen wanneer de staat van onderhoud van een monumentaal object terugvalt van goed naar redelijk en van redelijk naar slecht. Leegstand is funest. De komende jaren zal dat lot vooral monumentale kerken treffen. Ook een groot en wijdverbreid gebrek aan kennis draagt bij aan de kwetsbaarheid van erfgoed. Het Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht (STAMU) signaleert dat slechts vijf gemeenten voldoende personeel hebben voor beleid en uitvoering op het gebied monumenten en archeologie. Twee derde van de gemeenten heeft een duidelijk tekort aan kennis, met name voor het inbedden van de cultuurhistorie bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Bloeiende streekculturen

De streek leeft op. Globalisering gaat hand in hand met regionalisering. Er is sprake van toenemende aandacht en waardering voor het nabije en het eigene. We hechten meer dan voorgaande decennia aan een regionale identiteit en zijn trots op het erfgoed in onze directe omgeving. Regio's en steden concurreren met elkaar en profileren zich op basis van hun eigen DNA: er is sprake van een herwaardering van de streekeigen cultuur.

Het gebeurt in de stad

Steden groeien als kool. Utrecht en Amersfoort zorgen samen voor het grootste deel van de 14% bevolkingsgroei die de provincie tot 2040 verwacht. Vooral jonge, hoger opgeleide huishoudens en migranten zoeken hun heil in de stad.

Cultureel kapitaal en de aanwezigheid van cultureel erfgoed zijn belangrijke factoren voor welvarende en aantrekkelijke steden. Er is sprake van een zichzelf versterkend mechanisme: de gespecialiseerde culturele voorzieningen in de steden zijn medebepalend voor de vestigingskeuze van nieuwe, veelal hoger opgeleide bewoners. Die scheppen op hun beurt weer een gunstig vestigingsklimaat voor (internationale) bedrijven. Onderzoek (Atlas voor Gemeenten 2015) toont aan dat monumentale steden het aanzienlijk beter doen dan andere steden.

Op het platteland daarentegen daalt het opleidingsniveau, neemt de economische dynamiek af en de vergrijzing toe. De gevolgen van de bezuinigingen in de cultuursector zijn het meest merkbaar in dunbevolkte regio's, waar de culturele voorzieningen schaarser zijn en het verdienend vermogen van de instellingen kleiner is. Wanneer hier een culturele voorziening verdwijnt, wordt cultuur al snel onbereikbaar. Dat tast de kwaliteit van de fysieke leefomgeving en de leefbaarheid aan.

Kansen in toerisme

Het internationaal toerisme is *booming*. In 2025 verwacht ons land 23 miljoen buitenlandse bezoekers. In Utrecht is de sector toerisme en recreatie goed voor 6% van de totale werkgelegenheid. Jaarlijks gaat er € 2,4 miljard in om. Het zakelijk toerisme (congressen en vergaderingen) is met 55% van de jaarlijkse omzet de belangrijkste economische pijler van de toeristisch-recreatieve branche. Op de tweede plaats volgen de bestedingen aan het dagbezoek (42%). Het verblijfstoerisme bedraagt slechts 3% van het totaal. Daar liggen dus kansen, onder andere door de rijkdom aan erfgoedkwaliteiten en culturele voorzieningen beter voor het voetlicht te brengen en de culturele profielen van steden en regio's te versterken.

Grillige publieksvoorkeuren

Het publiek verandert voortdurend. De samenstelling wordt gevarieerder. Voorkeuren fluctueren en zijn steeds moeilijker te voorspellen. De belangstelling voor de gecanoniseerde cultuur neemt af. Mensen zijn niet op zoek naar 'cultuur', maar naar belevenis, aansprekende verhalen en intense ervaringen. De cultuursector moet inspelen op deze veranderingen om relevant te blijven. Kunstencentra, bibliotheken en musea moeten op zoek naar nieuwe verbindingen, andere partners en andere manieren van werken, buiten de instituties en buiten de vier muren waarin die gehuisvest zijn. Digitalisering brengt cultuur en vooral erfgoed dichterbij het publiek, verlaagt de drempel om er actief mee aan de slag te gaan en doet de grenzen tussen makers en publiek vervagen. Het veld organiseert zich steeds informeler en meer hybride. Er ontstaan nieuwe kunst- en organisatievormen. Festivals worden een steeds belangrijker en kansrijker podium.

Oude en nieuwe vaardigheden

De beschikbaarheid en herbruikbaarheid van digitale informatie neemt explosief toe. Het creëren van informatie wordt eenvoudiger, gebruikers worden producenten. Steeds meer (overheids)diensten worden digitaal. Maar een aanzienlijk deel van de samenleving heeft nog nauwelijks toegang tot (digitale) informatie en beschikt niet over vaardigheden om er goed mee om te kunnen gaan. Nederland telt 1,3 miljoen mensen die niet goed kunnen lezen, schrijven en/of gebruik maken van digitale technologie en informatie.

De toekomst vraagt om inventieve mensen die in staat zijn om in te spelen op veranderingen. De moderne kenniseconomie vergt daarom niet alleen (digitale) geletterdheid maar in toenemende mate ook competenties als samenwerken, creativiteit, communiceren, probleemoplossend vermogen en het filteren en waarderen van informatie.

Duurzaamheid

Grondstoffen worden schaarser. Het klimaat verandert onmiskenbaar. Zeker na het akkoord van Parijs wordt de urgentie van deze vraagstukken sterk gevoeld. Het economische en maatschappelijke draagvlak voor duurzame productie en duurzaam leven groeit. Dit manifesteert zich in een behoefte aan meer hernieuwbare en lokaal op te wekken energie en aan andere op duurzaamheid gerichte innovaties. Duurzaamheid is niet alleen niet alleen een (dure) plicht, maar biedt ook kansen. In de monumentenzorg kunnen duurzaamheidsmaatregelen zorgen voor lagere beheerkosten. Zo draagt de eigenaar niet alleen bij aan een beter milieu, maar creëert hij ook structureel meer financiële ruimte om zijn monument goed te onderhouden.

Veranderende rollen en verhoudingen

De netwerksamenleving zet alles op z'n kop: sociale structuren, rollen en verantwoordelijkheden veranderen. Zelforganisatie is in opkomst en vormt een maatschappelijke krachtbron van jewelste. Ook voor cultuur willen steeds meer mensen hun handen uit de mouwen steken. Landschap Erfgoed Utrecht becijfert dat 9.000 vrijwilligers zich actief inzetten voor landschap en erfgoed. Die inzet vertegenwoordigt een maatschappelijke waarde van ruim € 14 miljoen per jaar. Tegelijkertijd beweegt de overheid van *government* naar *governance*; van een bepalende spelverdeler naar een gelijkwaardige speler te midden van een netwerk van andere maatschappelijke spelers.

2 Opgaven

In aansluiting op de bovenbeschreven trends, ziet de provincie voor de komende jaren vier belangrijke opgaven voor het cultuur- en erfgoedbeleid. De titel van deze nota is daarbij onze leidraad: alles is NU! Cultuur en erfgoed moeten nu, in deze tijd en samenleving, betekenis hebben en van waarde zijn.

Onderzoeken en ontwikkelen: bewegen om vooruit te komen

Stilstand is achteruitgang. Voor het draagvlak en de draagkracht van culturele voorzieningen en instellingen is het essentieel dat zij midden in de samenleving staan, met een open blik kijken naar ontwikkelingen en kansen, andere wegen verkennen en nieuwe samenwerkingsverbanden aangaan. Cultuur is immers niet alleen een kwestie van hebben en houden, maar ook van maken, verhalen vertellen en betekenis geven, steeds weer en telkens op nieuwe manieren. De provincie heeft hier een bescheiden en specifieke rol. Wij bouwen mee aan het verknopen van de culturele sector met andere maatschappelijke velden en spelen waar nodig en mogelijk een verbindende rol tussen partijen die elkaar kunnen verrijken en versterken.

De provincie legt daarom in deze nota een sterk accent op het stimuleren en faciliteren van kennis, onderzoek en ontwikkeling in de cultuur- en erfgoedsector. Niet als doel op zich, maar als middel om verrassende publieksproducten te maken, de toeristische markt te kunnen aanboren, efficiënter en effectiever te kunnen omgaan met schaarse middelen en expertise, te kunnen experimenteren en te vernieuwen. Daarbij vinden we het van groot belang dat er *cross overs* ontstaan met markt en maatschappij. Juist nu er sprake is van hernieuwde waardering voor artistieke en creatieve krachten en producties, liggen er kansen om ook buiten het eigen werkveld waarde te creëren. Deze eerste en meest fundamentele opgave staat niet op zichzelf maar maakt integraal onderdeel uit van de overige opgaven en loopt als een rode draad door deze hele nota heen.

Om te benadrukken dat we veel belang hechten aan onderzoek en ontwikkeling nemen we daarvoor in de begroting bij deze nota een aparte post op. Dit budget zetten we in ten behoeve van opdrachten en subsidies voor projecten die passen bij de beleidsdoelen in deze nota.

Hebben en houden: samen zorgen voor erfgoed

Utrecht is rijk aan erfgoed. Wat we hebben, willen we (be)houden. Een belangrijk deel van die rijkdom bestaat uit het geheel van het ruimtelijk, gebouwd, groen en archeologisch erfgoed dat zo bepalend is voor de kwaliteit van Utrecht als provincie om te wonen, te werken en te recreëren. De provincie staat, samen met andere overheden en particuliere eigenaren, voor de maatschappelijke opgave dit erfgoed in stand te houden. Het is zaak om de cultuurhistorische waarden goed te verankeren in het ruimtelijk beleid. We handhaven de vier prioritaire thema's historische buitenplaatsen, militair erfgoed, agrarisch cultuurlandschap en archeologie. Deze hebben hun basis in de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie en werken ook door in monumentenzorg, gebiedsprogramma's en publieksbereik.

Deskundig en inventief beheer is een belangrijke randvoorwaarde voor instandhouding. Tegelijk is het een punt van toenemende zorg, omdat steeds meer erfgoedeigenaren moeite hebben beheer goed te organiseren, bekostigen en bemensen. Met name kennis is hier een knelpunt, zowel bij eigenaren als gemeenten. Daarbij gaat het deels om 'oude' kennis over erfgoedwaarden en regelgeving, deels om 'nieuwe' kennis over bijvoorbeeld energiebesparing, verdienmodellen en exploitatievormen.

De provincie heeft hier vooral een ondersteunende en faciliterende functie ten opzichte van gemeenten, eigenaren en erfgoedinstellingen. Eigenaren van rijksmonumenten helpen wij met ons Fonds Erfgoedparels bij restauratieprojecten, waarbij we een accent blijven leggen op historische buitenplaatsen. Voor bepaalde iconische structuren en objecten nemen we een grotere verantwoordelijkheid. Volle beheerverantwoordelijkheid dragen we voor het provinciaal archeologisch depot en onze eigen archieven.

Promoten en profileren: beleefbaar maken van erfgoed en cultuur

Cultuur en erfgoed zijn publieke waarden. We vinden het daarom belangrijk dat zoveel mogelijk mensen daarvan genieten en gebruik maken. Wij stimuleren initiatieven die ertoe bijdragen erfgoed zichtbaar en beleefbaar te maken en streven er samen met de gemeenten naar cultuur en erfgoed beter te benutten voor de toeristische profilering van Utrecht. De toegevoegde waarde van de

provincie ligt hier bij uitstek op het bovenlokale niveau. Daarbij gaat het deels om fysieke initiatieven in het kader van gebiedsontwikkeling rondom de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam, de Limes en Park Vliegbasis Soesterberg. Het vervlechten van kunst in gebiedsontwikkeling is een goede manier om gebiedseigen kenmerken en verhalen zichtbaar en beleefbaar te maken. Voor een ander deel gaat het hier om het (door)ontwikkelen van (digitale) producten en diensten om lokaal erfgoed te promoten, te verbinden en te verrijken. Daarbij is samenwerking met de creatieve sector van groot belang.

Festivals zijn in toenemende mate culturele bruggehoofden met een strategische waarde. Ze zijn laagdrempelig en bij uitstek geschikt om het publiek met zijn grillige voorkeuren aan te spreken en te laten proeven van bekende en onbekende cultuur. Ze werken als broedplaatsen voor vernieuwing en nodigen uit tot spannende samenwerkingsverbanden. Ook voor de culturele profilering van de provincie en de aantrekkingskracht van Utrecht op cultuurtoeristen zijn festivals van groot belang. Daarom ondersteunt de provincie ook in de komende jaren een aantal aansprekende en artistiek hoogwaardige festivals.

Kennen en kunnen: leren van culturele basisvaardigheden

Cultuur en erfgoed zijn van en voor iedereen. Dat is een belangrijke reden voor de provincie om het te ondersteunen. Maar toegang tot cultuur en erfgoed is verre vanzelfsprekend. Goed kunnen lezen en schrijven, om kunnen gaan met digitale media en in staat zijn informatie te vinden, te filteren en te duiden zijn culturele basisvaardigheden die ook nodig zijn om maatschappelijk te kunnen functioneren en een economische bijdrage te kunnen leveren. Er zijn schrikbarend veel mensen die deze vaardigheden niet of onvoldoende beheersen. Dat is een punt van grote zorg.

De moderne kennissamenleving vraagt van jong en oud ook nieuwe competenties.

De 21ste eeuw moet goed zijn in samenwerken, kennisconstructie, creativiteit, onderzoek, zelfreflectie, problemen oplossen, zelfsturing en analyseren: vaardigheden die bij uitstek gevormd en gescherpt worden als mensen aan de slag gaan met kunst en erfgoed. Het is daarom van groot belang dat iedereen die kans krijgt, ook zij die van huis uit niet of nauwelijks met cultuur en erfgoed in aanraking komen. Cultuureducatie is bovendien een goede manier om het culturele kapitaal van Utrecht ten goede te laten komen aan een groot deel van de inwoners. We beschouwen dit daarom als een culturele basisvoorziening waar we mede verantwoordelijkheid voor dragen en investeren in de bevordering van (digitale) geletterdheid van burgers en in cultuureducatie voor basisschoolleerlingen. Bibliotheken en scholen spelen daarin een belangrijke rol.

De provincie heeft een wettelijke taak een rol bij de instandhouding van het netwerk van lokale bibliotheken. Bibliotheken zijn onmisbaar voor de vitaliteit van het culturele leven in dorpen en steden. Gemeenten zijn hiervoor primair verantwoordelijk. De provincie ondersteunt en faciliteert het functioneren van het bibliotheeknetwerk en de ontwikkeling en vernieuwing van de bibliotheekfunctie, mede op grond van taken die de Bibliotheekwet haar toebedeelt.

3 Aanpak

In deze nota kiezen wij positie als partner te midden van andere maatschappelijke spelers in en om het veld van cultuur en erfgoed. Daarmee sluiten we aan bij de ontwikkeling van de netwerksamenleving. De zelforganisatie en burgerkracht die daarin de boventoon voeren, willen we stimuleren en versterken. Onze voornaamste instrumenten zijn cultuurpacten, partnerinstellingen, subsidieregelingen en uitvoeringsprogramma's. Bij de positie die we kiezen, past beleid dat slechts op hoofdlijnen vast ligt. We willen flexibel kunnen reageren op kansen en uitdagingen die zich voordoen. Dat betekent ook dat we veel meer (en beter) achteraf gaan verantwoorden.

3.1 Werkwijze

Provincie als verbinder

Als partner van het veld van cultuur en erfgoed gebruiken we kennis, organisatiekracht en geld om ontwikkelingen te ondersteunen die aansluiten bij de provinciale beleidsdoelen. Voorop staat het inspelen op maatschappelijke vraagstukken en het stimuleren en faciliteren van 'maatschappelijk eigenaarschap': het verantwoordelijkheid voelen en nemen voor cultuur en erfgoed van algemeen belang. Partnerorganisaties zoals Landschap Erfgoed Utrecht (LEU) en het Bibliotheek Service Centrum (BiSC) geven onze verbindende rol voor een groot deel gestalte. Maar ook onze ambtelijke organisatie leert makelen en schakelen met en tussen netwerkpartners.

Om deze rol goed te kunnen vervullen, moeten we als provincie ook de beweging maken van een sectoraal naar een meer integraal beleid. Kruisbestuiving tussen de beleidsterreinen cultuur, natuur, recreatie, economie en mobiliteit is mogelijk en wenselijk. Vanuit cultuur en erfgoed kunnen we een bijdrage leveren aan ruimtelijke kwaliteit, toeristische aantrekkelijkheid en de ontwikkeling van de creatieve sector. Omgekeerd kunnen andere beleidsvelden randvoorwaarden scheppen en voorzieningen creëren voor cultuur en erfgoed. Zo kan het toestaan van ruimtelijke ingrepen nieuwe functies mogelijk maken die de kans op herbesteding van monumenten vergroten. In sommige gevallen blijft het nodig dat de provincie optreedt als regisseur of initiatiefnemer, maar ook dan ligt het accent altijd op samenwerking.

Op feiten gebaseerd beleid

Kennis en inzicht zijn belangrijke randvoorwaarden voor succesvol en effectief beleid. Een onderzoek als de Utrechtse Erfgoedmonitor heeft de afgelopen jaren enorm geholpen om met en tussen overheden en eigenaren in gesprek te komen over de noodzaak van goed onderhoud en daar heel gericht de juiste acties op te ondernemen. De tevredenheidsonderzoeken onder de klanten van LEU en het BiSC gaven grond voor sturing door zowel de provincie als de betrokken instellingen zelf. Een inventariserend onderzoek naar goede voorbeelden van *cross overs* tussen cultuur en andere domeinen geeft veld en provincie richting en inspiratie bij het aangaan van nieuwe en onvermoede samenwerkingsverbanden.

Leren, verbeteren en innoveren op basis van onderzoek is daarom een belangrijk kenmerk van onze *evidence based* werkwijze in de komende jaren. We investeren meer dan voorheen in onderzoek, bijvoorbeeld naar de aard en het belang van het cultureel profiel van Utrecht en de behoeften en het gedrag van het publiek. We werken aan de doorontwikkeling en de uitbreiding van de Erfgoedmonitor en herhalen het onderzoek naar de capaciteit en deskundigheid van gemeenten op het gebied van ruimtelijk erfgoed en monumenten. Ook vragen we onze partnerinstellingen om regelmatig onderzoek te doen naar publiekswaardering en/of klanttevredenheid. Zo krijgen we zicht op wat nodig is en wat niet, wat goed werkt en wat minder. We delen de resultaten met het veld en met andere overheden.

Meer flexibiliteit in de uitvoering

Deze cultuur- en erfgoednota heeft het karakter van een kadernota. De provincie beschrijft hier welke maatschappelijke effecten zij wil bereiken en welke doelstellingen zij met het oog daarop nastreeft. Activiteiten benoemen we zo min mogelijk. Het is aan marktpartijen, partnerorganisaties en andere overheden om activiteiten te ondernemen en initiatieven te ontplooiën die onze doelen dichterbij kunnen brengen.

De afgelopen jaren lag een groot deel van ons budget vast in sectoraal beleid en programma's. Daar brengen we nu, zij het geleidelijk, verandering in. We zetten ons budget per beleidsopgave zo flexibel mogelijk in. Dat sluit aan op de uitdrukkelijke wens van het culturele veld. We doen dat door het samenvoegen van uitvoeringsbudgetten en door subsidieregelingen en uitvoeringsprogramma's zo min mogelijk 'dicht te timmeren'. Wij sturen vooral op het 'wat', dat wil zeggen: de realisatie van onze doelstellingen. Het (met) wie en hoe laten we over aan het veld.

Ten behoeve van de flexibiliteit van de uitvoering brengen we evenmin schotten aan tussen de vier jaren van de looptijd van deze nota. Dit effectueren we door de bestaande reservepost op de begroting van toepassing te verklaren op alle uitvoeringsbudgetten.

Verantwoording achteraf

Deze nieuwe werkwijze heeft ook gevolgen voor de wijze van verantwoorden. Doordat we niet langer van tevoren op project- en programmaniveau vastleggen wat we gaan doen om onze doelen te bereiken, verschuift het accent in de politieke verantwoording van vooraf naar achteraf. De nota biedt daarvoor een transparant kader door in elke paragraaf de beleidsinstrumenten en de meetpunten te benoemen. De meetpunten geven onze ambitie weer. Of en in hoeverre die reëel is, is op voorhand niet in alle gevallen te zeggen, omdat ons *evidence based* beleid nog in de kinderschoenen staat. De Erfgoedmonitor bijvoorbeeld geeft ons al wel inzicht in de staat van onderhoud van de rijksmonumenten, maar we hebben nog te weinig zicht op het autonome tempo van verval van de monumenten om met zekerheid te kunnen zeggen of de restauratie- en onderhoudsinspanningen voldoende zijn om een significante verbetering in de staat van onderhoud te bewerkstelligen. Juist door ons gaandeweg en na afloop van deze beleidsperiode te verantwoorden aan de hand van de gekozen meetpunten, zullen we meer grip krijgen op de effectiviteit van ons beleid en zullen we in de toekomst steeds beter in staat zijn om haalbare en werkbare doelstellingen te formuleren. Eind 2018 bieden we Provinciale Staten een (tussen)evaluatie van het gevoerde beleid aan en jaarlijks rapporteren we over de stand van zaken (zie bijlage 2).

3.2 Instrumentarium

Juridische instrumenten

Het ruimtelijk erfgoedbeleid krijgt vorm in de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028 (PRS) en de Provinciale Ruimtelijke Verordening 2013 (PRV). Deze herijken we in 2017. Daarbij veranderen naar verwachting ook de begrenzing en de beschrijving van een aantal erfgoedzones. In 2019 worden de PRS en de PRV zoveel mogelijk beleidsneutraal omgezet naar Omgevingsvisie respectievelijk Omgevingsverordening. Gemeenten moeten de provinciale regelgeving verwerken in hun nieuwe ruimtelijke plannen. Een belangrijk aandachtspunt de komende beleidsperiode is de ruimtelijke verankering van het (toekomstig) UNESCO Werelderfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam en de Romeinse Limes.

Een ander juridisch instrument bij het ruimtelijk erfgoedbeleid, met name wat betreft archeologie, zijn de ontgrondingsvergunningen. Daarvoor is de provincie bevoegd gezag.

Ten slotte maken we ter effectivering van ons cultuur- en erfgoedbeleid gebruik van bestuurlijke afspraken met het Rijk en andere provincies. Zo hebben we convenanten gesloten over de gezamenlijke inzet voor de restauratie van rijksmonumenten, UNESCO Werelderfgoed, cultuureducatie en de steunfunctie voor monumentenzorg en archeologie.

Cultuurpacten

Sinds 2014 hebben wij twaalf cultuurpacten afgesloten met gemeenten in de provincie Utrecht. Verschillende andere gemeenten hebben interesse om een pact aan te gaan. Deze overeenkomsten versterken de samenwerking tussen provincie en gemeenten op het gebied van cultuur en erfgoed. Gezamenlijk onderzoeken we waar de beleidsdoelen van provincie en gemeente elkaar raken. Vervolgens maken we afspraken over de inzet van beleidsinstrumenten. Cultuurpacten passen goed bij onze nieuwe werkwijze en rol. Daarom werken we ook de komende jaren graag op deze manier samen met gemeenten. We streven ernaar minstens twintig gemeenten in een pact te betrekken. Een pact kan de vorm aannemen van bilaterale afspraken, maar ook van een akkoord met meerdere gemeenten rond een bepaald thema of een bepaald doel. In 2016 starten we met het actualiseren van bestaande pacten en het afsluiten van nieuwe pacten.

In de cultuurpacten maken we geen afspraken over ruimtelijke plannen. Daarvoor hebben we de Ruimtelijke Agenda Gemeenten. De pacten zijn ook geen instrument voor het verdelen van ons uitvoeringsbudget; daaraan moet altijd een ander besluit ten grondslag liggen, zoals een subsidietoekenning of een opdracht.

Cultuurpact Amersfoort

In cultuurpacten leggen gemeente en provincie gezamenlijke ambities en afspraken op het gebied van cultuur en erfgoed vast.

“Het cultuurpact helpt om aandacht en middelen te focussen op gemeenschappelijke thema’s op het gebied van cultuur en erfgoed van de provincie en de gemeenten. Op die manier creëer je meer ‘massa’ en impact. Het gezamenlijk oppakken van ‘100 jaar De Stijl’ door de gemeenten Utrecht en Amersfoort met de provincie is daar een goed voorbeeld van.”

Carolien de Boer
adviseur Beeldende Kunst en Cultuur gemeente Amersfoort

In de nieuwe en herziene pacten leggen wij, aansluitend op deze nota, enkele nieuwe accenten:

- Waar mogelijk zoeken wij *cross overs* met andere beleidsterreinen. Zo zien wij kansen in de koppeling van bibliotheekfuncties en erfgoedlocaties aan beleidsdoelen in het sociale domein, waarin gemeenten een belangrijke rol spelen.
- We werken aan de profilering van gemeenten en regio’s door middel van cultuur en erfgoed, waarbij we aansluiten bij de thematische aanpak van ons recreatie- en toerismebeleid. Kansen zien we vooral bij kastelen en buitenplaatsen, 100 jaar De Stijl, militair erfgoed en het (toekomstige) werelderfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam en de Limes.
- Samen met gemeenten en/of regio’s vergroten en verdiepen we onze kennis door middel van evaluatie en onderzoek. Zo willen we samen optrekken bij het in kaart brengen van de publieksbekendheid en -waardering voor cultuur en erfgoed in onze provincie.

Partnerinstellingen

Een partnerinstelling is een instelling die (deels) fungeert als uitvoerder van provinciaal beleid en waarmee de provincie een langjarige (subsidie)relatie onderhoudt omdat deze uitvoeringskennis en continuïteit garandeert waar onvoldoende kansen liggen voor marktpartijen. Onze verbindende en faciliterende rol krijgt in belangrijke mate vorm via de inzet van deze instellingen.

In onze relatie met partnerinstellingen willen wij werken vanuit vertrouwen in hun expertise. Daartoe hebben we een nieuwe werkwijze ontwikkeld die voor alle provinciale beleidsterreinen per 2017 wordt ingevoerd. In navolging van het Rijk bekostigen we de partnerinstellingen op basis van vierjaarlijkse subsidieaanvragen en beleidsplannen. We vragen onze partners welke bijdrage zij kunnen leveren aan de beleidsdoelen uit deze cultuur- en erfgoednota. Wij verwachten van hen een focus op hun eigen kerntaken en toegevoegde waarde. Ze moeten duidelijke keuzes maken voor de dingen waar ze goed in zijn en waarmee ze het verschil kunnen maken. Met name van LEU en het BiSC verwachten we een verbeteringslag: bij LEU in relatie tot de vorig jaar uitgevoerde evaluatie en de samenwerking met MooiSticht, bij BiSC in relatie tot de nieuwe bibliotheekvisie. We vragen onze partners de Governance Code Cultuur te onderschrijven en in hun beleidsplannen aan te geven hoe zij de principes van goed bestuur en toezicht borgen en om eventuele afwijkingen van de Code te motiveren.

Omdat de partnerinstellingen zich moeten verhouden tot ons beleid, lopen ze een jaar ‘uit de pas’: de meerjarenbeleidsplannen van de partnerinstellingen beslaan de periode 2017-2020.

Vooruitlopend op de nieuwe meerjarenbeleidsplannen van onze partners vermeldt de begroting bij deze nota maximumbedragen. De exacte subsidiebedragen worden eind 2016 bepaald op basis van de goedgekeurde aanvragen en beleidsplannen. Een eventuele verlaging van instellingsbudgetten per 2017 zal ten goede komen aan het uitvoeringsbudget bij de betreffende beleidsopgave.

In samenspraak met de partnerinstellingen maken we afspraken over hun bijdrage aan de maatschappelijke effecten die wij nastreven. De opgave is om te sturen op een niveau dat

resultaten van ondersteuningsinstellingen en provinciale beleidsdoelen op een zinvolle en meetbare manier met elkaar verbindt. Daarbij is klanttevredenheid voor hen en voor ons een belangrijke graadmeter. Alle partnerinstellingen worden in het derde jaar van de subsidieperiode, tevens het laatste cultuurnotajaar 2019, in opdracht van de provincie geëvalueerd op hun bijdrage aan de realisatie van de provinciale beleidsdoelen. Zo voorkomen we vanzelfsprekendheden in de relatie tussen provincie en partnerinstellingen.

Financiële instrumenten

Proces- en projectgeld is een onmisbaar beleidsinstrument om culturele ontwikkelingen en initiatieven te ondersteunen die bijdragen aan de realisatie van onze beleidsdoelen. Om redenen van transparantie kiezen we ervoor om met ingang van 2016 voor alle subsidieverstrekingen te werken met een subsidieverordening. Dat geldt, anders dan voorgaande jaren, ook voor restauratiesubsidies uit het Fonds Erfgoedparels. Deze werkwijze sluit aan bij die van andere provincies.

Naast de subsidieregelingen voor het Fonds Erfgoedparels en de ondersteuning van de festivals, hanteren we de subsidieregeling Cultuur en Erfgoed. Deze verbreden en vernieuwen we zodanig dat er ondersteuning mogelijk is voor activiteiten op het gebied van onderzoek en ontwikkeling, ruimtelijk erfgoedbeleid en publieksbeleid in de erfgoedsector. De criteria van de subsidieregelingen sluiten naadloos aan op de in deze nota gestelde doelen. Uitgangspunt is, dat we maximaal 50% van de projectkosten subsidiëren. Alle subsidieregelingen vallen onder de Algemene Subsidieverordening van de provincie Utrecht.

Het subsidie-instrument laat het initiatief bij de aanvrager. Er zijn echter situaties die meer initiatief van de provincie vragen. Dan kiezen we ervoor om onze beleidsdoelen te realiseren door het verstrekken van rechtstreekse opdrachten. Dit speelt met name in het ruimtelijke domein, bijvoorbeeld bij cultuurhistorische verkenningen en effectrapportages, en bij de onderzoeks- en kennisopgave.

Uitvoeringsprogramma's

Een uitvoeringsprogramma is het meest geschikte instrument wanneer cultuur- en erfgoedbeleid een integraal onderdeel vormt van ruimtelijke opgaven, meerdere bestuurlijk partners betrokken zijn en de focus ligt op uitvoering in de fysieke leefomgeving. In de komende periode geven we uitvoering aan het Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland 2016-2019 (onder andere voor de Grebbelinie), het Programma Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam 2016-2020, het Programma Park Vliegbasis Soesterberg en het Integraal Gebiedsprogramma (voor Amelisweerd en omstreken).

Informatie en communicatie

Het door middel van handreikingen, informatie en communicatie verwezenlijken van onze beleidsdoelstellingen is bij uitstek een manier van werken die past bij de provincie als verbinder. In het kader van ons ruimtelijk erfgoedbeleid hechten wij daarom groot belang aan onze Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (CHAT), een digitaal informatiebestand dat dient als informatie- en inspiratiebron voor ruimtelijke plannenmakers. Wij investeren in het actueel en gebruiksvriendelijk maken van deze website, ook ten behoeve van publiekstoepassingen. Met de Utrechtse Erfgoedmonitor hebben we een instrument ontwikkeld dat niet alleen onszelf inzicht en houvast geeft, maar ook eigenaren en andere betrokkenen een schat aan informatie biedt en aanzet tot gerichte en goed onderbouwde acties.

Een vergelijkbaar effect willen we bereiken met het nieuw op te zetten periodieke onderzoek naar het cultureel profiel van Utrecht en de behoeften en het gedrag van het publiek, waarin we samen zullen optrekken met gemeenten en partnerinstellingen. Vanuit onze netwerkaanpak ten slotte zullen we zelf ook inzetten op informatieoverdracht en kennisuitwisseling.

4 Uitwerking opgave ‘hebben en houden’

Instandhouding en beheer van erfgoed vragen om continuïteit. De in hoofdstuk 2 beschreven trends vragen echter ook om enkele accentverschuivingen in het beleid.

De opgave ‘hebben en houden’ valt uiteen in de volgende deelopgaven:

- Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones verankeren in ruimtelijk beleid
- Monumenten instandhouden en beheren
- Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones instandhouden en beheren
- Archeologische vondsten en het provinciaal archief beheren
- Erfgoediconen beheren

4.1 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones verankeren in ruimtelijk beleid

Effect

De cultuurhistorisch waardevolle, bovenlokale landschappelijke en archeologische structuren zijn bekend, veiliggesteld en dragen bij aan ruimtelijke kwaliteit.

Rol en focus

De cultuurhistorische kwaliteit van de omgeving draagt veel bij aan een aantrekkelijk vestigings- en verblijfsklimaat maar is niet voor iedereen even goed herkenbaar. Weinig mensen kunnen structuren zoals verkavelingspatronen echt zien, benoemen en waarderen. Maar zodra dergelijke landschappelijke elementen aangetast worden, ervaren mensen wel degelijk een verslechtering van de ruimtelijke kwaliteit, omdat ze een vertrouwde orde kwijt zijn. Het ruimtelijk erfgoed vormt de onderliggende structuur van het verhaal van Utrecht.

De druk op schaarse ruimte in combinatie met de beperkte kenbaarheid en ‘leesbaarheid’ van de cultuurhistorische structuren maakt deze extra kwetsbaar. Wij spelen een belangrijke rol bij het beschermen, behouden en versterken daarvan. Daarbij maken we gebruik van het ruimtelijk beleid (PRS 2013-2028), de bijbehorende regelgeving (PRV 2013) en handreikingen (Cultuurhistorische Atlas (CHAT), de Utrechtse buitenplaatsbiotopen).

Net als in de voorgaande jaren focussen we op het agrarisch cultuurlandschap, de historische buitenplaatszones, het militair erfgoed en de zones met belangrijke archeologische vindplaatsen. Dit zijn smaakmakende ingrediënten van het culturele profiel van de provincie Utrecht. Het betreft zones en gebieden die veelal gemeentegrenzen overstijgen, maar in ruimtelijke plannen wel op dezelfde manier moeten worden geborgd (zie bijlage 3).

Nieuw is het accent op het behoud en het gebruik van historische infrastructuur. Oude vaarwegen en landwegen zijn medebepalend voor het aanzien en de ontwikkeling van landschap, steden en dorpen.

Doelstellingen

1. Het provinciale beleid ten aanzien van natuur, landschap, recreatie, landbouw en infrastructuur houdt rekening met de cultuurhistorische waarde van landschappelijke en archeologische elementen en structuren en versterkt deze waar mogelijk.

Goed voorbeeld doet goed volgen. Als we graag willen dat anderen de cultuurhistorische kwaliteit van onze provincie respecteren en hoog houden, moeten we zelf ook laten zien dat we daar serieus en consciëntieus mee omgaan. Dat vraagt binnen de provincie om integraal denken en handelen. Wanneer de provincie beslissingen neemt met ruimtelijke gevolgen, moet de cultuurhistorische waarde daarin steeds zorgvuldig zijn afgewogen. Dat vergt duidelijke en actuele beleidskaders en regelgeving, goede informatievoorziening en nauwe onderlinge samenwerking.

Daarom herijkt de provincie de PRS in 2017. Aansluitend bereiden we ons voor op de integrale benadering die de Omgevingswet vraagt, onder andere door het integreren van PRS en PRV in een Omgevingsvisie en –verordening. Het belangrijkste aandachtspunt voor de herijking van de PRS is de aanpassing van de begrenzingen van enige buitenplaatszones en agrarische cultuurlandschappen en van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). Dat laatste is nodig omwille van het synchroniseren van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van de linie. Met de Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit onderzoeken we de kansen voor cultuurhistorie in het nieuwe ruimtelijke innovatieprogramma.

De bescherming van Nederland tegen hoog water zal de komende jaren ingrijpende ruimtelijke consequenties hebben. Het is daarom van groot belang de cultuurhistorische waarden goed mee te wegen in het Deltaprogramma 2015 ‘Werk aan de delta’.

2. Het ruimtelijk beleid van gemeenten houdt rekening met de cultuurhistorische waarde van landschappelijke en archeologische elementen en structuren en versterkt deze waar mogelijk.

Gemeenten zijn de belangrijkste spelers als het gaat om de ruimtelijke verankering en bescherming van cultureel erfgoed. Zij moeten de in de PRV aangewezen erfgoedzones van provinciaal belang verwerken in hun ruimtelijke plannen. De Omgevingswet die in 2018 van kracht wordt, beoogt dat gemeentelijke erfgoedtaken nog meer dan voorheen geïntegreerd worden met ruimtelijke taken en dat erfgoedbelangen goed worden meegewogen bij ruimtelijke beslissingen. De aanwezigheid van een cultuurhistorische waardenkaart is daarvoor een belangrijke randvoorwaarde.

Uit onderzoek van het Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht (STAMU) in 2014 blijkt dat 40% van de gemeenten een cultuurhistorische waardenkaart heeft. Daarvan is 22% gebruikt als ‘onderlegger’ voor bestemmingsplannen en vertaald naar regelgeving.

Monitor Erfgoedbeleid Utrechtse Gemeenten

Het Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht is in 2014 met subsidie van de provincie gestart met een monitor van het gemeentelijk erfgoedbeleid.

“Tijdens de verkennende gesprekken hebben we met elkaar ideeën uitgewisseld hoe we raadsleden, inwoners en medewerkers intern beter bij het opstellen van de cultuurhistorische waardenkaart kunnen betrekken, waardoor cultuurhistorie meer gaat leven. ‘Grijp dit traject aan om draagvlak voor cultuurhistorie te creëren en tevens een basis te leggen voor de borging van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening’, was het advies van het STAMU. Wij zijn nu goed op weg om cultuurhistorie integraal te betrekken bij ons ruimtelijk beleid.”

F. (Franko) Živković-Laurenta
wethouder Ruimtelijke Ordening en Monumenten en Volkshuisvesting,
gemeente Stichtse Vecht

We vinden het belangrijk dat meer gemeenten cultuurhistorische waardenkaarten maken en gebruiken. Ook hechten we eraan dat ze daarbij gebruik maken van onze Cultuurhistorische Atlas (CHAT). Vorig jaar verscheen een geheel herziene druk van *Tastbare Tijd*, de atlas in boekvorm. Het digitale databestand vullen we regelmatig met nieuwe informatie en stellen we als open data beschikbaar. Bovendien investeren we in het gebruikersvriendelijker maken daarvan. Zo bevorderen we dat deze data meer en beter gebruikt worden, niet alleen ten behoeve van gemeenten en andere partijen in het ruimtelijk domein, maar ook voor publiekstoepassingen. We ondersteunen gemeenten met een bijdrage in de ontwikkelkosten van cultuurhistorische en archeologische waardenkaarten en door het leveren van erfgoed- en ICT- expertise. We vragen hen om aan te sluiten bij ons geografisch informatiesysteem (GIS) en om hun nieuwe gegevens te delen via onze CHAT. We maken daarover nadere afspraken in de geactualiseerde cultuurpacten. De nieuwe Omgevingswet vraagt gemeenten om in hun ruimtelijk beleid rekening te houden met bekende en *aantoonbaar* te verwachten archeologische waarden. Daarmee wil de wetgever de doeltreffendheid van archeologisch onderzoek door vergunningaanvragers verhogen. Gemeenten moeten hun ruimtelijke beleid baseren op expliciete en specifiek lokale archeologische en bodemkundige informatie. Door deze verplichting zullen gemeenten meer behoefte krijgen aan een gedetailleerd beeld van de lokale archeologische situatie en aan goede en actuele archeologische

waardenkaarten. Wij vinden het van belang dat hierin zoveel mogelijk per archeologisch verwant gebied wordt voorzien. Voor het Kromme Rijngebied doen wij in het kader van de Limes en de PRV samen met de betrokken gemeenten onderzoek naar de lokale archeologische situatie.

3. De provinciale en gemeentelijke Limes- en Waterliniepartners hebben in 2018 een gezamenlijk kader voor de bescherming van de Limes, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam.

Met Noord-Holland, Noord-Brabant, Gelderland en de rijksoverheid werken we aan de gezamenlijke planologische bescherming van de NHW en de Stelling van Amsterdam (SvA), die als UNESCO Werelderfgoed samen één structuur zullen vormen. Nu heeft alleen de SvA nog die status. Samen met Zuid-Holland, Gelderland en de rijksoverheid werken we in het kader van het Programma Limesamenwerking 2016-2019 aan de bescherming van de Limes. Deze vormt samen met het Duitse deel in Rijnland-Palts en Noordrijn-Westfalen de Nedergermaanse Limes en zal bij benoeming worden toegevoegd aan het bestaande UNESCO Werelderfgoed *Frontiers of the Roman Empire*.

De gemeenten die onderdelen van de Limes, de NHW en de SvA binnen hun grenzen hebben, spelen een essentiële rol in de (planologische) bescherming van deze beoogde werelderfgoederen. Het is belangrijk dat die bescherming per site op een eenduidige manier vorm en inhoud krijgt. Daarom wordt een gemeenschappelijk kader opgesteld. Op basis daarvan treden wij in overleg om, waar nodig, aanvullende beschermingsmaatregelen te nemen voor de nader te bepalen begrenzingen van de sites en voor de eventuele bufferzones, waarvoor een minder stringente bescherming volstaat. De gemeenten worden ook nauw betrokken bij het opstellen van de nominatiedossiers voor deze beoogde UNESCO Werelderfgoedsites.

De nieuwe begrenzingen en beschrijvingen van de toekomstige werelderfgoedsites zijn niet op tijd klaar voor opname in de herijkte PRS/PRV in 2017, maar zullen wel worden opgenomen in de nieuwe Omgevingsvisie en -verordening.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie en Provinciale Ruimtelijke Verordening	Provinciale regelgeving m.b.t. ruimtelijke plannen van gemeenten. Besluitvorming over nieuw ruimtelijk erfgoedbeleid vindt plaats in het kader van de herijking van de PRS en de PRV.	<ul style="list-style-type: none"> • Herziene PRS en PRV vastgesteld in 2017.
Omgevingsvisie en -verordening	In het kader van de inwerkingtreding van de Omgevingswet in 2018 dienen de PRS en de PRV omgezet te worden in een Omgevingsvisie- en verordening.	<ul style="list-style-type: none"> • Limes, NHW en SvA in 2019 begrensd en beschermd in Omgevingsvisie en – verordening. • Overige PRV-zones beleidsneutraal omgezet naar de Omgevingsverordening.
Subsidieverordening Cultuur en Erfgoed (ruimtelijk erfgoedbeleid)	Uitvoeringsverordening voor het verlenen van subsidies op basis van deze beleidsnota, hier in te zetten ten behoeve van cultuurhistorische en archeologische waardenkaarten en verkenningen.	<ul style="list-style-type: none"> • 80% van de gemeenten heeft in 2019 een cultuurhistorische en een archeologische waardenkaart. • Nieuwe gemeentelijke cultuurhistorische en archeologische waardenkaarten sluiten inhoudelijk en technisch aan op de provinciale CHAT.

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Cultuurhistorische Atlas	De provinciale dataverzameling op het gebied van ruimte en cultuurhistorie; handreiking en inhoudelijk referentiekader voor ruimtelijk beleid van provincie, gemeenten en waterschappen; inspiratiebron voor particuliere eigenaren en ontwikkelaars.	<ul style="list-style-type: none"> • CHAT is actueel en aangevuld met informatie over historische infrastructuur. • CHAT scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid.

4.2 Monumenten instandhouden en beheren

Effect

De Utrechtse (rijks)monumenten staan er zo goed bij dat ze hun deel van het verhaal van Utrecht kunnen blijven vertellen.

Rol en focus

De lange bewoningsgeschiedenis van Utrecht toont zich in de ruim 5800 rijksmonumenten die de provincie rijk is. De gelaagdheid van dit verhaal zorgt ervoor dat Utrecht bewoners en bezoekers kan blijven boeien en verrassen. De rijksmonumenten vormen dan ook een belangrijk deel van het culturele kapitaal van onze provincie. Daar moeten we met z'n allen zuinig op zijn.

Monumentenzorg is geen zorg van overheden alleen. Het zijn primair de eigenaren die de verantwoordelijkheid dragen voor de instandhouding van hun bezit en de monumentale waarde daarvan. De provincie heeft vooral een ondersteunende taak, zowel richting gemeenten als richting eigenaren.

We geven financiële steun aan restauraties van rijksmonumenten via ons Fonds Erfgoedparels. Het budget daarvoor komt voor de helft van het Rijk (via het Provinciefonds) en voor de andere helft uit eigen provinciale middelen. Deze verdeling vloeit voort uit bestuurlijke afspraken. Wij spannen ons in het kader van deze afspraken ook in om het totale restauratiebudget minstens te verdubbelen met bijdragen van het Nationaal Restauratiefonds, eigenaren en andere partijen. Deze afspraken gelden tot wederopzegging en worden in 2018 geëvalueerd.

Doelstellingen

1. Het is duidelijk in welke staat de Utrechtse rijksmonumenten verkeren en waar restauratie urgent is.

De eerste Utrechtse Erfgoedmonitor verscheen in 2014. Dit onderzoek maakt de omvang en urgentie inzichtelijk van restauratie- en onderhoudsopgaven van alle rijksmonumenten, afgezien van woonhuizen. Dat helpt zowel eigenaren als overheden om afgewogen keuzes te maken over de inzet van middelen en mankracht. We gaan dan ook door met deze monitor. We breiden het onderzoek uit om ook de staat en beheeropgaven van de archeologische rijksmonumenten in beeld te krijgen. Ook brengt de monitor voortaan het energieverbruik van gebouwde monumenten in kaart. Daarbij zoeken we de samenwerking met externe deskundigen op dit terrein. Aandacht voor het energieverbruik is niet alleen nodig in het kader van duurzaamheid, maar ook van belang voor de instandhouding van de monumenten. Door te besparen op energie, houden eigenaren meer geld over voor onderhoud.

Omwille van de uniformiteit van het instrument en het behapbaar houden van de kosten, werken we bij de doorontwikkeling van de Erfgoedmonitor samen met Gelderland, Friesland, Noord-Holland, Groningen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De kosten van ontwikkeling en beheer worden betaald uit het Fonds Erfgoedparels.

De gegevens van de Monumentenwacht Utrecht (MWU) vormen de basis van de Utrechtse Erfgoedmonitor. Daarom is het van belang dat zoveel mogelijk eigenaren gebruik maken van de diensten van de MWU. Dat vergt van de kant van deze partnerinstelling verdere ontwikkeling en modernisering van het producten- en dienstenpakket op een wijze die aansluit bij de Erfgoedmonitor.

2. Historische buitenplaatsen en andere rijksmonumenten met een urgente restauratiebehoefte zijn duurzaam gerestaureerd en leveren een bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving.

Het Fonds Erfgoedparels is bestemd voor de restauratie van Utrechtse rijksmonumenten. Eigenaren van woonhuizen en monumenten die in het kader van een gebiedsprogramma kunnen worden gerestaureerd, kunnen geen gebruik maken van dit fonds.

In het coalitieakkoord is het budget voor het Fonds Erfgoedparels verhoogd met € 1 miljoen per jaar. Daarmee is de incidentele verhoging van de middelen voor restauratie van rijksmonumenten in 2014 en 2015 structureel geworden.

In de subsidieverordening Erfgoedparels zal worden vastgelegd dat het Fonds het accent legt op historische buitenplaatsen. Dit is een van de vier erfgoedthema's in onze PRS. Militair erfgoed restaureren we in het kader van gebiedsprogramma's. Archeologie en agrarisch cultuurlandschap kennen nauwelijks restauratieopgaven die om provinciale bemoeienis vragen.

Het beleidsaccent op de buitenplaatsen laat onverlet dat het fonds, net als de afgelopen twee jaar, ook openstaat voor urgente gevallen uit andere categorieën. De meeste buitenplaatsrestauraties die voldoen aan onze beleidscriteria zijn al in gang of starten op korte termijn. Daarom is te voorzien dat er geleidelijk meer ruimte komt voor andere categorieën. Gezien de grote restauratie- en herbestemmingsopgave van religieus erfgoed die blijkt uit de Erfgoedmonitor, verwachten we dat die categorie een groeiend beroep zal doen op het Fonds Erfgoedparels.

Desgewenst begeleiden we aanvragers waarvan we de kansen hoog inschatten door middel van zogenaamde keukentafelgesprekken. Na afloop van de mede door ons gefinancierde restauraties controleren deskundigen of de projecten goed zijn uitgevoerd.

In de subsidieverordening Erfgoedparels worden de volgende primaire criteria opgenomen:

- matige of slechte onderhoudstoestand in de Utrechtse Erfgoedmonitor;
- urgente restauratiebehoefte;
- hoge cultuurhistorische waarde;
- zekerheid van gebruik of herbestemming;
- publieke toegankelijkheid;
- substantiële cofinanciering van minimaal 50%;
- subsidiabele projectkosten van minimaal € 100.000, -.

De eis van publieke toegankelijkheid sluit aan bij ons recreatie- en toerismebeleid. We vragen de eigenaar te beschrijven hoe hij de toegankelijkheid vormgeeft en stellen daarbij de eis dat het object minimaal tien keer per jaar te bezoeken moet zijn. Wat betreft de mate van cofinanciering geldt dat bij gelijke scores op de overige criteria het hoogste percentage de doorslag kan geven.

We streven naar een multiplier van minstens 2,5 op onze investeringen in monumentenzorg.

Naast de bovenstaande criteria waaraan alle aanvragen moeten voldoen, zullen we bij de beoordeling ook kijken naar het maatschappelijk belang van een restauratieproject, zoals dat blijkt uit de bijdrage aan duurzaamheid, aan de leefbaarheid van kleine kernen en aan het creëren van leerlingplekken. Ook dat zijn beleidsdoelen van onze inzet voor monumentenzorg. Bij gelijke scores op de overige criteria kunnen deze secundaire criteria beslissend zijn.

Duurzaamheid in relatie tot monumentenzorg heeft de komende jaren onze aandacht. We vervullen een aanjaagrol bij de implementatie van duurzame ontwikkeling. We richten ons op energiebesparing, duurzame energieopwekking en kennisdeling daaromtrent. Uit het Fonds Erfgoedparels kunnen ook duurzaamheidsscans gefinancierd worden voor objecten die in aanmerking komen voor restauratiesubsidie.

Ook starten we een pilot 'restauratie en duurzaamheid'. In dat kader financieren we bij een paar grootschalige restauratieprojecten duurzaamheidsmaatregelen, gericht op het terugbrengen van het energieverbruik. We stimuleren daarbij de betrokkenheid van externe deskundigen, zoals de Rijkdienst voor het Cultureel Erfgoed. Indien mogelijk selecteren we voor deze pilot objecten uit de categorie religieus erfgoed, omdat de ervaring in andere provincies leert dat juist daar grote winst te behalen valt. De inzet is een verlaging van de beheerkosten van moeilijk rendabel te maken gebouwen. In 2018 besluiten we op basis van een evaluatie of en hoe we dit beleid voorzetten.

Fonds Erfgoedparels: Cunerakerk Rhenen

Met het Fonds Erfgoedparels stelt de provincie Utrecht ruim € 3 miljoen per jaar beschikbaar voor de restauratie van rijksmonumenten, uitgezonderd woonhuizen.

“Met dank aan het Fonds Erfgoedparels was het voor ons mogelijk de laatste fase van de restauratie van dak en goten van de Cunerakerk te realiseren. Samen met andere subsidies, fondswerving en activiteiten vanuit de kerkelijke gemeente zijn de afgelopen jaren alle glas-inloodramen gerestaureerd en is het dak voorzien van nieuwe leien en goten. Instandhouding van monumentale kerken is belangrijk omdat zij niet alleen een kerkelijke functie vervullen, maar ook een maatschappelijke. Breder gebruik en toegankelijkheid zijn voorwaarden om niet alleen bezoekers op verschillende manieren te laten genieten van de Cunerakerk, maar ook dit prachtige monument te bewaren. Wat ons is nagelaten door onze voorouders mogen we weer doorgeven aan volgende generaties. De visie die het Fonds Erfgoedparels hanteert ten aanzien van toegankelijkheid onderschrijven wij dan ook van harte.”

Henk van Ginkel

voorzitter College van Kerkrentmeesters Protestantse Gemeente te Rhenen

3. Eigenaren van gemeentelijke monumenten zijn in staat de restauratie van hun eigendom zelf te bekostigen.

De provincie legt op basis van de bestuurlijke afspraken met het Rijk geen prioriteit bij de restauratie van gemeentelijke monumenten, maar neemt al wel geruime tijd deel aan het Cultuurfonds voor Monumenten Utrecht (CMU). Dit fonds verstrekt laagrentende leningen aan eigenaren van gemeentelijke monumenten die hun pand willen restaureren. In het CMU participeren ook het Prins Bernard Cultuurfonds, het Nationaal Restauratiefonds, gemeenten en woningbouwcorporaties. Het CMU is een revolverend fonds: rente en aflossing vloeien terug in het eigen vermogen, waardoor het zichzelf voedt. Wij zijn eventueel bereid de komende beleidsperiode uit het Parelfonds bij te storten in het CMU als blijkt dat restauratieprojecten vertraging oplopen omdat er onvoldoende geld in kas is. Daartoe wachten wij een goed gemotiveerd verzoek af van het Nationaal Restauratiefonds als uitvoerder van deze regeling.

4. De Utrechtse rijksmonumenten zijn in gebruik en worden door hun eigenaren goed onderhouden.

Monumenten zonder actuele en stabiele bestemming komen in principe niet in aanmerking voor een subsidie uit het Fonds Erfgoedparels. Maar juist deze categorie verkeert in groot gevaar, want leegstand is funest. Onderzoek wijst uit dat objecten die niet gebruikt worden veel sneller achteruitgaan dan objecten met een bestemming. Wij bieden monumenteneigenaren aan om gebruik te maken van een expertteam dat hen kan ondersteunen bij het maken en uitvoeren van plannen voor ontwikkeling. Binnen het Parelfonds reserveren we bovendien middelen voor het wind- en waterdicht maken van maximaal tien leegstaande rijksmonumenten die in slechte staat verkeren. Hiermee voorkomend we verdere schade en voorkomen we dat de kosten van restauratie nodeloos oplopen.

Wij verlenen nooit tweemaal subsidie voor restauratie van hetzelfde object. Eigenaren worden geacht eenmaal gerestaureerde (delen van) hun monument zelf goed te onderhouden. Onderhoud voorkomt kostbare restauraties. Wij geven subsidie aan de MWU teneinde eigenaren van rijksmonumenten te stimuleren periodiek onderhoud te plegen. Wij zien mogelijkheden voor de MWU om op een efficiëntere manier te werken en daarbij gebruik te maken van nieuwe digitale technieken, zoals die ook in het kader van de Erfgoedmonitor worden ontwikkeld. Zo is het goed mogelijk om eigenaren zelf in te schakelen bij het langs digitale weg documenteren van en rapporteren over de staat van hun bezit. Ook zien wij mogelijkheden voor de MWU om meer eigen inkomsten te genereren.

5. Platforms rond specifieke erfgoedcategorieën vergroten de kennis en stimuleren kennisdeling onder eigenaren, deskundigen en betrokkenen.

De ervaring leert dat kennis over instandhouding en beheer van monumenten voor een belangrijk deel gebonden is aan de specifieke problematiek van bijvoorbeeld kerken, forten, buitenplaatsen, boerderijen of industrieel erfgoed. In de afgelopen beleidsperiode zijn rondom verschillende erfgoedcategorieën kennisplatforms ontstaan: de Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed, het Platform Utrechtse Buitenplaatse en het Boerderijen Platform Utrecht. Zij delen kennis op symposia of andere netwerkmomenten voor de doelgroep. Partnerorganisatie LEU is de geëigende partij om deze platforms desgewenst inhoudelijke en secretariële ondersteuning te bieden. Met het oog op de groeiende opgave van instandhouding, leegstand en herbestemming van religieus erfgoed laten we de mogelijkheden onderzoeken van een platform voor deze categorie, om te beginnen met een provinciaal startsymposium. Bij de keuze voor een platform moet worden afgewogen voor welke onderwerpen de provincie het optimale niveau is. Het is zaak dit af te stemmen in het kader van de landelijke samenwerkingsagenda voor het religieus erfgoed, die in 2014 is vastgesteld onder coördinatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

6. Gemeenten en bedrijven beschikken over voldoende capaciteit en kennis voor beleid en uitvoering op het gebied van monumenten en archeologie.

De Monitor Erfgoedbeleid Utrechtse gemeenten van het STAMU wijst uit dat het kennisniveau bij twee derde van de gemeenten tekortschiet. Slechts één vijfde heeft momenteel genoeg personele capaciteit op het gebied van erfgoed. Slechts twee gemeenten van de 26 voeren alle wettelijke taken op het gebied van ruimtelijk erfgoedbeleid en monumentenzorg naar behoren uit. Deze achterstand is deels ingecalculeerd bij de modernisering van de monumentenzorg in 2012. Toen was de inschatting dat met name kleinere gemeenten ongeveer 7 jaar de tijd nodig zouden hebben om 'momo-proof' te worden.

Dat probleem kan de provincie niet oplossen. Wel doen we er alles aan om dit probleem bij de gemeenten te adresseren. In tijden van krimp op het platteland en groei van de grote steden, is het ook voor de kleinere kernen van groot belang om aantrekkelijk te blijven als plaats om te wonen, te werken en te recreëren. Erfgoed heeft immers een grote en positieve invloed op het vestigings- en verblijfsklimaat. Via onze partnerinstellingen voorzien we de gemeenten van kennis en advies. We vragen het STAMU om de Monitor Erfgoedbeleid in 2018 te herhalen. Ten behoeve daarvan verhogen we de beschikbare subsidie voor het STAMU. In de cultuurpacten spreken we met de gemeenten af dat zij meedoen aan dit onderzoek.

Kennis en capaciteit zijn niet alleen bij gemeenten een punt van zorg, maar ook in de bouw. Ambachtelijke vaardigheden zoals steenhouwen, specialistische houtbewerking en decoratieschilderen zijn onmisbaar voor het uitvoeren van kwalitatief goede restauraties. Die vaardigheden worden in rap tempo schaarser. Daarom vindt de provincie het belangrijk om structureel bij te dragen aan het Restauratie Opleidingsproject (ROP). Dat heeft tot doel leerlingen van bouwtechnische opleidingen actief bij te laten dragen aan restauraties van monumenten. De stichting bemiddelt bij het plaatsen van leerlingen en begeleidt hen ook tijdens het project. IPO en het ministerie van OCW spraken bij de verdeling van de restauratiemiddelen af dat Rijk en provincies zich beiden inzetten om bij de uitvoering van restauraties leerwerkplekken te creëren ten behoeve van de opleiding van vakmensen.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Utrechtse Erfgoedmonitor	Doorlopend onderzoek naar de onderhoudstoestand en restauratiebehoefte van Utrechtse rijksmonumenten (m.u.v. woonhuizen).	<ul style="list-style-type: none"> Erfgoedmonitor is uitgebreid met archeologische rijksmonumenten in 2016 en informatie over energiegebruik in 2018. Volgende rapportage beschikbaar in 2018. Aantal historische buitenplaatsen in matig tot slechte staat is in 2018 met 25% afgenomen t.o.v. 2014. Aantal overige rijksmonumenten in matig tot slechte staat is in 2018 met 15% afgenomen t.o.v. 2014.
Monumentenwacht Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Voert onafhankelijke inspecties uit op abonnementsbasis. Levert informatie aan voor de Erfgoedmonitor en ondersteunt monumenteigenaren (abonnees) met inspectie en advies.	<ul style="list-style-type: none"> MWU voert in 2019 met hetzelfde budget minstens 10% meer inspecties uit dan in 2015. MWU scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid. MWU heeft in 2019 minstens 10% meer abonnees dan in 2015.
(Subsidieverordening) Fonds Erfgoedparels	Provinciaal fonds voor restauratie van rijksmonumenten.	<ul style="list-style-type: none"> Multipliereffect minimaal 2,5. 25% van de aanvragers heeft een duurzaamheidsscan laten doen. 10 leegstaande monumenten zijn wind- en waterdicht gemaakt.
Cultuurfonds voor Monumenten Utrecht	Revolverend fonds voor restauraties van gemeentelijk beschermde monumenten	<ul style="list-style-type: none"> Geen wachtlijst voor aanvragen CMU.
Landschap Erfgoed Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Ondersteunt kennisplatforms voor specifieke erfgoedcategorieën.	<ul style="list-style-type: none"> LEU scoort in 2019 hoger op klanttevredenheid dan in 2014, met een minimum van 7,5.
Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Ondersteunt en adviseert gemeenten bij de vormgeving en uitvoering van hun monumentenbeleid. Voert vierjaarlijks de Monitor Erfgoedbeleid Utrechtse gemeenten uit.	<ul style="list-style-type: none"> In 2019 maken minimaal 24 gemeenten op regelmatige basis gebruik van de diensten van STAMU. STAMU scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid. In 2018 heeft twee derde van de gemeenten voldoende kennis in huis t.a.v. monumentenzorg en archeologie.
Restauratie Opleidingsproject	Samenwerkingsproject van diverse overheden om het aantal leerwerkplekken in het restauratievak te vergroten.	<ul style="list-style-type: none"> Per jaar worden minstens 5 leerlingen geplaatst bij Utrechtse restauratieprojecten die een provinciale subsidie ontvangen.

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Cultuurpacten	Bi- en/of multilaterale inspanningsafspraken met gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> Alle pactgemeenten doen mee aan de Monitor Erfgoedbeleid Utrechtse gemeenten 2018 van het STAMU.

4.3 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones instandhouden en beheren

Effect

De cultuurhistorisch waardevolle, bovenlokale landschappelijke en archeologische structuren staan er zo goed bij dat ze herkenbaar en 'leesbaar' zijn.

Rol en focus

Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones zijn in de eerste plaats de gebieden van provinciaal belang zoals benoemd in de PRS en PRV (zie bijlage 3). Paden, zichtlijnen, houtwallen, watergangen en andere ruimtelijke structuren die zo betekenisvol zijn voor ons cultuurlandschap hebben de natuurlijke neiging om onzichtbaar te worden doordat ze in verval raken en overwoekerd worden. Datzelfde geldt voor archeologische vindplaatsen. Die zijn, als zij al bovengronds zichtbaar zijn, vaak moeilijk herkenbaar. Ongebreidelde plantengroei maakt dat er bepaald niet beter op en kan de archeologische resten bovendien verstoren of zelfs vernietigen. Onderhoud van landschappelijk erfgoed is daarom voortdurend nodig. Het is erg arbeidsintensief en legt een grote druk op het beheer.

Voor onszelf zien we met name een verantwoordelijkheid voor het instandhouden en beheren van het (toekomstig) werelderfgoed. We streven naar meer integratie van natuur-, landschap- en erfgoedbeheer. Dat doen we door inzet van LEU, maar ook door bij nieuwe beheerplannen beter naar de gezamenlijke opgave te kijken, bijvoorbeeld in het kader van de subsidieregeling Natuur en Landschap voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer.

Doelstellingen

1. Burgers en maatschappelijke organisaties nemen een groeiend aandeel van het onderhoud van cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke en archeologische structuren voor hun rekening.

Goed beheer van erfgoed is een belangrijk aandachtspunt in deze nota. Primair is dit een verantwoordelijkheid van de eigenaren. Maar waar het erfgoed van provinciaal belang betreft, staan wij hen met raad en daad bij. De provincie zet LEU in om vrijwilligers te werven en te trainen, beheergroepen te vormen voor specifieke (soorten) objecten en hun inzet te coördineren. Dit scheelt niet alleen in de kosten, maar draagt ook bij aan de bekendheid van en het draagvlak voor dit erfgoed, dat zo belangrijk is maar zo makkelijk over het hoofd gezien wordt. Ook de komende jaren werken we daarom aan het vergroten van de vrijwilligersinzet ten behoeve van erfgoedbeheer. Daarnaast zetten we extra deskundigheid in ten behoeve van beheerplannen en business modellen voor cultureel erfgoed.

In het kader van de cultuurpacten met gemeenten kijken we naar de mogelijkheden om goed erfgoedbeheer te koppelen aan gemeentelijke beleidsdoelstellingen, bijvoorbeeld in het sociale en culturele domein. Er bestaan al mooie voorbeelden van fortenbeheer door mensen met afstand tot de arbeidsmarkt.

2. De Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam en de Limes worden goed beheerd.

De status van werelderfgoed voor de NHW en de Limes brengt bijzondere verantwoordelijkheden voor de provincie als beoogd siteholder met zich mee. Voor de SvA gelden deze nu al. Deze

worden benoemd en ingevuld in het managementplan dat onderdeel uitmaakt van het nominatiedossier (zie paragraaf 5.2). In het Programma NHW-SvA zullen we uitwerken hoe we daar verder vorm aan geven. Voor de Limes doen we dat met onze samenwerkingspartners vanuit het Programma Limessamenwerking 2016-2019.

Vanuit het Programma NHW-SvA helpen we potentiële exploitanten en andere betrokkenen bij het ontwikkelen van goede businessmodellen en het zoeken van financiering voor de zogenaamde onrendabele top van een investeringsplan. Daartoe hebben we een raamcontract afgesloten met deskundigen op dit gebied, het zogenaamde expertteam. Iets dergelijks gebeurt ook in het kader van het provinciale beleid binnenstedelijke ontwikkeling en blijkt daar goed te werken. LEU zet ten slotte met vrijwilligers een Liniewacht op voor het groenbeheer van de NHW en de SvA.

Ontwikkeling forten Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam

De provincie heeft onderzoek gedaan naar ondernemerschap op de forten van de NHW en de SvA. Eén van de aanbevelingen was het inzetten van een extern expertteam om ontwikkelingen te versnellen of vastgelopen processen vlot te trekken.

"Dankzij de inzet van de provincie ben ik samen met de gemeente tot een goede oplossing gekomen om begin 2016 de deuren te openen van Fort bij Nigtevecht."

Marian van Weert
initiatiefnemer Gedenkplaats fort Nigtevecht

3. Het cultuurhistorisch waardevolle ensemble van structuren en objecten op Park Vliegbasis Soesterberg verkeert grotendeels in een redelijke staat van onderhoud.

Als eigenaar van Park Vliegbasis Soesterberg en de opstallen die zich daar bevinden, zijn we ook verantwoordelijk voor de 114 cultuurhistorisch waardevolle objecten die het park rijk is. Samen vertellen die een belangrijk deel van het verhaal van dit gebied, dat als geheel zo'n uniek stuk militair erfgoed vormt. We brengen de staat van onderhoud van deze objecten in kaart en werken het achterstallig onderhoud zoveel mogelijk weg. Bij de verkoop van Park Vliegbasis Soesterberg stellen we randvoorwaarden voor toekomstig beheer. Ook daarna blijft het op basis van de PRS een zone van militair erfgoed van provinciaal belang, waar we het erfgoed goed zichtbaar en beleefbaar willen houden.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Landschap Erfgoed Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Werft en traint vrijwilligers, vormt beheergroepen en coördineert hun inzet.	<ul style="list-style-type: none"> • LEU creëert per jaar twee nieuwe vrijwilligersgroepen voor erfgoed en landschap en handhaaft de bestaande groepen. • De door LEU opgezette Liniewacht heeft in 2019 afspraken met minstens 10 forten over groenbeheer. • LEU scoort in 2019 hoger op klanttevredenheid dan in 2014, met een minimum van 7,5.
Cultuurpacten	Bi- en/of multilaterale inspanningsafspraken met gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> • Met de pactgemeenten zijn afspraken gemaakt over de koppeling van goed beheer van erfgoed van provinciaal belang aan andere beleidsdoelstellingen.

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Programma Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam 2016-2020 (managementplan en expertteam)	Het beheer van de NHW en de SvA wordt vastgelegd in een managementplan. Partijen die participeren in de exploitatie van de NHW en de SvA kunnen beroep doen op het expertteam voor ondersteuning bij het opstellen van businessmodellen en beheerplannen.	<ul style="list-style-type: none"> • Het managementplan voor de NHW en de SvA is vastgesteld in 2017. • Het expertteam heeft in 2019 minstens 5 adviezen uitgebracht met betrekking tot de NHW en de SvA.
Programma Park Vliegbasis Soesterberg	In het kader het integrale programma Park Vliegbasis Soesterberg werken we aan instandhouding en beheer van het aanwezige militair erfgoed.	<ul style="list-style-type: none"> • De onderhoudsopgave van cultuurhistorisch waardevolle objecten op Park Vliegbasis Soesterberg is in 2016 bekend. • De onderhoudsopgave is in 2019 met minstens 25% gedaald.

4.4 Archeologische vondsten en provinciaal archief beheren

Effect

Archeologische vondsten, opgravingsdocumentatie en het provinciaal historisch archief worden goed gebruikt als bron van kennis en verhalen over de rijke Utrechtse geschiedenis.

Rol en focus

De provincie is verantwoordelijk voor het beheer van archeologische vondsten in Utrecht en de bijbehorende onderzoeksgegevens, alsmede voor de eigen archieven. Dat zijn wettelijke taken die voortvloeien uit respectievelijk de Erfgoedwet en de Archiefwet. De Erfgoedwet wordt per 1 juli 2016 van kracht en vervangt onder andere de Monumentenwet, waarin de zorg voor archeologie eerder was geregeld. De provincie is eigenaar en beheerder van archeologische vondsten die gedaan worden bij professionele archeologische onderzoeken binnen de provinciegrenzen. Deze moeten, met de bijbehorende documentatie zodanig worden opgeslagen dat ze behouden blijven en duurzaam toegankelijk zijn.

De provincie is ook eigenaar van en bestuurlijk verantwoordelijk voor haar eigen archieven. De zorg voor en het beheer van de archieven zijn primair bestuurlijke aangelegenheden die te maken hebben met de bedrijfsvoering en de *governance* van de provincie als bestuursorgaan. De te bewaren archieven die ouder zijn dan 20 jaar dienen nog steeds als bewijs voor burger en bestuur, maar hebben ook en in toenemende mate cultuurhistorische waarde. Voor het beheer en de beschikbaarstelling van deze archieven hebben we een dienstverleningsovereenkomst met Het Utrechts Archief.

Doelstellingen

1. De provincie beschikt over en draagt bij aan adequate voorzieningen en randvoorwaarden voor beheer en toegankelijkheid van archeologische vondsten.

De Erfgoedwet eist van uitvoerders van archeologisch boor- en graafonderzoek dat zij zich laten certificeren. Voor provinciale en gemeentelijke depots is certificering niet verplicht. Als deponhouder vormen wij het eindpunt van de archeologische keten. Om te laten zien dat wij die verantwoordelijkheid serieus nemen en een goed voorbeeld te geven aan gemeenten en andere spelers in het archeologisch veld, vinden wij het belangrijk om ons als deponhouder te laten certificeren.

Het depot biedt vooralsnog genoeg ruimte om onze vondsten te kunnen bergen. Met het oog op eventueel toekomstig ruimtegebrek hebben we in 2018 een collectieplan inclusief verzamel- en

afstotingsbeleid gereed. Verder onderzoeken we de mogelijkheden van samenwerking met het gemeentelijk archeologisch depot van de stad Utrecht.

Belangrijk met het oog op goed en efficiënt beheer is een beheersysteem dat aan de eisen van de (digitale) tijd voldoet, dat eenvoudig bevragebaar is en waar een publiekstoepassing aan kan worden gekoppeld. Dan kunnen onderzoekers en publiek zelf in het systeem op zoek gaan naar antwoorden op hun vragen. Daarom sluit Utrecht zich als partner aan bij de provincies Noord-Brabant en Gelderland, die het voortouw hebben genomen in de ontwikkeling van een nieuw beheersysteem.

De minister van OCW wil in het kader van de Erfgoedwet toe naar een centraal aanlever- en opslagpunt voor archeologische opgravingsdocumentatie dat voldoet aan de eisen voor duurzame opslag van digitale gegevens. Zo'n voorziening voorkomt dat opgravingsgegevens meermaals en aan verschillende partijen aangeleverd moeten worden. In IPO-verband hebben de provincies in maart 2015 besloten te streven naar een integrale voorziening voor aanlevering en duurzaam beheer van digitale opgravingsdocumentatie. Het nieuwe beheersysteem zal daar goed op moeten aansluiten. Utrecht kiest idealiter samen met andere provincies voor de meest geschikte voorziening.

Archeologische vondsten die gedaan worden buiten een professionele opgraving moeten worden gemeld aan de minister van OCW en geregistreerd in het Centraal archeologisch informatiesysteem. Om deze meldingen zo laagdrempelig mogelijk te maken, voorziet de provincie in een Meldpunt Archeologie bij LEU.

De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie is een van de belangrijkste kwaliteitsinstrumenten in het archeologische stelsel. De norm en de daaraan gerelateerde instrumenten worden beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB). Vrijwel alle direct betrokkenen en wettelijk verantwoordelijken voor het archeologische stelsel dragen hier structureel financieel aan bij. De provincies doen tot dusver nog niet, terwijl zij wel verantwoordelijkheid dragen voor en belang hebben bij de kwaliteit van het hele archeologische stelsel. Daarom wil Utrecht, net als andere provincies, een bijdrage leveren aan de SIKB.

2. Utrecht en Amersfoort beschikken over een aangewezen gemeentelijk archeologisch depot.

In 2012 stelden wij een beleidsregel vast om uitvoering te geven aan onze bevoegdheid om een gemeentelijk archeologisch depot aan te wijzen. In 2015 hebben wij op grond van die regel het archeologisch depot Amersfoort officieel aangewezen. De aanwijzing van het archeologisch depot van de gemeente Utrecht wordt in 2016 verwacht. Wij houden bij de gemeentelijke depots van Utrecht en Amersfoort conform de beleidsregel een vinger aan de pols. We ontvangen daartoe een jaarlijkse rapportage vanuit de gemeenten, leggen eventueel naar aanleiding daarvan een bezoek af en voeren gedurende het jaar geregeld overleg.

3. Beheer en (digitale) toegankelijkheid van de archieven van de provincie zijn geborgd door middel van een dienstverleningsovereenkomst met Het Utrechts Archief.

Wij hebben op basis van de Archiefwet en afspraken in IPO-verband een dienstverleningsovereenkomst afgesloten met Het Utrechts Archief voor het beheer en de ontsluiting van de provinciale archieven. Deze overeenkomst loopt tot en met 2017. In dat jaar nemen we een definitief besluit over het beheer van de provinciale archieven vanaf 2018. Dan kijken we ook naar de hoogte van het budget, de positionering van de provinciearchivaris en de mogelijke overdracht van het betreffende budget naar het budget Bedrijfsvoering. Het nu in de begroting opgenomen bedrag voor het beheer van het provinciaal archief in 2018 en 2019 is een maximumbedrag. Duurzaam beheer en toegankelijkheid blijven belangrijke speerpunten. In aansluiting op het coalitieakkoord voegen wij daaraan voor de komende jaren de doelstelling toe dat digitale bestanden binnen de wettelijke mogelijkheden als open data beschikbaar worden gesteld. In dat kader dient in 2018 de duurzame bewaring van digitale archiefbestanden in een zogenaamd e-depot te zijn geregeld.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Provinciaal Archeologisch Depot	Wettelijk verplichting t.a.v. instandhouding, beheer en toegankelijkheid van archeologische vondsten.	<ul style="list-style-type: none"> • Depot is uiterlijk in 2019 gecertificeerd. • Nieuw digitaal depot beheerssysteem is in 2018 operationeel. • Aansluiting op gecertificeerd e-depot voor opgravingsdocumentatie is gerealiseerd in 2018.
Beleidsregel aanwijzing gemeentelijke archeologische depots	In 2012 vastgesteld juridisch kader voor het gemeentelijk beheer van archeologische vondsten.	<ul style="list-style-type: none"> • Gemeente Utrecht heeft in 2016 een aangewezen archeologisch depot. • De depots van Amersfoort en Utrecht voldoen aan de eisen.
Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer	De SIKB beheert de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie legt daarmee de basis voor de kwaliteit van het archeologiestelsel.	<ul style="list-style-type: none"> • Het certificeringssstelsel is uiterlijk in 2019 ingevoerd. • Bedrijven, overheden en opdrachtgevers sturen op kwaliteit m.b.v. richtlijnen en andere instrumenten van SIKB.
Dienstverlenings-overeenkomst voor het beheer van het provinciaal archief	Op grond van de Archiefwet moeten de provinciale archieven in goede, geordende en toegankelijke staat verkeren en moeten de archieven ouder dan 20 jaar zijn overgebracht naar een archiefbewaarplaats en publiek toegankelijk zijn.	<ul style="list-style-type: none"> • Het provinciaal archief wordt conform de eisen van de Archiefwet beheerd. • Er is een nieuwe dienstverleningsovereenkomst voor het beheer van het provinciaal archief met ingang van 2018. • Aansluiting op een e-depot voor duurzame bewaring van digitale archiefbestanden gereed 2018.

4.5 Erfgoediconen beheren

Effect

Buitenplaatsen met een publieksfunctie en molens fungeren als iconen van het Utrechts erfgoed en hebben een toekomst dankzij goed beheer en gezonde exploitatie.

Rol en focus

De provincie draagt al sinds jaar en dag bij aan het beheer van buitenplaatsen en kastelen met een museale functie, met name Kasteel Amerongen en Slot Zuylen. We ondersteunen ook Het Utrechts Landschap en Stichting De Utrechtse Molens voor het beheer van hun buitenplaatsen en molens. Al deze objecten hebben een iconische waarde en zijn belangrijk voor het toeristisch-recreatieve profiel van Utrecht. Hun eigenaren staan voor de opgave om hun bezit goed te beheren terwijl subsidiemogelijkheden afnemen. De aard van de objecten stelt grenzen aan de verdienmodellen. In een kwetsbaar kasteelmuseum als Slot Zuylen kun je niet dagelijks honderden mensen over de vloer hebben. Een molen verhuren als vakantiehuisje klinkt leuk, maar als er mensen verblijven kan de molen niet draaien, en een molen die te weinig draait gaat achteruit. Desondanks weten deze instellingen zo'n 65-75% eigen inkomsten te verwerven. Zelfs dan is het moeilijk om de exploitatie gezond te houden. De combinatie van monumentale en museale exploitatie is duur. Naarmate

financiële draagkracht problematischer wordt, neemt het belang van draagvlak toe. De instellingen slagen er wonderwel in om vrijwilligers aan zich te binden. Dat is prachtig, maar kennis en continuïteit kunnen daardoor in het gedrang komen.

Genoeg redenen voor de provincie om hier een verantwoordelijkheid te nemen en de iconen van het Utrechts erfgoed ook de komende jaren te ondersteunen. We doen dat deels via de Stichting Samenwerkende Kasteelmusea (SSK). Die is in 2015 mede dankzij onze inspanningen opgericht (Cultuurnota 2012-2015, rapport 'Kastelen aan zet'). Ook Huis Doorn, Kasteel De Haar en Museum Oud Amelisweerd participeren in de SSK. We sporen gemeenten aan om ook verantwoordelijkheid voor de iconen te nemen.

Doelstellingen

1. De iconen van het Utrechts erfgoed worden professioneel beheerd.

Erfgoedbeheer gaat over het verzekeren van continuïteit, over het voortbestaan van objecten die de tand des tijds al lang hebben doorstaan en dat vooral ook moeten blijven doen. Dat vergt planmatig onderhoud, een ondernemende instelling en een open oog voor samenwerkings- en innovatiemogelijkheden. Maar het vergt ook geld en een minimum aan professionele capaciteit. De provincie legt daarom door het verstrekken van vierjarige beheersubsidies een bodem in de exploitatie van Het Utrechts Landschap, Stichting De Utrechtse Molens, Slot Zuylen en Kasteel Amerongen. In de subsidiebeschikkingen worden de eisen in het kader van professioneel beheer van de iconen nader uitgewerkt.

De SSK heeft tot dusver vooral als collectieve marketingorganisatie gefungeerd. Vanwege de kwetsbaarheid van de kasteelmusea op het gebied van bedrijfsvoering en publiekstaken vinden wij het van belang dat de samenwerking onder de vlag van de SSK wordt uitgebreid en geïntensiveerd. Alleen samen kunnen ze aan kracht winnen, en dat is hard nodig. We stellen de SSK daarom in de gelegenheid de positie van de aangesloten musea in gezamenlijkheid te verstevigen.

Stichting Samenwerkende Kasteelmusea

Begin 2015 is de Stichting Samenwerkende Kasteelmusea opgericht. Met financiële ondersteuning van de provincie is een plan opgesteld om de kracht van de kasteelmusea de komende jaren te vergroten.

"Dankzij de aandacht voor de buitenplaatsen in de cultuurnota 2012-2015 zijn de kasteelmusea gestart met een intensieve samenwerking. Deze aanzet van de provincie heeft enorm geholpen; de kastelen zijn met diverse concrete projecten inmiddels aan de slag."

Anetta de Jong

directeur Kasteel De Haar en
voorzitter Stichting Samenwerkende Kasteelmusea

2. De iconen van het Utrechts erfgoed hebben een minstens stabiel niveau van eigen inkomsten en een gezonde diversiteit aan inkomstenbronnen en financieringsvormen.

Continuïteit vergt financiële zekerheden. Die zijn moeilijk te krijgen in deze tijd. Veel gemeenten hebben sterk bezuinigd op cultuur. Sponsors zijn per definitie onzekere grootheden. De toeristenmarkt biedt kansen, maar om die te verzilveren zijn ook inspanningen en investeringen nodig: de kost gaat voor de baat uit. In die wetenschap is het vooral van belang om niet te afhankelijk te worden van één of enkele financiers en financieringsvormen. Dat is vooral een opgave voor de beheerders zelf. De provincie schiet te hulp door advies, onderzoek, workshops en training mogelijk te maken. Via partnerinstelling LEU ondersteunen we kennisplatforms en samenwerkingsvormen die bijdragen aan een gezonde exploitatie van erfgoedlocaties. In de subsidiebeschikkingen geven we nadere uitwerking aan de eisen ten aanzien van het niveau van eigen inkomsten en de diversiteit aan inkomstenbronnen en financieringsvormen. In de cultuurpacten maken we afspraken over de wijze waarop de betrokken gemeenten kunnen bijdragen aan het beheer van de iconen.

3. Burgers en maatschappelijke instellingen nemen een groeiend aandeel van het onderhoud en beheer van de iconen van het Utrechts erfgoed voor hun rekening.

Ook voor de iconen geldt dat vrijwilligers onmisbaar zijn voor goed beheer. De beheerders investeren stuk voor stuk in de relatie met de lokale bevolking en weten grote en trouwe groepen vrijwilligers aan hun erfgoedobjecten te verbinden. Waar nodig is LEU inzetbaar om nieuwe vrijwilligers te werven en te trainen.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Beheersubsidies erfgoediconen	De provincie verstrekt beheersubsidies aan Het Utrechts Landschap, de Stichting De Utrechtse Molens, Slot Zuylen en Kasteel Amerongen.	<ul style="list-style-type: none"> De iconen voldoen aan de eisen van professioneel beheer zoals uitgewerkt in de subsidiebeschikkingen.
Stichting Samenwerkende Kasteelmusea	Partnerinstelling van de provincie ter ondersteuning en versterking van de (samenwerking tussen de) Utrechtse kasteelmusea.	<ul style="list-style-type: none"> De samenwerkende kasteelmusea werken in 2019 samen op het gebied van bedrijfsvoering en dat vertaalt zich in 15% meer eigen inkomsten of 15% kostenreductie (of een combinatie daarvan) ten opzichte van 2015.
Landschap Erfgoed Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Werft en traint vrijwilligers.	<ul style="list-style-type: none"> LEU scoort in 2019 hoger op klanttevredenheid dan in 2014, met een minimum van 7,5.
Subsidieverordening Cultuur en Erfgoed (onderzoek en ontwikkeling)	De subsidieverordening biedt een basis om onderzoek en ontwikkeling door erfgoediconen te ondersteunen, ter onderbouwing van innovaties en beleidskeuzes.	<ul style="list-style-type: none"> Alle erfgoediconen hebben in 2019 verbeteringen doorgevoerd in hun exploitatiemodel.
Cultuurpacten	Bi- en/of multilaterale afspraken met gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> De cultuurpacten met de betrokken gemeenten bevatten afspraken over de wijze waarop de gemeenten bijdragen aan het beheer van de iconen op hun grondgebied.

5 Uitwerking opgave ‘promoten en profileren’

Kapitaal moet werken om te kunnen groeien. Dat geldt ook voor cultureel kapitaal. Het culturele hebben-en-houden van Utrecht is een rijk bezit, maar de instandhouding ervan kost ook veel geld. De bezuinigingen hebben culturele instellingen en overheden een harde les geleerd: een grote subsidieafhankelijkheid maakt kwetsbaar. Het is daarom cruciaal om het draagvlak, de draagkracht en/of het verdienvermogen van instellingen op peil te houden en waar mogelijk te versterken.

De opgave ‘promoten en profileren’ valt uiteen in de volgende deelopgaven:

- Instellingen verstevigen en verzakelijken
- Cultuurhistorische waardevolle landschappen en archeologische zones etaleren en exploiteren
- Erfgoedverhalen ontsluiten en vertellen
- Festivals faciliteren
- Bibliotheken heruitvinden en herpositioneren

5.1 Instellingen verstevigen en verzakelijken

Effect

De provincie Utrecht heeft vitale en innovatieve cultuur- en erfgoedorganisaties, met een groot maatschappelijk draagvlak.

Rol en focus

Om de cultuur- en erfgoedsector een stevige basis te geven, investeerden we de afgelopen jaren in samenwerking tussen organisaties, in nieuwe duurzame instrumenten voor financiering en vooral in het versterken van het ondernemerschap van organisaties. Door de grote impact van de bezuinigingen is de vernieuwing van en samenwerking tussen organisaties echter maar langzaam op gang gekomen. Wij zien daarom nog steeds kansen om op dit vlak meer te bereiken, niet alleen binnen het culturele veld, maar ook door kruisbestuiving met andere sectoren.

Door deze nota loopt als rode draad de intentie van de provincie om een onderzoekende en ontwikkelende attitude te kweken en vandaaruit kansen te creëren en te verzilveren. We willen ervoor zorgen dat zowel afzonderlijke organisaties als de sector in z'n geheel bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken, geworteld zijn in de samenleving en voldoende maatschappelijk draagvlak hebben. Nog meer dan we tot nu toe gedaan hebben, willen we ondernemerschap integreren in de manier van werken van organisaties, maar ook in onze eigen werkwijze. Daartoe zetten we bijvoorbeeld ons eigen netwerk en onze eigen expertise in en nemen we het initiatief voor een breed publieksonderzoek.

We focussen deze periode exclusief op het versterken van onze partnerorganisaties en andere organisaties waarmee we al een subsidierelatie hebben.

Doelstellingen

1. Onze partnerorganisaties en andere subsidieontvangers hebben zowel binnen als buiten de eigen sector een sterk netwerk en werken daarbinnen intensief en constructief samen.

“No man is an island”, schreef de Engelse dichter John Donne. Hetzelfde geldt voor culturele en erfgoedinstellingen. Zeker in deze tijd van grote dynamiek, stormachtige technologische veranderingen, grillige publieksvoorkeuren en veranderende rollen en verhoudingen is het van levensbelang om goede relaties te hebben en die productief te maken. We benadrukken in deze nota het belang van *cross overs* tussen kunst en vormgeving, tussen kunst en erfgoed, maar ook bij creatieve verbeeldingskracht in gebiedsontwikkeling. Cultuur- en erfgoedinstellingen kunnen elkaar verrijken en versterken door hun waardeproposities te combineren en daarmee nieuwe waarde te creëren. Zij kunnen met hun creativiteit en net-even-andere manier van denken ook van waarde zijn voor het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Ook die verkeren immers in een voortdurende staat van transitie en staan steeds weer voor nieuwe uitdagingen waarvoor geen

pasklare oplossingen bestaan. In situaties waarin we de toekomst al doende moeten uitvinden, kunnen cultuur en erfgoed helpen om het niet-bestaande denkbaar en tastbaar te maken. Andersom hebben cultuur- en erfgoedinstellingen zelf het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties nodig om hun eigen toekomst te helpen realiseren. Als provincie stimuleren we netwerkvorming en samenwerking op drie niveaus:

- Binnen instellingen: meer empowerment en zelfreflectie;
- Tussen instellingen: meer samenwerking binnen de wereld van cultuur en erfgoed;
- Tussen sectoren: meer samenwerking over de grenzen van de eigen sector heen.

2. De cultuur- en erfgoedorganisaties in de provincie Utrecht hebben een unieke waardepropositie en een gezonde bedrijfsvoering.

Wat is je toegevoegde waarde als instelling? Wat is je unieke product dat je te bieden hebt? Wie zijn je klanten en concurrenten? Hoe kun je optimaal verdienen aan je product? Gebleken is dat organisaties in het werk van alledag soms niet meer stilstaan bij de kernwaarden van de organisatie. Toch is het van groot belang om stil te staan bij deze basale vragen en vanuit de antwoorden daarop in te spelen op nieuwe doelgroepen en nieuwe vragen vanuit de samenleving.

We bieden instellingen de mogelijkheden om met de methode Business Model Canvas en onder deskundige begeleiding aan de slag te gaan met het formuleren van hun unieke waardepropositie en een bijbehorend bedrijfsmodel. In de afgelopen cultuurnotaperiode hebben verschillende partners hier al tot tevredenheid mee gewerkt.

Daarnaast gaan we verder met Advies op Maat. Onder deze noemer werken we samen met het Prins Bernard Cultuurfonds om met name vrijwilligersorganisaties aan te sporen om ondernemender te opereren. Door een competitie-element toe te voegen - de meest ondernemende instelling ontvangt een prijs - dagen we instellingen uit beter te presteren.

3. De provincie en het veld hebben inzicht in de bekendheid van en de waardering voor de culturele voorzieningen en de culturele profielen van streken en gemeenten.

Deze nota staat sterk in het teken van onderzoeken en onderbouwen. Onze ervaring met bijvoorbeeld de Erfgoedmonitor heeft ons geleerd hoe waardevol het is om beleidskeuzes te kunnen baseren op en te kunnen verantwoorden met gedegen onderzoek. Daarom gaan we ook onderzoek in gang zetten naar de beleving en waardering van de culturele profilering van streken en gemeenten en de bekendheid en publiekwaardering van culturele voorzieningen en erfgoedlocaties. We doen dat bij voorkeur in nauwe samenwerking met gemeenten, onze publieksgerichte partnerinstellingen en met andere geïnteresseerden uit het veld van cultuur, erfgoed, recreatie en toerisme. Met de gemeenten maken we hierover afspraken in de cultuurpacten; met de partnerinstellingen in de prestatieafspraken.

Business Model Canvas

Met het Business Model Canvas gaan instellingen onder deskundige begeleiding aan de slag met het formuleren van hun unieke waardepropositie en een bijbehorend bedrijfsmodel.

“Door het ‘Business Model Canvas’-traject kunnen wij nu maatschappelijke effecten koppelen aan het totale bedrijfsproces én is onze gemeente klant geworden in plaats van opdrachtgever.”

Eric de Haan
directeur bibliotheek Angstel, Vecht en Venen

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Subsidieverordening Cultuur en Erfgoed (onderzoek en ontwikkeling)	De subsidieverordening vormt de basis voor het verdelen van het stimuleringsbudget voor onderzoek en ontwikkeling, hier in te zetten voor advies en begeleiding in Business Model Canvastrajecten (BMC) en voor deelname aan Advies op Maat.	<ul style="list-style-type: none"> • 8 instellingen per jaar nemen deel aan BMC. • 10 instellingen per jaar nemen deel aan Advies op Maat.
Onderzoek profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed	Opdracht voor (periodiek te herhalen) onderzoek naar publiekswaardering en bekendheid van culturele voorzieningen en erfgoedlocaties.	<ul style="list-style-type: none"> • Rapport onderzoek profilering en publieksbereik in 2018 beschikbaar.
Cultuurpacten	Bi- en multilaterale afspraken met gemeenten; hier toegespitst op deelname van gemeenten aan onderzoek profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed.	<ul style="list-style-type: none"> • Alle pactgemeenten nemen deel aan het onderzoek profilering en publieksbereik.
Beheersubsidies erfgoediconen	Publieksgerichte partnerinstellingen van de provincie; hier toegespitst op hun deelname aan onderzoek profilering en publieksbereik.	<ul style="list-style-type: none"> • Alle publieksgerichte partnerinstellingen nemen deel aan het onderzoek profilering en publieksbereik.

5.2 Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones etaleren en exploiteren

Effect

De cultuurhistorische waarden van landschap en archeologie komen goed tot hun recht in gebiedsontwikkeling en maken Utrecht aantrekkelijker voor bewoners, bezoekers en bedrijven.

Rol en focus

Overall waar de druk op ruimte hoog is, loopt erfgoed risico's. Het is de kunst om die bedreigingen om te buigen in kansen door steeds te laten zien dat de cultuurhistorische waarde van landschappen en structuren een belangrijke kwaliteit vormt die gebiedsontwikkeling op een hoger plan kan tillen. De geschiedenis, aard en functie vormen immers onderscheidende kenmerken die elk gebied zijn unieke eigen karakter geven. De provincie is in zijn dubbelrol als ruimtelijk regisseur en hoeder van bovenlokale cultuurhistorische waarden bij uitstek in staat om culturele en ruimtelijke opgaven te combineren en te verzoenen. Dat doen we vooral door de erfgoedaspecten en cultuurhistorische waarden in een vroeg stadium in te brengen in gebiedsprocessen.

De provincie werkt zoveel mogelijk volgens het concept van gebiedsontwikkeling-nieuwe-stijl. Dat wil zeggen: gebiedspartijen nemen het voortouw, de provincie opereert vraaggericht en op maat. Wij leveren expertise (bijvoorbeeld over innovatieve financiële constructies), procesondersteuning, financiële prikkels en verbindende kracht. Maar indien nodig nemen wij als provincie zelf het voortouw in complexe ruimtelijke opgaven.

Doelstellingen

1. Kunst, vormgeving en culturele programmering worden ingezet om de historische verhalen over het landschap over te brengen op de bezoeker.

Erfgoed beleven en de betekenis ervan doorgronden gaat meestal niet vanzelf. Daarom is het nodig om de verhalen van cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones te vertellen en te verbeelden. Kunst, vormgeving en culturele programmering zijn daarvoor buitengewoon geschikt. Het project 'Embedded Art' op Park Vliegbasis Soesterberg in 2015 was daarvan een mooi voorbeeld. Kunst kan bovendien een dimensie toevoegen aan wegen en routes door cultuurhistorisch waardevol gebied, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de tunnel bij de Limesbaan bij Houten en uit het fietspad bij de Grebbeberg.

Deze doelstelling realiseren we door cultuur en erfgoed in te brengen in onze eigen provinciale uitvoeringsprogramma's, door projecten te helpen realiseren en door het ontwikkelen en overdragen van kennis. Wat betreft de ondersteuning van kunst- en vormgevingsprojecten geven we prioriteit aan Park Vliegbasis Soesterberg, de NHW, de Limes en het gebied rond Amelisweerd. We zoeken daarbij samenwerking met cultuur- en erfgoedinstellingen en gemeenten in het gebied. Voor het ontwikkelen en uitdragen van kennis over het inzetten van kunst en vormgeving voor de leesbaarheid van het historische landschap zoeken we samenwerking met gespecialiseerde curatoren en organisaties.

2. De basisvoorzieningen voor de toegankelijkheid en beleefbaarheid van Park Vliegbasis Soesterberg zijn gerealiseerd.

Het voormalige militaire vliegveld van Soesterberg is de bakermat van de Nederlandse Luchtmacht. Tijdens de Duitse bezetting was het in gebruik bij de Luftwaffe. Met z'n atoomschuilplaatsen, NAVO-bunkers en vliegtuigshelters is het bovendien een icoon van de Koude Oorlog. Het gebied heeft niet alleen verschillende historische betekenislagen maar ook prachtige natuur. Het zijn juist de bebouwing en verharding van het terrein die verrassend genoeg zorgen voor unieke natuurwaarden. Het park is sinds eind 2014 opengesteld voor publiek.

Wij formuleren een integrale visie op het Park, die de basis vormt voor recreatie, de culturele programmering en de beleefbaarheid van het militaire erfgoed. Dit alles uiteraard met respect voor de bijzondere natuurwaarde van dit gebied. Onze samenwerkingspartners daarbij zijn de gemeenten Soest en Zeist, Het Utrechts Landschap als huidige beheerder, het Nationaal Militair Museum en in de toekomst de nieuwe eigenaar.

Er is de provincie als huidig eigenaar veel aan gelegen om inwoners en bezoekers van Utrecht volop te laten genieten van al het moois dat het Park te bieden heeft. Dat vergt verbetering van de infrastructuur in en rond het gebied en het realiseren van basale publieksvoorzieningen zoals wandel- en fietsroutes, bebording, verlichting en toiletten. Een bijzondere en samenhangende vormgeving kan daarbij helpen om de identiteit van dit gebied uit te dragen en te versterken. Een en ander werken we in 2016 uit in een uitvoeringsprogramma.

3. Lanenstructuren, zichtlijnen en kleine landschapselementen in de buitenplaatszones op de Utrechtse Heuvelrug zijn hersteld, zichtbaar en beleefbaar.

De buitenplaatsen in het landelijk gebied zijn van onschatbare waarde voor de ruimtelijke kwaliteit en de aantrekkelijkheid van de provincie Utrecht. Daarom blijft het ook de komende jaren belangrijk om niet alleen te zorgen voor behoud en beheer daarvan, maar ook voor de zichtbaarheid en beleefbaarheid.

Gebiedsontwikkeling en -inrichting biedt daarvoor goede kansen. Goede samenwerking met de eigenaren en beheerders is hier cruciaal. Het zichtbaar en beleefbaar maken van cultuurhistorische waarden vormt dan ook een wezenlijk onderdeel van de convenanten die we afsluiten met landgoedeigenaren. De uitvoering van deze doelstelling vindt plaats in het kader van het Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland 2016-2019 op basis van het natuur- en landschapsbeleid. De promotie van de buitenplaatszones zal plaatsvinden in het kader van het (ruimer begrensde) Nationaal Park Heuvelrug.

4. Het programma Grebbelinie Boven Water is afgerond.

Het programma Grebbelinie Boven Water is bij de start van de nieuwe beleidsperiode al grotendeels afgerond. Er liggen nog kansen om de beleefbaarheid en de natuurwaarden van de Grebbelinie te vergroten. Fort aan de Buursteeg is een belangrijk onderdeel van de Grebbelinie. Uitgangspunt van het programma was dat we daar samen met partners een bezoekerscentrum zouden realiseren. De plannen daarvoor hebben tot op heden echter nog niet geleid tot een haalbare business case. Dit is wel een voorwaarde. De uitvoering van deze doelstelling vindt plaats in het kader van het Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland 2016-2019.

5. Het gebied Amelisweerd/Rhijnauwen/Vechten is beter ontsloten en ingericht en de cultuurhistorische waarde van het gebied is bekend bij bewoners en bezoekers.

Geen ander gebied in onze provincie is zo rijk aan cultuurhistorische en toeristisch-recreatieve waarden als Amelisweerd/Rhijnauwen/Vechten. Het herbergt niet alleen een belangrijke buitenplaatszone maar ook twee erfgoedstructuren die op de nominatie staan UNESCO Werelderfgoed te worden. Als recreatiegebied in de onmiddellijke nabijheid van de sterk groeiende stadsregio Utrecht is het onmisbaar maar tegelijk buitengewoon kwetsbaar. Daarom heeft de verbetering van de ontsluiting, inrichting en promotie van het gebied als één geheel voor de provincie hoge prioriteit. Om bezoekers meer te vertellen over dit bijzondere gebied, maar ook om ze beter te ontvangen en te spreiden. Deze opgave pakken we deze in eerste instantie op vanuit ons Integraal Gebiedsprogramma (IGP). Uiteraard zullen we daarbij samen optrekken met de gemeenten Utrecht en Bunnik en gebiedspartijen. Museum Oud Amelisweerd (MOA), de historische buitenplaats van het gelijknamige landgoed, is in 2014 geopend. Het functioneert als museum voor het werk van de kunstenaar Armando, maar vertelt ook het verhaal van het huis en zijn bewoners. Het heeft de potentie de culturele poort te worden van Amelisweerd/Rhijnauwen/Vechten. Het museum kan een belangrijke rol spelen door het verhaal van het gebied te vertellen en culturele activiteiten te organiseren, in samenwerking met andere belangrijke gebiedspartners als Fort Vechten en Fort Rijnauwen. Wij zien MOA als partner bij uitstek die met inzet van kunst en vormgeving in staat is het erfgoed beter zichtbaar en beleefbaar te maken, en zo de gewenste gebiedsontwikkeling een aantrekkelijke impuls te geven. Wij zullen MOA daarbij desgevraagd ondersteunen.

6. Het nominatiedossier voor plaatsing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op de Werelderfgoedlijst van UNESCO is in 2017 gereed.

De NHW is het grootste rijksmonument van Nederland. Het langgerekte gebied dat de linie bestrijkt, doorsnijdt vijf provincies en is ook aangewezen als Nationaal Landschap. Omdat de defensieve functie een vrij schootveld vereiste, is de linie altijd open gebied gebleven. Nu fungeert dat als groene long van de dichtbebouwde Randstad. De NHW is daarmee niet alleen een zaak van erfgoedbeleid, maar ook van natuur, landschap en recreatie.

De NHW staat sinds 2011 op de voorlopige lijst van door Nederland voor te dragen werelderfgoed. De provincies Utrecht, Noord-Brabant, Gelderland en Noord-Holland sloten eerder het 'Pact van Altena, bestuursovereenkomst Nieuwe Hollandse Waterlinie 2014-2020'. Wij zetten ons gezamenlijk in voor de werelderfgoedstatus en zullen daarna ook gezamenlijk optrekken als siteholder. Wij stellen gezamenlijk het nominatiedossier op. Daarin beschrijven wij de bijzondere cultuurhistorische waarden van de NHW en de wijze waarop wij die denken te beschermen en uit te dragen. Onderdeel van het nominatiedossier is het managementplan. Het gaat in op beheeraspecten (zie paragraaf 4.3) en bevat de aanpak voor het publieksbereik (zie paragraaf 5.3). De minister van OCW moet de voordracht in 2018 bij UNESCO indienen. De beslissing van UNESCO valt in 2019.

Vanuit het cultuur- en erfgoedbudget dragen we bij aan de structurele kosten van de interprovinciale organisatie ten behoeve van de nominatie en het siteholderschap, en in verband daarmee de gezamenlijke doelstellingen op het gebied van kennis, beheer en publieksbereik.

7. De Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam zijn in 2020 economisch en maatschappelijk rendabel en klaar om op eigen benen te staan.

De SVA is al sinds 1996 werelderfgoed. Samen met de NHW zal de stelling worden geïntegreerd tot één UNESCO Werelderfgoed. Daarom werken we deze doelstelling voor beide verdedigingslinies verder uit in een gezamenlijk programma op voor de periode 2016-2020. De cultuur- en erfgoednota is daarbij leidend. Aan de hand van dit programma werken we toe naar economische en maatschappelijke rendabiliteit van de linies. In vergelijking met voorgaande jaren gaan we meer investeren in promotie, draagvlak, eigenaarschap en gebruik. Daarmee bouwen we voort op de afspraken met Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland in het Pact van Altena, ons eigen Koersdocument NHW 2015-2020 en het coalitieakkoord.

Wat betreft de financiering van het programma verschuift het accent van subsidies naar investeringen door gebiedspartijen. De provincie stelt een budget beschikbaar van minimaal € 4 miljoen en maximaal € 13,5 miljoen. Samen met onze partners zoeken we naar een manier om dat bedrag optimaal te laten renderen, bijvoorbeeld door een deel te bestemmen voor een revolverend regionaal investerings- en instandhoudingsfonds. Essentieel onderdeel van het programma is dat voor alle partners een duidelijk aanspreekpunt wordt gecreëerd waar men terecht kan met vragen over een bepaald gebied.

We leggen het initiatief voor nieuwe ontwikkelingen en de verantwoordelijkheid voor beheer en exploitatie zoveel mogelijk bij gebiedspartijen. Soms echter is sprake complexe ontwikkelopgaven in hoog dynamische gebieden, zoals in het recente verleden bij de voorgenomen verbreding van het Lekkanaal. Dan kunnen we ervoor kiezen om het voortouw te nemen. In het Programma NHW-SvA 2016-2020 zullen we na consultatie van onze partners de aandachtsgebieden vastleggen waar we een steviger rol willen nemen. Ons uitgangspunt daarbij zijn de gebieden die voor het provinciaal beleid (naast cultuurhistorie ook recreatie, natuur, etc.) van groot belang zijn. Dit werd inzichtelijk gemaakt in de Waardemeter bij het provinciale Koersdocument NHW 2015-2020.

8. Het nominatiedossier voor plaatsing van de Limes op de Werelderfgoedlijst van UNESCO is in 2019 gereed.

Ook de Limes is erfgoed van wereldformaat en staat sinds 2011 op de voorlopige lijst van door Nederland voor te dragen werelderfgoed. De voormalige noordgrens van het Romeinse rijk is de grootste lineaire archeologische structuur van Europa. Delen daarvan in Duitsland, Schotland en Engeland zijn al UNESCO Werelderfgoed. Wij werken samen met de provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland, het Rijk en onze Duitse partners aan de uitbreiding van het werelderfgoed *Frontiers of the Roman Empire*. Het Programma Limessamenwerking 2016-2019 en in de internationale samenwerkingsovereenkomst tussen Nederland en Duitsland uit 2015 zijn daarbij leidend. De Limes is in 2020 aan de beurt om door de minister van OCW te worden voorgedragen. De beslissing door UNESCO wordt in 2021 verwacht.

Wij stellen gezamenlijk met de andere provincies (en in nauw overleg met de andere partners) het nominatiedossier en het managementplan op. In het managementplan leggen we vast hoe wij op lange termijn de uitzonderlijke en unieke waarden van het toekomstige werelderfgoed willen behouden en uitdragen. Vanuit het cultuur- en erfgoedbudget dragen we bij aan de structurele kosten van de interprovinciale samenwerking ten behoeve van de nominatie en het beoogd siteholderschap. Plaatsing op de werelderfgoedlijst geeft de Limes erkenning en internationale allure, versterkt het toeristisch profiel van Utrecht en vergroot het toeristisch-recreatief potentieel.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland 2016-2019	De Agenda Vitaal Platteland geeft uitvoering aan de realisatie van het provinciaal beleid voor het landelijk gebied.	<ul style="list-style-type: none"> • Programma Grebbelinie boven Water afgerond 2019. • Exploitatie Fort aan de Buursteeg in 2016 geborgd bij ondernemer.
Programma Park Vliegbasis Soesterberg	Deels samen met partners uit te voeren projecten en deels programma van eisen ten behoeve van de verkoop.	<ul style="list-style-type: none"> • In 2019 beschikt het park over goede basisvoorzieningen voor het publiek. • Minimaal twee culturele manifestaties in de periode 2016-2019.
Provinciale infrastructurele projecten en inrichting landelijk gebied	Uitvoeringsprojecten van de provincie Utrecht buiten het cultuur- en erfgoedbeleid.	<ul style="list-style-type: none"> • Jaarlijks verwijst minstens één provinciaal uitvoeringsproject door middel van kunst of vormgeving naar cultuurhistorische omgevingswaarden.
Integraal Gebiedsprogramma (Amelisweerd e.o.)	Inventarisatie (en later mogelijk aanpak) gebiedsopgaven Amelisweerd/Rhijnauwen/Vechten.	<ul style="list-style-type: none"> • Opgaven geïnventariseerd in 2016. • MOA maakt het verhaal van Amelisweerd e.o. op een vernieuwende manier zichtbaar en beleefbaar door kunst en erfgoed te combineren.
Pact van Altena	Interbestuurlijke samenwerking t.b.v. nominatie UNESCO Werelderfgoed en siteholderschap NHW en SvA.	<ul style="list-style-type: none"> • Nominatiedossier NHW gereed 2017. • Aanwijzing NHW werelderfgoed 2019.
Programma Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam 2016-2020	Provinciaal uitvoeringsprogramma op basis van deze nota, Pact van Altena en Koersdocument NHW 2015-2020.	<ul style="list-style-type: none"> • Programma NHW-SvA gereed zomer 2016. • In 2019 is minimaal 80% van de forten (gedeeltelijk) in gebruik. • In 2019 zijn minimaal 5 integrale gebiedsopgaven samen met partners in gang gezet. • Multipliereffect provinciale investeringen is minimaal 2,5.
Nederlandse Limesamenwerking	Interbestuurlijke samenwerking t.b.v. nominatie UNESCO Werelderfgoed en siteholderschap, publieksbereik en bescherming Limes.	<ul style="list-style-type: none"> • Nominatiedossier Limes gereed 2019. • Aanwijzing Limes werelderfgoed 2021.
Cultuurpacten	Bi- en multilaterale afspraken tussen provincie en gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> • Afspraken over gezamenlijke gebiedsprogramma's opgenomen in cultuurpacten.

5.3 Erfgoedverhalen ontsluiten en vertellen

Effect

Het publiek is bekend met de Utrechtse erfgoedcollecties en -locaties en maakt daar graag en veel gebruik van.

Rol en focus

Grafheuvels, verkavelingspatronen, gebouwen, meubels, schilderijen en archiefstukken: de gedaanten waarin het verleden aan ons verschijnt, zijn even verschillend als de verhalen die al deze objecten en structuren ons te vertellen hebben. Goede verhalen wakkeren de nieuwsgierigheid aan en smaken altijd naar meer. Daarom is het zo belangrijk dat al die verhalen die in en achter onze veelsoortige erfgoedcollecties schuil gaan goed worden ontsloten en boeiend worden verteld. Dat is ook van belang met het oog op het cultureel profiel van Utrecht en om het cultuurtoeristische potentieel van ons erfgoed te kunnen verzilveren. We gaan daarom verder op de weg van de Projectenagenda Utrecht Verhaalt (2014-2015) waarin vertellen, verbinden en verdienen centraal stonden. We integreren deze doelstellingen in het beleid op het gebied van publieksbereik erfgoed. Ook leggen we een verbinding met ons recreatie- en toerismebeleid, waarin de kasteelmusea, militair erfgoed en Park Vliegbasis Soesterberg meer aandacht krijgen. De provincie ziet hier voor zichzelf een rol, omdat veel Utrechtse erfgoedinstellingen over te weinig kennis, mensen en middelen beschikken om echt te kunnen investeren in publieksprojecten en -producten. Bovendien is het van belang om niet alleen losse verhalen te vertellen maar deze ook met elkaar in verband te brengen en het publiek te verleiden om steeds meer te willen weten. Daaraan kunnen wij als verbindende partij bij uitstek bijdragen.

Onze bijdrage hieraan is per definitie indirect. De provincie is geen cultuurproducent. Om dezelfde reden is het beleidskader op dit punt voornamelijk instrumenteel en inhoudelijk summier. De erfgoedinstellingen zijn aan zet; het is aan hen om met initiatieven te komen. Alleen daar waar wij (mede) aan het roer staan bij de ontwikkeling en exploitatie van erfgoedlocaties, zoals bij de NHW en de Limes, sturen wij direct aan op initiatieven ten behoeve van publieksbereik en recreatieve informatievoorziening.

Doelstellingen

1. Utrechtse erfgoedinstellingen maken collecties op een vernieuwende manier zichtbaar en beleefbaar en trekken meer bezoekers en toeristen.

De noodzaak om op zoek te gaan naar manieren om (nieuw) publiek te trekken, is in onze erfgoedsector duidelijk aanwezig. We hebben bovengemiddeld veel kleine instellingen die zeer zwaar leunen op vrijwilligers en waar voorzichtig geprogrammeerd wordt. De overheidsbezuinigingen komen er hard aan en hun vermogen om dat verlies aan inkomsten te compenseren met geld van andere financiers is gering. Ze moeten daarom publiek aan zich binden, niet alleen omwille van de inkomsten maar ook omwille van draagvlak in de vorm van een vriendenlidmaatschap, vrijwilligersinzet en/of donaties. Daarom moeten ze het publiek weten te verrassen, nieuwsgierig weten te maken en te houden.

We zetten onze partnerinstelling LEU in om erfgoedinstellingen op dit gebied te ondersteunen, onder andere door middel van het Utrecht Altijd Netwerk, en verstrekken project- en stimuleringsubsidies om initiatieven aan te jagen. We hechten eraan dat instellingen durven te experimenteren met nieuwe vormen en technieken, minder voor de hand liggende samenwerkingspartners en prikkelende inhoud.

Door middel van onze subsidieregeling Cultuur en Erfgoed sturen wij aan op initiatieven die:

- aantoonbaar berusten op maatschappelijk draagvlak;
- een gezonde financiële basis hebben (minstens 50% eigen bijdrage);
- (digitale) continuïteit in zich dragen;
- een bijdrage leveren aan UtrechtAltijd.nl.

Naast deze harde criteria waaraan elke aanvraag moet voldoen om voor subsidie in aanmerking te komen, hanteren we de volgende aanvullende criteria:

- het initiatief maakt erfgoed op een vernieuwende manier zichtbaar en beleefbaar (bijvoorbeeld door middel van kunst en vormgeving);

- het initiatief sluit aan bij de provinciale erfgoedthema's;
- het initiatief versterkt het culturele en toeristische profiel van een stad of regio;
- het initiatief draagt bij aan de verwezenlijking van doelen op het gebied van recreatie en toerisme;
- het initiatief heeft een (bovenlokale) samenwerkingscomponent;
- het initiatief sluit aan bij onze cultuurpacten met gemeenten.

Naarmate een aanvraag aan meer van deze criteria voldoet, neemt de kans op toekenning van subsidiegeld toe. Wij werken deze criteria en de aanvraagprocedure uit in de subsidieverordening Cultuur en Erfgoed. Projecten die in principe in aanmerking komen voor bekostiging in het kader van een provinciaal gebiedsprogramma kunnen geen gebruik maken van deze regeling.

Cultuurpact Oudewater

De provincie sloot in 2014 een cultuurpact met de gemeente Oudewater. De provincie droeg bij aan de versterking van de profilering van Oudewater als historische stad met grote toeristische aantrekkingskracht.

“Dankzij het cultuurpact tussen de provincie Utrecht en de gemeente Oudewater ontdekten we elkaars agenda en investeren we daarin. Concrete lokale projecten die passen bij de ambitie van de provincie kregen een enorme boost. Bovendien stimuleerde het pact de gemeenteraad om meer in cultuur te investeren.”

Pieter Verhoeve
burgemeester gemeente Oudewater

2. UtrechtAltijd.nl trekt meer bezoekers, wordt door hen goed gewaardeerd en wordt mede gedragen door de erfgoedinstellingen.

UtrechtAltijd.nl, het centrale online platform voor verhalen over Utrechts Erfgoed en bezoekinformatie, is in 2014 met verve gelanceerd. Daarna bleek het niet eenvoudig om het actueel en interessant te houden. De werklast komt grotendeels terecht bij LEU. Het publiek moet de site in 2016 beter weten te vinden en hoger waarderen en de instellingen moeten bereid zijn zich in te zetten ten behoeve van het beheer van de site. In het beleidsplan 2017-2020 zal LEU zijn eigen rol en de doelstellingen van UtrechtAltijd.nl nader preciseren.

Om de positie van UtrechtAltijd.nl als centraal platform te versterken, zorgen we er zelf voor dat de website van ons eigen archeologisch depot en de informatie uit ons depotbeheersysteem op een goede manier gekoppeld is en blijft aan dit platform.

3. De samenwerkende kasteelmusea trekken meer (inter)nationale bezoekers.

De Stichting Samenwerkende Kasteelmusea (SSK) is onder de vorige cultuurnota tot stand gekomen vanuit de dringende noodzaak de exploitatie te verbeteren van Slot Zuylen, Kasteel Amerongen en Huis Doorn. Ook Kasteel De Haar en Museum Oud Amelisweerd hebben zich bij deze samenwerking aangesloten. Samen werken de kasteelmusea aan marketing, promotie en programmering. De provincie hecht eraan deze samenwerking te bestendigen en uit te bouwen, ook op het gebied van bedrijfsvoering en publieksactiviteiten (zie paragraaf 4.5).

Veel prachtige erfgoedlocaties lijden onder een slechte bereikbaarheid met het openbaar vervoer. Aangezien de provincie zelf verantwoordelijk is voor het openbaar vervoer in de provincie, gaan we daar voor zover mogelijk iets aan te doen. We richten ons daarbij primair op de kasteelmusea die samenwerken in de SSK.

4. De bekendheid van en het bezoek aan het toekomstige UNESCO Werelderfgoed van de Limes is substantieel toegenomen.

Goed publieksbereik is essentieel voor bewustwording en behoud van de Limes. Het is ook een randvoorwaarde voor een succesvolle werelderfgoednominatie. UNESCO vereist dat we de waarden van het erfgoed uitdragen en overbrengen aan de huidige en toekomstige generaties en

investeren in duurzaam toerisme. Daarom zetten we de komende jaren in op het vergroten van de bekendheid van en het bezoek aan dit werelderfgoed-in-wording.

De Limes bevindt zich grotendeels ondergronds; de resten zelf zijn veelal niet te zien. Daarom zijn er extra inspanningen nodig om dit erfgoed voor het publiek zichtbaar en beleefbaar te maken. Met de drie castella Hoge Woerd, Domplein en Fectio hebben wij al een goede basis voor het gebied rond Utrecht. De provinciale Limespartners ontwikkelen en implementeren voorzieningen en producten ten behoeve van het publieksbereik van de Limes:

- een verhaallijn ten behoeve van publiekspresentaties en online communicatie;
- een langeafstandswandelroute en fietsroute;
- een landelijke Limeskaart voor gebruikers en bezoekers;
- een markering voor de Limes.

Daarnaast kijken we met de andere provincies of het haalbaar is om ergens langs het Nederlandse deel van de Limes een *visitor's hub* te ontwikkelen die als entreepoort voor de Limes in Nederland kan dienen. Wij zetten voor het publieksbereik van de Limes ook onze partnerinstelling LEU in.

5. De bekendheid van en het bezoek aan het toekomstige UNESCO Werelderfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam is substantieel toegenomen.

Ook voor de NHW en de SvA geldt, dat het publieksbereik aandacht nodig heeft met het oog op de nominatie als UNESCO Werelderfgoed en het creëren van het noodzakelijke maatschappelijke draagvlak. De waterlinies worden gezien als het "geheime wapen" van Nederland. Bij het grote publiek is dit stuk krijgsgeschiedenis dan ook weinig bekend. Het Waterliniemuseum Fort bij Vechten is daarom van groot belang om de linies bij het publiek te introduceren en de bezoekers te verleiden tot een bezoek aan de andere locaties van dit omvangrijke cultuurhistorische ensemble. Het Waterliniemuseum valt onder het beheer van Fort bij Vechten en wordt bekostigd uit de exploitatie daarvan. In 2016 ontvangt het uit het Programma NHW en SvA nog een eenmalige subsidie voor de opstart van de nieuwe museumorganisatie.

Publieksbereik en promotie van de NHW en de SvA vormen een belangrijke doelstelling in het Pact van Altena, de bestuursovereenkomst die wij hebben gesloten met de andere waterlinieprovincies. In dat kader heeft de Stichting Liniebreed Ondernemen een rol. Deze stichting, die mede met provinciale steun werd opgezet, heeft haar bestaansrecht inmiddels bewezen en zal conform eerdere afspraken met ingang van 2017 financieel op eigen benen staan.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Subsidieverordening Cultuur en Erfgoed (publieksbereik erfgoed)	De subsidieverordening vormt de basis voor het verdelen van het stimuleringsbudget voor vernieuwing op het gebied van publieksbereik van erfgoed.	<ul style="list-style-type: none"> • Jaarlijks worden minstens 7 publieksprojecten uitgevoerd met steun van de provincie. • Uit het onderzoek naar profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed blijkt dat de provinciale projectsubsidies daar ten positieve aan hebben bijgedragen.
Opdrachten publieksbereik erfgoed en toerisme	Als vervolg op Utrechts Verhaalt kunnen opdrachten worden verstrekt aan organisaties die zich inzetten voor de promotie van Utrechts erfgoed.	<ul style="list-style-type: none"> • De promotie van Utrechts erfgoed voldoet in 2019 aan de gebruikelijke standaard die geldt in de toerismebranche.
Landschap Erfgoed Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Hier in te zetten op kennisdeling en deskundigheidsbevordering op het gebied van publieksbereik en als beheerder van	<ul style="list-style-type: none"> • LEU ondersteunt jaarlijks minstens 10 erfgoedinstellingen bij de verbetering van hun publieksbereik. • Uit het onderzoek naar profilering en publieksbereik cultuur en

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
	UtrechtAltijd.nl	<p>erfgoed in 2018 blijkt dat er een positieve correlatie is tussen de inzet van LEU en het publieksbereik.</p> <ul style="list-style-type: none"> • LEU begeleidt per jaar minstens één majeure activiteit gericht op het brengen van regionale samenhang in de beleving van erfgoed. • UtrechtAltijd.nl trekt jaarlijks minstens 100.000 (2015 60.000) unieke bezoekers, meer dan 25 partners dragen actief bij aan de content en bezoekers waarderen de site met gemiddeld een 7 of meer. • LEU scoort in 2019 hoger op klanttevredenheid dan in 2014, met een minimum van 7,5.
Stichting Samenwerkende Kasteelmusea	Partnerinstelling van de provincie ter ondersteuning en versterking van de samenwerking tussen de Utrechtse kasteelmusea.	<ul style="list-style-type: none"> • De samenwerkende kasteelmusea trekken in 2019 15% meer bezoekers dan in 2016. • Bezoekers zijn in 2019 tevreden over hun bezoek aan de kasteelmusea en waarderen dat met een gemiddeld rapportcijfer van 7,5 of meer. • De samenwerkende kasteelmusea werken in 2019 samen op het gebied van publieksprogrammering en dat vertaalt zich in minstens 6 gezamenlijke projecten.
Pact van Altena	Interbestuurlijke samenwerking t.b.v. nominatie UNESCO Werelderfgoed en siteholderschap NHW en SvA. Promotie en marketing van de NHW en de SvA zijn in dit kader belegd bij Stichting Liniebreed Ondernemen.	<ul style="list-style-type: none"> • Stichting Liniebreed Ondernemen is bedrijfsmatig gezond en met ingang van 2017 wat betreft de exploitatiekosten financieel onafhankelijk van de provincies.
Programma Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam 2016-2020	Provinciaal uitvoeringsprogramma op basis van deze nota, Pact van Altena en Koersdocument NHW 2015-2020.	<ul style="list-style-type: none"> • Waterliniemuseum Fort bij Vechten is wat betreft de exploitatiekosten financieel onafhankelijk van de provincie. • De bekendheid van en de waardering voor de (te bezoeken forten van) NHW en SvA in Utrecht is in 2018 bovengemiddeld (onderzoek profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed).
Nederlandse Limesamenwerking	Interbestuurlijke samenwerking t.b.v. nominatie UNESCO Werelderfgoed en siteholderschap,	<ul style="list-style-type: none"> • De bekendheid van en de waardering voor de (te bezoeken locaties van de) Limes is in 2018 bovengemiddeld (onderzoek

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
	publieksbereik en bescherming Limes	profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed). <ul style="list-style-type: none"> • In 2019 is er een langeafstandswandelroute en fietsroute langs de Limes. • In 2019 is er een landelijke Limeskaart beschikbaar voor het publiek. • De Limes is in 2019 gemarkeerd.
Cultuurpacten		<ul style="list-style-type: none"> • In alle cultuurpacten worden afspraken vastgelegd over gezamenlijke inzet voor publieksbereik van Utrechts erfgoed.

5.4 Festivals faciliteren

Effect

De aanwezigheid van een breed palet aan festivals van (inter)nationale uitstraling geeft Utrecht een aantrekkelijk cultureel profiel en versterkt de culturele infrastructuur.

Rol en focus

Festivals verlagen de drempel voor cultuur, slechten grenzen tussen genres, disciplines en doelgroepen en geven de ruimte aan nieuw talent. Festivalorganisatoren zijn bij uitstek cultureel ondernemers die beschikken over innovatief vermogen, zich sterk maken voor samenwerking en *cross overs* en in staat zijn om flexibel in te spelen op de grillige publieksvoorkeuren. De aanwezigheid van festivals in de provincie is dan ook van groot belang voor de vitaliteit en de vernieuwende kracht van de Utrechtse culturele infrastructuur en kan versterkend werken op het lokale of streekeigen culturele profiel.

Utrechts Festival Overleg

De Utrechtse Festivals hebben zich verenigd in het Utrechts Festival Overleg (UFO). Dat telt 16 leden. Het UFO participeert actief in diverse overleggen in de stad en de provincie. De Utrechtse Festivals richten zich daarnaast op artistieke vernieuwing, versterking, samenwerking en het vergroten van het maatschappelijk draagvlak.

“Door samenwerking kunnen de leden hun afzonderlijke en gezamenlijke effectiviteit vergroten opdat de festivals optimaal bijdragen aan het culturele, maatschappelijke en economische klimaat in de provincie.”

Willemien van Aalst
Utrechts Festival Overleg

De provincie ziet voor zichzelf geen directe verantwoordelijkheid voor het waarborgen van een breed en hoogwaardig cultuuraanbod en levert dan ook geen rechtstreekse bijdragen aan de cultuurproductie. Wij hebben wel een rol bij de versterking van de culturele infrastructuur en de lokale en/of regionale culturele profilering. Daarom ondersteunen wij, samen met de gemeenten Utrecht en Amersfoort, culturele festivals met een professionele bedrijfsvoering en hoge artistieke kwaliteit, een (inter)nationale uitstraling en een goede lokale en/of regionale inbedding. Wij hanteren daarvoor de subsidieregeling Festivals. Een deskundigencommissie adviseert

Gedeputeerde Staten over de ontwikkeling van het geheel aan Utrechtse festivals in relatie tot de culturele infrastructuur en over de toekenning van subsidies aan individuele festivals. Dit gebeurt in afstemming met de gemeenten Utrecht en Amersfoort.

Doelstellingen

1. De festivals die de provincie ondersteunt, versterken de culturele infrastructuur van Utrecht.

De festivalorganisaties zijn de afgelopen jaren steeds belangrijker geworden voor de provinciale culturele infrastructuur. Bezuinigingen hebben de Utrechtse productiehuisen verzwakt, waardoor talentontwikkeling in het gedrang komt. De festivals hebben de rol van de productiehuisen op het gebied van talentontwikkeling gedeeltelijk overgenomen. Hun kennis op dit gebied is toegenomen en hun netwerk versterkt.

De te selecteren festivals hebben stuk voor stuk een artistieke en zakelijke kwaliteit van tenminste nationaal niveau. Ze zijn actueel en toonaangevend in hun genre. De innovatiekracht en mate van interdisciplinaire samenwerking is hoog. Ze fungeren als platform waar makers zich kunnen presenteren aan publiek, media en vakgenoten. Festivals werken samen met en bieden kansen aan Utrechtse instellingen bij het maken en uitvoeren van festivalproducties. Daardoor prikkelen zij ook hen tot vernieuwing en experiment, creëren zij artistieke kansen en bezorgen ze hen exposure en inkomsten.

Om in de toekomst nog beter te kunnen sturen op de veranderende rol en toegenomen waarde van de festivals, gaan we in overleg met de festivalorganisaties onderzoek doen op dit gebied. We willen weten hoe de brugfunctie tussen productie en presentatie kan worden geoptimaliseerd en op welke manier onderzoeks- en ontwikkelingsspanningen door festivalorganisaties ten goede kunnen komen aan de culturele infrastructuur als geheel.

2. De festivals die de provincie ondersteunt, zijn goed voor het cultureel profiel van Utrecht en maken de provincie aantrekkelijker voor bewoners en bezoekers.

Een hoogwaardig en sterk cultureel profiel is aantoonbaar van belang voor een goed vestigingsklimaat voor bewoners en bedrijven en voor het vermogen om bezoekers van buiten aan te trekken. Sterke festivals zijn blikvangers die veel aandacht weten te trekken van publiek en pers en daardoor als geen ander in staat om het cultureel profiel van Utrecht een *boost* te geven. Wij stellen daarom in onze subsidiecriteria eisen aan de uitstraling en aan de artistieke en zakelijke kwaliteit van de festivals die we ondersteunen.

Op voorhand maken we ruimte voor vier preferente festivals die ruimschoots aan deze criteria voldoen: Festival Oude Muziek, Nederlands Film Festival, Spring Festival en Tweetakt Festival. Naast deze vier komen minimaal twee en maximaal zeven andere festivals in aanmerking voor provinciale ondersteuning. Bij de toekenning van deze subsidies letten we op de regionale spreiding en op de diversiteit van het aanbod.

3. De festivals die de provincie ondersteunt, trekken een groeiend (inter)nationaal publiek.

De Utrechtse festivals weten het Utrechtse publiek tot dusver goed te bereiken. De publieksvoorkeuren worden echter grilliger en veranderlijker. Sommige bezoekers zijn vooral op zoek naar beleving, anderen zoeken meer verdieping. Flexibiliteit is dan ook noodzaak voor iedere culturele instelling. Festivals hebben bij uitstek een 'ontsluitende rol' naar het publiek en in veel gevallen ook naar een nieuw publiek. Zij maken het cultuuraanbod laagdrempelig toegankelijk. Ze zijn als geen ander in staat in te spelen op veranderende en fluctuerende publieksvoorkeuren. Utrecht heeft de potentie om veel meer (inter)nationale toeristen te trekken dan we nu doen. Festivals kunnen helpen om die potentie te verzilveren. De (inter)nationale uitstraling van de te ondersteunen festivals is daarom een belangrijk criterium bij de toekenning van de subsidies. Voor de komende periode verwachten we van de festivals dat hun publieksbereik stabiel is en waar mogelijk toeneemt, dat laatste met name wat betreft de (inter)nationale bezoeker.

Momenteel wordt door de gezamenlijke festivals onderzoek gedaan naar de diversiteit (herkomst, leeftijd en levensstijl) van festivalbezoekers. Wij vragen hen publieksonderzoek, bijvoorbeeld in de vorm van klanttevredenheidsonderzoek, verder te optimaliseren. In de jaarplannen houden de festivalorganisaties rekening met de uitkomsten van de lopende en nog uit te voeren onderzoeken. We vragen van de gesubsidieerde festivals om hun activiteiten (onderzoek, beleidsvorming, uitvoering) op het gebied van marketing en promotie af te stemmen en in samenwerking met de

ondersteunende organisaties vorm te geven. We realiseren ons dat maatwerk hierin per festival noodzakelijk is. We zullen hierover dan ook resultaats- en inspanningsafspraken maken met de individuele festivalorganisaties, in afstemming met de gemeenten Utrecht en Amersfoort.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Subsidieregeling Festivals	Bedoeld voor festivals met een professionele bedrijfsvoering en hoge artistieke kwaliteit, een (inter)nationale uitstraling en een goede lokale en/of regionale inbedding.	<ul style="list-style-type: none"> • Aandeel (inter)nationale bezoekers stijgt (nulmeting 2016-2017). • Totale bezoekaantal blijft minstens stabiel (nulmeting 2016-2017). • Festivals vergroten effectiviteit en efficiëntie van marketing- en promotie-inspanningen door samenwerking op dit gebied. • Stabiel aandeel Utrechtse partners in programmering en facilitering gesubsidieerde festivals. • Klanttevredenheid festivals is voldoende (nulmeting 2016-2017) en vertoont een stijgende lijn.
Onderzoek profilering en publieksbereik cultuur en erfgoed	Opdracht voor (periodiek te herhalen) onderzoek naar publiekswaardering en bekendheid van culturele voorzieningen en erfgoedlocaties.	<ul style="list-style-type: none"> • Gesubsidieerde festivals leveren aantoonbare bijdrage aan waardering en beleving cultureel profiel provincie Utrecht.

5.5 Bibliotheken heruitvinden en herpositioneren

Effect

De bibliotheken in de provincie Utrecht creëren waarde voor de lokale gemeenschap als plek voor alle inwoners om elkaar te ontmoeten en zich te ontwikkelen.

Rol en focus

De bibliotheek ondervindt sterk de invloed en de gevolgen van de digitalisering van de samenleving. Het belang van de uitleenfunctie neemt af, maar het belang van de bibliotheek als ontmoetingsplaats, stimulerende leeromgeving en knooppunt van kennis en cultuur neemt toe. Bibliotheken moeten zich daarom bezinnen op hun veranderende positie en rol in de samenleving. De provincie Utrecht beschouwt bibliotheken als onmisbare voorzieningen in een open en moderne samenleving die mensen in de gelegenheid wil stellen zich te ontwikkelen. Ook voor de leefbaarheid en vitaliteit van de kleine kernen vinden wij bibliotheken van onschatbare waarde. Ontmoetingen zijn niet alleen cruciaal voor onderling vertrouwen, herkenbaarheid en samenhang, maar ook voor het voorkomen van eenzaamheid en het ontwikkelen van wederzijds begrip. In een aantal gemeenten komen voorzieningen onder druk te staan door de vergrijzing en krimp. Daarom, en vanwege onze wettelijke verantwoordelijkheden uit hoofde van de Bibliotheekwet, hechten wij er zeer aan dat de bibliotheken hun toekomstige maatschappelijke en educatieve functie verder

onderzoeken en ontwikkelen. Onze rol daarbij is faciliterend en stimulerend. De sector zelf is nadrukkelijk aan zet.

Doelstellingen

1. De provincie heeft in 2016 een gedragen visie op de toekomst van het Utrechtse bibliotheeknetwerk.

De grote veranderingen in het domein van informatie en culturele informatievoorziening vragen om een heldere visie op de toekomst van de bibliotheek en de vormgeving van het Utrechtse bibliotheeknetwerk. Daarom gaan we, in afstemming met de Utrechtse bibliotheken, de gemeenten, het BiSC en landelijke partners, aan de slag met de volgende vragen:

- Hoe ziet de bibliotheek er over tien jaar uit?
- Hoe ziet het bibliotheekstelsel er over tien jaar uit?
- Welke functies en voorzieningen regelen de partners gezamenlijk?
- Hoe zijn de gezamenlijke marktpropositie en de onderliggende collectieve diensten en infrastructuur georganiseerd?
- Hoe zijn voorzieningen gespreid en hoe zorg je dat iedere burger toegang heeft tot de bibliotheekfuncties?
- Welke rollen spelen de verschillende partners (provincie, gemeenten, bibliotheken en BiSC) en hoe krijgt dit organisatorisch en financieel vorm?

2. De lokale bibliotheken voeren onderzoeken, pilots en innovaties uit ten behoeve van het herpositioneren en heruitvinden van de bibliotheek.

Wij reserveren middelen voor innovatie in de bibliotheeksector. De doelstellingen waarvoor en de manier waarop we die middelen inzetten, werken we samen met de sector verder uit in de gezamenlijke bibliotheekvisie die we in de eerste helft van 2016 formuleren. Ten aanzien van innovatie zoeken we aansluiting bij de landelijke innovatieagenda die de Koninklijke Bibliotheek momenteel ontwikkelt voor het hele stelsel van openbare bibliotheken.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Bibliotheekvisie	De visie gaat over de rollen en verantwoordelijkheden van iedereen in het bibliotheekstelsel en geeft richting aan de bibliotheekvernieuwing in de provincie Utrecht. Komt tot stand in afstemming met alle betrokken partners onder verantwoordelijkheid en opdrachtgeverschap van de provincie.	<ul style="list-style-type: none"> • Bibliotheekvisie is vastgesteld in 2016.
Innovatiebudget bibliotheken	Voor de inzet op herpositionering van de bibliotheek zijn middelen beschikbaar voor de bibliotheken. De kaders hiervoor worden vastgesteld in de Bibliotheekvisie.	<ul style="list-style-type: none"> • Nader te bepalen op basis van de bibliotheekvisie.

6 Uitwerking opgave ‘kennen en kunnen’

Investeren in de ontwikkeling van mensen is een belangrijke opgave voor het provinciale cultuurbeleid. Het is ook een opgave die het culturele beleidsveld ver overstijgt en waar wij als provincie in de keten van het cultuuronderwijs en het bibliotheeknetwerk een rol en verantwoordelijkheid in willen nemen. Voor het welzijn en welbevinden van mensen is het essentieel dat zij meedoen met de maatschappij en hun eigen verantwoordelijkheden daarbinnen (kunnen) oppakken. Om Utrecht een welvarende regio te laten blijven, is het cruciaal dat de inwoners basisvaardigheden beheersen, zoals het lezen en schrijven van de Nederlandse taal en het gebruiken van digitale media.

De opgave ‘kennen en kunnen’ valt uiteen in de volgende deelopgaven:

- Cultuur- en erfoededucatie aanreiken;
- Taal- en digitale vaardigheid bevorderen;
- Bibliotheeknetwerk versterken.

6.1 Cultuur- en erfoededucatie aanreiken

Effect

Alle basisschoolleerlingen in de provincie Utrecht hebben hun basisvaardigheden met betrekking tot cultuur en erfoed versterkt.

Rol en focus

De keten van het cultuuronderwijs bestaat uit schoolbesturen, scholen, culturele instellingen en overheden. Landelijke, regionale en lokale ontwikkelingen hebben grote invloed op elkaar. Ze delen hetzelfde doel en afstemming is noodzakelijk. Met het oog daarop geldt het Bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs 2013-2023. Met ons cultuureducatiebeleid geven we invulling aan de afspraken tussen het Rijk, provincies, gemeenten en het onderwijs.

Cultuur leert ons om te gaan met het verschil tussen toen en nu, tussen wij en zij, tussen het bekende en het onbekende. Dat vermogen wordt alleen maar belangrijker in een wereld als de onze, die onvoorspelbaar en onvoorstelbaar transformeert en waarin we nu nog niet weten waar we ons en onze kinderen op voor moeten bereiden. De culturele basisvaardigheden - onderzoeken, reflectie, creativiteit en samenwerken - zijn strategieën die mensen in staat stellen om te gaan met verschillen en veranderingen. Ze zijn nodig om de dynamiek van onze digitale eeuw niet alleen het hoofd te kunnen bieden, maar ook te kunnen benutten. Het belang daarvan wordt bevestigd door het Platform Onderwijs 2032 (commissie Schnabel). Het Platform adviseert om niet alleen kennisoverdracht als hoofddoel van het toekomstige onderwijs te zien, maar ook persoonlijke ontwikkeling en voorbereiding op deelname aan de maatschappij.

Wij vinden dat kinderen de culturele basisvaardigheden niet vroeg genoeg kunnen leren en dat iedereen daarover moet beschikken, ook diegenen die cultuur niet van huis uit mee (kunnen) krijgen. Daarom de provincie schept de voorwaarden om ieder kind via de basisschool cultuur te laten beleven en ervaren en zichzelf daartoe te laten verhouden.

Onder cultuureducatie verstaan wij zowel kunsteducatie als erfoed- en media-educatie.

Kunsteducatie brengt kinderen in aanraking met kunst en kunstenaars en de lokale culturele omgeving. Erfoededucatie leert kinderen de geschiedenis van hun eigen omgeving kennen.

Media-educatie richt zich op twee doelen: het gebruik van media als creatief middel en het hanteren van media als bron van informatie, waarbij vaardigheden als vinden, filteren, waarderen en een veilige omgang met internet van belang zijn. Het tweede is vooral een zaak van onderwijs- en bibliotheekbeleid; het eerste maakt deel uit van cultuureducatie.

Cultuureducatie met Kwaliteit

De provincie scheidt in haar cultuureducatiebeleid voorwaarden om ieder kind via de basisschool cultuur te laten beleven en ervaren en zichzelf daartoe te laten verhouden.

“Cultuureducatie is goed voor de hersenen. Kunst is niet alleen leuk, maar ook belangrijk voor de ontwikkeling van de hersenen. Beter gezegd: kunst is leuk omdat het zo goed is voor onze hersenen. Ik pleit daarom voor een wezenlijke rol voor cultuureducatie in het onderwijs. Kunst is een essentieel spel om te overleven.”

Mark Mieras
wetenschapsjournalist

Het zijn de scholen die handen en voeten moeten geven aan cultuureducatie. Het zijn de gemeenten die hen daartoe in staat moeten stellen. En het is de provincie die de condities scheidt waaronder deze spelers die verantwoordelijkheden waar kunnen maken.

Doelstellingen

1. Alle basisscholen kunnen beschikken over een samenhangend en doorlopend cultuureducatieprogramma van goede kwaliteit.

Cultuureducatie is een vak. Scholen realiseren zich dat en laten zich op dit gebied graag voeden en ondersteunen door deskundige partijen. De provincie Utrecht zet daarvoor zijn partnerinstellingen Kunst Centraal en LEU in. Zij realiseren laagdrempelige en kwalitatief goede educatieprogramma's, in samenspraak met en ten dienste van enerzijds de scholen in het primair onderwijs en anderzijds het culturele werkveld. Het Kunstmenu en het Cultuurprogramma zijn beschikbaar voor alle basisscholen in de provincie.

De kwaliteit van cultuureducatie wordt voor een belangrijk deel bepaald door de samenhang van producten en programma's. Die valt of staat met de goede samenwerking tussen de partnerinstellingen. Wij stimuleren dat Kunst Centraal en het BiSC gaan samenwerken en elkaar versterken op het gebied van media-educatie. Kunst Centraal en LEU zijn op educatiegebied zowel gegroeid als naar elkaar toe gegroeid. Daarom gaat de provincie in 2016 onderzoeken hoe deze samenwerking in de toekomst geïntensiveerd en geborgd kan worden met het oog op een optimaal bereik van basisscholen. Omdat LEU steeds meer erfgoededucatieprojecten inbrengt in het Cultuurprogramma, verhogen we onze jaarlijkse bijdrage voor deze taak.

2. De gemeenten geven de basisscholen de mogelijkheid om, passend binnen hun eigen beleid, een gevarieerd cultuureducatieprogramma samen te stellen en uit te voeren.

Met alleen het aanbieden van content zijn we er niet. Het samenstellen en uitvoeren van een cultuureducatieprogramma kost scholen geld. Het zijn primair de gemeenten die de middelen moeten aanreiken waarmee scholen aan de slag kunnen. In de cultuurpacten die we met gemeenten sluiten, maken we afspraken over de inspanningen die provincie en de gemeenten leveren. Gemeenten kunnen gebruik maken van de programma's die de provincie via Kunst Centraal beschikbaar stelt. Ook geeft de provincie vanuit het budget voor cultuureducatie matchingsgeld aan gemeenten die deelnemen aan het rijksprogramma Cultuureducatie met Kwaliteit. Dit programma richt zich nadrukkelijk op scholen die cultuureducatie een steviger plek in hun curriculum willen geven. Zij werken aan visieontwikkeling, deskundigheidsbevordering van hun docenten en de relatie met de culturele omgeving. Via de partnerinstellingen stelt de provincie adviescapaciteit beschikbaar aan gemeenten en basisscholen bij het invulling geven aan het cultuureducatiebeleid.

3. Cultuureducatie draagt bij aan de basisvaardigheden van alle basisschoolleerlingen.

Hoewel ons beleid zich vooral richt op de scholen en de gemeenten, verliezen we niet uit het oog dat het de kinderen zijn waar het allemaal om draait. Wij willen weten wat we bijdragen aan de culturele basisvaardigheden van basisschoolleerlingen. Daarom willen we in overleg met Kunst Centraal en LEU kijken of en hoe we dit kunnen monitoren, en daar met hen een prestatieafspraken over maken.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Kunst Centraal	Partnerinstelling van de provincie. Levert advies, producten en programma's aan gemeenten en scholen op het gebied van kunsteducatie.	<ul style="list-style-type: none"> • Alle basisscholen hebben een cultuureducatieprogramma. • 75% van de basisscholen neemt KC-producten en diensten af. • KC scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid.
Landschap Erfgoed Utrecht	Partnerinstelling van de provincie. Levert advies, producten en programma's aan gemeenten en scholen op het gebied van erfgoededucatie.	<ul style="list-style-type: none"> • 70% van de basisscholen neemt direct of via KC LEU-producten en diensten af. • Erfgoed komt aan bod in minstens 30% van de projecten in het cultuureducatieprogramma. • LEU scoort in 2019 hoger op klanttevredenheid dan in 2014, met een minimum van 7,5.
Cultuurpacten	Bi- en multilaterale afspraken tussen provincie en gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> • In alle cultuurpacten zijn afspraken gemaakt over cultuur-, erfgoed- en media-educatie in het primair onderwijs.

6.2 Taal- en digitale vaardigheid bevorderen

Effect

De inwoners van Utrecht kunnen goed lezen en schrijven en zijn in staat om internet te gebruiken om informatie te vinden, te filteren en te benutten.

Rol en focus

Terwijl de beeldcultuur oprukt, wordt het elke dag moeilijker om maatschappelijk te functioneren voor wie niet taal- en digivaardig is. Mensen lopen op dit gebied vaker tegen hun beperkingen naarmate er meer loketten dicht gaan en steeds meer zaken via internet - dus schriftelijk en digitaal – geregeld moeten worden.

In Utrecht is naar schatting 16% van de bevolking tussen de 15 en 75 jaar laaggeletterd. Recent onderzoek van de gemeente Utrecht toont aan dat het gebrek aan digivaardigheid nog veel meer mensen parten speelt: maar liefst 30% van de inwoners van de stad Utrecht beschikt over onvoldoende vaardigheden om zelfstandig gebruik te kunnen maken van complexe digitale dienstverlening. De ministeries van Sociale Zaken, EZ en OCW voeren vanwege dergelijke problemen samen het programma 'Basisvaardigheden' uit. Het programma gaat over vaardigheden die elke burger minimaal nodig heeft om deel te nemen aan onze maatschappij. Het focust met name op ouderen, anderstaligen en laagopgeleiden.

De bibliotheek is een plek van een Leven Lang Leren: een laagdrempelige ontmoetingsplek waar mensen zich kunnen ontwikkelen. De bibliotheken voeren programma's uit die gericht zijn op het voorkomen van achterstanden op het gebied van taal- en digivaardigheden en burgerschap. De Belastingdienst en de Koninklijke Bibliotheek sloten onlangs een convenant over het inzetten van de openbare bibliotheken om mensen te helpen in hun contact met de e-overheid. Ook de bibliotheken in de provincie Utrecht spelen in op de lokale opgaven op dit gebied en creëren daarmee waarde voor de lokale samenleving.

De provincie Utrecht is medeverantwoordelijk voor het welzijn en de welvaart van haar inwoners en draagt een wettelijke verantwoordelijkheid voor het functioneren van het bibliotheeknetwerk en de ontwikkeling en vernieuwing van de bibliotheekfunctie. Daarom draagt ook de provincie via het netwerk van bibliotheken bij aan het bevorderen van de taal- en digivaardigheid van de inwoners.

Doelstellingen

1. De lokale bibliotheken maken de inwoners van Utrecht taal- en digivaardiger door middel van laagdrempelige en innovatieve activiteiten en producten.

Binnen de middelen die wij reserveren voor innovatie in de bibliotheeksector is ruimte beschikbaar voor productontwikkeling op het gebied van taal- en digivaardigheid. De doelstellingen waarvoor en de manier waarop we die middelen inzetten, werken we in afstemming met de sector uit in de gezamenlijke bibliotheekvisie die we in 2016 formuleren. Wij zoeken op dit punt aansluiting bij de landelijke programma's ter bestrijding van laaggeletterdheid en digibetie en kijken naar mogelijkheden voor Europese subsidie.

2. De inwoners van Utrecht die ondersteuning op het gebied van taal- en digivaardigheid nodig hebben, maken gebruik van en hebben baat bij de activiteiten en producten van de lokale bibliotheken.

Laaggeletterdheid is nog steeds omgeven met taboes. Het bereiken van de juiste doelgroep is daarom niet gemakkelijk. Dat vergt inventiviteit, een actieve maar prudente benadering en samenwerking met onderwijs- en welzijnsinstellingen. Het is zaak dat de bibliotheken steeds blijven onderzoeken wat werkt en wat niet en die kennis met elkaar delen. Ook hiervoor zijn binnen het innovatiebudget middelen beschikbaar. Omdat geletterdheid en digitale vaardigheid ook zeker een zaak is van gemeenten, willen we in de cultuurpacten vastleggen wat voor bijdrage zij leveren aan de verbetering van deze vaardigheden van hun burgers.

Zelf nemen we het initiatief tot een nulmeting om voor de provincie als geheel in kaart te brengen hoe het gesteld is met de geletterdheid en de digitale vaardigheid van de Utrechtse bevolking. Aan het einde van de looptijd van deze nota herhalen we deze meting om te kunnen vaststellen of ons beleid en de inspanningen van de bibliotheken effect hebben gehad.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Bibliotheekservice-centrum	Partnerinstelling van de provincie. Ondersteunt en faciliteert bij innovatieve activiteiten van de bibliotheken.	<ul style="list-style-type: none"> • BiSC scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid.
Innovatiebudget bibliotheken	Voor de inzet op taalvaardigheid en digitale vaardigheden, kunnen bibliotheken een subsidie krijgen.	<ul style="list-style-type: none"> • Elke lokale bibliotheek biedt activiteiten en producten aan die gericht zijn op verbetering van de geletterdheid en digitale vaardigheid.
Cultuurpacten	Bi- en multilaterale afspraken tussen provincie en gemeenten, hier specifiek over de inspanningen om laaggeletterdheid en digibetie terug te dringen.	<ul style="list-style-type: none"> • In alle cultuurpacten zijn afspraken gemaakt over de inspanningen van gemeenten om de geletterdheid en digitale vaardigheid van hun burgers te verbeteren.

6.3 Bibliothekennetwerk versterken

Effect

Er is een vitaal bibliotheeknetwerk in de provincie Utrecht dat alle burgers in staat stelt om van de bibliotheekfuncties gebruik te maken.

Rol en focus

Het netwerk van lokale bibliotheken vormt mede de culturele basisinfrastructuur van de provincie. We benadrukken het belang van het netwerk boven dat van de individuele voorzieningen. We doen dat omdat het belangrijk is dat de lokale bibliotheken, naarmate ze meer onder druk komen te staan, moeten kunnen bouwen op de solidariteit van alle betrokken overheden om de bibliotheek als basisvoorziening in stand te houden. Iedere gemeente die een verandering ten aanzien van zijn bibliotheek doorvoert, beïnvloedt daarmee ook de andere partners in het netwerk. De provincie heeft samen met het Rijk en gemeenten een wettelijke verantwoordelijkheid voor een netwerk van openbare bibliotheekvoorzieningen. De provincie is verantwoordelijk voor de distributie van fysieke werken via het BiSC en de ontwikkeling van innovaties ten behoeve van lokale bibliotheken. De provincie Utrecht is bovendien partner van de gemeenten, verbindt landelijke met lokale ontwikkelingen en stemt af met andere overheden. Wij zullen deze rol blijven spelen en nog steviger aanzetten.

Doelstellingen

1. Het bibliotheeknetwerk in de provincie Utrecht is efficiënt en effectief.

Momenteel nemen zeven bibliotheken in de provincie Utrecht deel aan de gezamenlijke marktpropositie. Het gaat om de bibliotheken Angstel, Vecht en Venen, Het Groene Hart, Lek en IJssel, Utrecht, Eemland, Zuid-Oost Utrecht en Idea. In 2016 sluit bibliotheek Veenendaal wellicht aan bij de gezamenlijke ICT- infrastructuur. Het collectief zorgt voor een laagdrempelige toegang tot de hele provinciale collectie op het gebied van kennis, cultuur en informatie voor alle inwoners in de provincie Utrecht, door het hanteren van één provinciale lenerspas, één tarief en één collectiebeleid. Een gezamenlijke backoffice is goed voor de efficiëntie en effectiviteit en vormt de basis voor het sterke collectief van lokale bibliotheken waar de provincie naar streeft. De provincie neemt haar verantwoordelijkheid voor dit collectief door onder andere de financiering van een groot deel van de kosten van de basistaken van de backoffice voor haar rekening te nemen, zoals ICT en transport. Daarmee geven wij een duidelijk signaal af aan de gemeenten: bibliotheken zijn educatieve en maatschappelijke basisvoorzieningen waar wij ons als gezamenlijke overheden sterk voor moeten blijven maken. De bibliotheken zelf betalen een vaste eigen bijdrage voor deze dienstverlening.

In de afgelopen jaren deden de bibliotheken een steeds groter beroep op de gezamenlijke backoffice. Dit vindt zijn oorzaak deels in afnemende formatie als gevolg van lokale bezuinigingen, deels in de groei van (vooral digitale) ondersteuning bij nieuwe diensten in het kader van de educatieve, maatschappelijke bibliotheek. Om het collectief sterk te houden en het belang daarvan te onderstrepen, is de provincie in principe bereid om een groter aandeel van de kosten van de basistaken te financieren dan voorheen. Dan moet echter wel glashelder zijn wat tot de basistaken behoort en wat niet. Wij hebben het BiSC daarom opdracht gegeven te beschrijven welke backofficeprocessen zij uitvoert en de tarifiering daarvan inzichtelijk te maken. Mede op basis van de behoeften van de aangesloten bibliotheken en in samenspraak met hen en BiSC bepaalt de provincie vervolgens welke processen in het basispakket komen en hoeveel zij daaraan zal bijdragen. Uitgangspunt hierbij is dat de provincie vooral de gezamenlijkheid blijft financieren die ten goede komt aan de efficiëntie van het collectief. Maatwerk en lokale processen komen voor rekening van de individuele bibliotheken. Concretisering en afronding van dit traject vindt plaats binnen het proces naar de bibliotheekvisie.

2. Gemeenten nemen hun verantwoordelijkheid voor de toegankelijkheid van bibliotheekvoorzieningen.

Het Utrechtse bibliotheeknetwerk kan bestaan omdat alle gemeenten binnen het netwerk solidair zijn. Dit collectief staat onder druk door gemeentelijke bezuinigingen. De bijdrage vanuit sommige

gemeenten loopt zover terug dat volwaardige deelname aan het netwerk niet meer mogelijk is. Hiermee staat de solidariteit binnen het netwerk en de (fysieke) toegankelijkheid van bibliotheekvoorziening in kleine kernen onder druk. Wij houden vinger aan de pols voor wat betreft de ontwikkelingen rondom de lokale bibliotheken, onder andere door afspraken te maken met gemeenten via de cultuurpacten. Als wij onverhoopt moeten constateren dat een gemeente niet meer aan de verantwoordelijkheden uit de Bibliotheekwet kan voldoen, bewaakt de provincie dat er in overleg met buurgemeenten goede afspraken worden gemaakt over de toegankelijkheid van de openbare bibliotheekvoorziening voor inwoners van de betreffende gemeente. Wij zetten in op een vitaal netwerk, dat meebeweegt met de veranderingen in en eisen van de samenleving. Dit werken we verder uit in de bibliotheekvisie.

Beleidsinstrumenten en meetpunten

Beleidsinstrumenten	Toelichting	Meetpunten
Bibliotheekservice-centrum	Partnerinstelling van de provincie. Voert voor het netwerk van lokale bibliotheken de ICT-, logistieke en aanverwante backofficetaken uit.	<ul style="list-style-type: none"> • BiSC scoort in 2019 minstens een 7,5 voor klanttevredenheid.
Bibliotheekvisie	De visie gaat over de rollen en verantwoordelijkheden van iedereen in het bibliotheekstelsel en geeft richting aan de bibliotheekvernieuwing in de provincie Utrecht. Komt tot stand in afstemming met alle betrokken partners onder verantwoordelijkheid en opdrachtgeverschap van de provincie.	<ul style="list-style-type: none"> • Bibliotheekvisie is vastgesteld in 2016. • In 2019 is een tussenevaluatie van het nieuwe bibliotheekbeleid beschikbaar.
Cultuurpacten	Bi- en/of multilaterale inspanningsafspraken met gemeenten.	<ul style="list-style-type: none"> • In alle cultuurpacten is de gedeelde verantwoordelijkheid voor het bibliotheeknetwerk expliciet benoemd.

BIJLAGEN

bijlage 1: Financiën cultuur- en erfgoednota 2016-2019

Opgaven	2016	2017	2018	2019
Onderzoek en Ontwikkeling	225.000	200.000	175.000	150.000
Totaal Opgaven	225.000	200.000	175.000	150.000

'Hebben en houden'	2016	2017	2018	2019
Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones verankeren in ruimtelijk beleid	670.000	670.000	670.000	670.000
Ruimtelijk erfgoedbeleid	300.000	300.000	300.000	300.000
LEU (gebiedsprogramma's en vrijwilligersinzet) ¹	200.000	200.000	200.000	200.000
LEU (netwerkondersteuning en deskundigheidsbevordering) ¹	170.000	170.000	170.000	170.000
Monumenten instandhouden en beheren	3.829.000	3.829.000	3.829.000	3.829.000
Fonds Erfgoedparels / Utrechtse Erfgoedmonitor	3.006.000	3.006.000	3.006.000	3.006.000
Monumentenwacht Utrecht	626.000	626.000	626.000	626.000
Restauratie Opleidingsproject	21.000	21.000	21.000	21.000
Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht	176.000	176.000	176.000	176.000
Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones instandhouden en beheren	862.000	612.000	612.000	612.000
Het Utrechts Landschap	118.000	118.000	118.000	118.000
Kasteel Amerongen	102.000	102.000	102.000	102.000
Slot Zuylen	112.000	112.000	112.000	112.000
Stichting De Utrechtse Molens	280.000	280.000	280.000	280.000
Park Vliegbasis Soesterberg	250.000	-	-	-
Archeologische vondsten en provinciaal archief beheren	792.000	792.000	792.000	792.000
Provinciaal Archeologisch Depot	130.000	130.000	130.000	130.000
Het Utrechts Archief ²	662.000	662.000	662.000	662.000
Totaal 'Hebben en houden'	6.153.000	5.903.000	5.903.000	5.903.000

1) Heroverweging per 2017

2) Heroverweging per 2018

'Promoten en profileren'	2016	2017	2018	2019
Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en archeologische zones etaleren en exploiteren	675.000	775.000	675.000	775.000
Landelijke NHW-samenwerking	500.000	500.000	500.000	500.000
Museum Oud Amelisweerd	50.000	50.000	50.000	50.000
Landelijke Limes-samenwerking	125.000	125.000	125.000	125.000
AVP, Grebbelinie ³	-	-	-	-
Park Vliegbasis Soesterberg	-	100.000	-	100.000
Programma NHW-SvA ⁴	-	-	-	-
Erfgoedverhalen ontsluiten en vertellen	793.000	818.000	843.000	868.000
Publieksbereik Cultureel Erfgoed / Utrecht Verhaalt	293.000	318.000	343.000	368.000
Stichting Samenwerkende Kasteelmusea	100.000	100.000	100.000	100.000
LEU (publieksbereik / Utrecht Altijd) ⁵	400.000	400.000	400.000	400.000
Festivals faciliteren	785.000	785.000	785.000	785.000
Festivals	785.000	785.000	785.000	785.000
Bibliotheken heruitvinden en herpositioneren	160.000	160.000	160.000	160.000
BISC ⁵	-	-	-	-
Vernieuwingsbudget bibliotheken ⁵	160.000	160.000	160.000	160.000
Totaal 'Promoten en profileren'	2.413.000	2.538.000	2.463.000	2.588.000

'Kennen en kunnen'	2016	2017	2018	2019
Cultuur- en erfgoededucatie aanreiken	1.688.000	1.688.000	1.688.000	1.688.000
Cultuureducatie met Kwaliteit	73.000	73.000	73.000	73.000
Kunst Centraal	1.350.000	1.350.000	1.350.000	1.350.000
LEU (educatie) ⁵	265.000	265.000	265.000	265.000
Taal- en digitale vaardigheid bevorderen	-	-	-	-
Vernieuwingsbudget bibliotheken ⁵	-	-	-	-
Bibliothekenetwerk versterken	1.992.000	1.992.000	1.992.000	1.992.000
BISC ⁵	1.992.000	1.992.000	1.992.000	1.992.000
Totaal 'Kennen en kunnen'	3.680.000	3.680.000	3.680.000	3.680.000

Eindtotaal	12.471.000	12.321.000	12.221.000	12.321.000
-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------

3) Totaal 0,5 mln begroting UFL

4) Totaal 4-13,5 mln begroting UFL

5) Heroverweging per 2017

bijlage 2: Bestuurlijke agenda cultuur- en erfgoednota 2016-2019

2016	januari			
	februari			
	maart			
	april	18 april vaststelling Cultuur- en erfgoednota 2016-2019	GS	PS
		Subsidieverordeningen Erfgoedparels, Festivals en Cultuur en Erfgoed	GS	
	mei	Besluit op Advies commissie festivals 2017-2020	GS	
	juni	Evaluatie programma Cultuur onderneemt	GS	t.i. PS
	juli	Programma en verordening NHW en SvA	GS	t.i. PS
	augustus	Rapportage voortgang nominatie NHW-SvA UNESCO Werelderfgoed	GS	t.i. PS
	september	Evaluatie Agenda buitenplaatsen 2012-2015	GS	t.i. PS
	oktober	Bibliotheekvisie	GS	t.i. PS
	november	Beleidsplannen en subsidies 2017-2020 partnerorganisaties	t.i. GS	
	december	Rapportage over stand van zaken uitvoering cultuur- en erfgoednota	GS	t.i. PS
2017	januari			
	februari	Beslissing over toekomstig beheer provinciaal archief	GS	t.i. PS
	maart			
	april			
	mei	Nominatiedossier NHW-SvA UNESCO Werelderfgoed	GS	t.i. PS
	juni			
	juli			
	augustus			
	september			
	oktober			
	november			
	december	Rapportage over stand van zaken uitvoering cultuur- en erfgoednota	GS	t.i. PS
2018	januari			
	februari			
	maart			
	april			
	mei			
	juni			
	juli			
	augustus			
	september			
	oktober			
	november			
	december	Tussenevaluatie cultuur- en erfgoednota	GS	t.i. PS
2019	januari			
	februari			
	maart	20 mrt 2019: Provinciale Statenverkiezing (o.v.)		
	april			
	mei			
	juni	Evaluatie partnerorganisaties	GS	t.i. PS
		Nominatiedossier Limes UNESCO Werelderfgoed	GS	t.i. PS
	juli			
	augustus			
	september			
	oktober	Gespreksnotitie cultuur- en erfgoednota 2020-2023	GS	t.i. PS
	november			
	december			
2020	januari			

bijlage 3: Cultuurhistorie in de PRV 2013, zones van provinciaal belang

De bijlage Cultuurhistorie van de PRV 2013 bevat een overzicht van de verschillende gebieden binnen de vier erfgoedthema's historische buitenplaatszones, militair erfgoed, agrarisch cultuurlandschap en archeologie. Deze gebieden zijn ook in het kader van de cultuurnota relevant omdat we wat betreft beheer, instandhouding en publieksbereik willen aansluiten bij het ruimtelijk erfgoedbeleid. Hieronder wordt per gebied de te behouden en te versterken kenmerkende cultuurhistorische samenhang beschreven. Voor een uitgebreidere beschrijving van alle cultuurhistorische waarden verwijzen we naar de Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (beschikbaar als digitale kaart en als boek *Tastbare Tijd*).

Historische buitenplaatszones

Stichtse Lustwarande

De Stichtse Lustwarande is een brede buitenplaatszone op de zuidflank van de Heuvelrug, tussen Utrecht en Amerongen. De ruim honderd buitenplaatsen hebben zich voornamelijk in een drietal zones in de gradiënt van laag naar hoog geformeerd:

- Voornamelijk in de natte kleizone aangelegde zeventiende- en achttiende-eeuwse grote, formele buitenplaatsen, veelal als verbouwing/vernieuwing van middeleeuwse ridderhofsteden en bestaande uithoven. Voor de parkaanleg is gebruik gemaakt van oudere verkavelingen, waarbij lange zichtlijnen soms tot ver over de hogere stuwwal werden doorgetrokken.
- Tussen de Arnhemse Bovenweg en de N237-N225 op de rand van het zand gelegen negentiende-eeuwse buitenplaatsen in landschappelijke stijl. Aan de zuidzijde van de N237-N225 lagen de overplaatsen. Op de hogere zandgronden werden de schaarse veedriften ten behoeve van nieuwe lanenstelsels rechtgetrokken en is de kale heide bebost met park- en jachtbossen, eind negentiende eeuw gevolgd door productiebossen.
- Vroeg twintigste-eeuwse buitenplaatsen hoger op de Heuvelrug langs de N227.

De Stichtse Lustwarande kent een afwisseling van open (weiden, overplaatsen) en gesloten (parken, bossen) delen. Kenmerkend zijn de ontworpen zichtrelaties (zichtlijnen of panorama's) vanaf de weg op de hoofdhuizen en vanuit de hoofdhuizen op het omliggende park, de overplaats en het landschap. Structurerende onderdelen van deze zichtrelaties zijn bosschages, uitzichtpunten en gewelfde gazons, evenals voor de landschapsparken kenmerkende slingerende lanen, waterpartijen en tuinelementen (bruggen, theekoepels, follies). Formele buitenplaatsen hebben hun toegang als centrale zichtlaan haaks op het huis. De buitenplaatsen zelf zijn meestal enigszins verhoogd gelegen, symmetrisch opgezette, blokvormige gebouwen, georiënteerd op de weg maar op enige afstand daarvan. De bijgebouwen zijn daaraan ondergeschikt, zowel qua maatvoering als qua ligging. De parkaanleg is meestal dwars op de zuidflank van de Heuvelrug georiënteerd, met een kenmerkende opeenvolging van park, parkbos en productiebos.

Langbroekerwetering

Tussen Odijk en Wijk bij Duurstede, langs Kromme Rijn en Langbroekerwetering, liggen een kleine twintig kastelen en ridderhofsteden. De oudste dateren uit de dertiende eeuw, maar de meesten hebben een vroeg negentiende-eeuws neogotisch uiterlijk. Door de lage ruimtelijke dynamiek is de feodale karakteristiek van dit gebied goed bewaard gebleven. Kenmerkend zijn de kleine huisplaatsen binnen rechthoekige omgrachtingen, de verdekte toegangen, de poortgebouwen over de wetering en de duiventorens. Het gebied is cultuurhistorisch van uitzonderlijke kwaliteit vanwege het stroomruglandschap van de onbedijkte Kromme Rijn en het aanpalende coulisselandschap van de Langbroekerwetering, dat zich door de aanwezigheid van de landgoederen heeft ontwikkeld tot een afwisseling van open weilanden en gesloten blokbossen, doorsneden door boom- en houtwallanen. De kastelen en ridderhofsteden liggen als besloten eilandjes binnen de ritmiek van de regelmatige cope-verkaveling en vormen een contrast met de overwegend kleine boerderijen aan de wetering.

Vecht

De kern van de Vechtstreek is een smalle buitenplaatszone langs de rivier, tussen Oud-Zuilen en Vreeland. In de zeventiende en vooral in de achttiende eeuw hebben Amsterdamse kooplieden hier een buitenplaats als zomerverblijf gesticht, veelal in classicistische stijl. De theekoepel aan het water werd het beeldmerk van dit luxelandschap, het smeedijzeren toegangshek het visitekaartje. Door

economische neergang zijn vele buitenplaatsen rond 1800 afgebroken en werden formele tuinen omgewerkt tot landschappelijke parken. Van de oorspronkelijk ruim honderd buitenplaatsen zijn er nu nog zo'n veertig over. Ook de buitenplaatsen langs de Angstel en het Gein rekenen we tot deze zone. Hier is het agrarische karakter dominant gebleven, met hier en daar een tot buitenplaats uitgegroeide boerderij of kasteel, zoals bij Loenersloot. Karakteristiek voor deze buitenplaatszone is het halfopen landschap met een afwisseling van besloten buitenplaatsen, open weilanden met boerderijen, en historische kernen. Het open zicht tussen jaagpad en Vecht, en de doorzichten tussen en achter de buitenplaatsen naar het open weiland, verhogen de belevingswaarde. Van hoge cultuurhistorische waarde zijn de (resten van) formele en vroeg-landschappelijke tuinaanleg en de nog aanwezige landschapsstructuren van verdwenen buitenplaatsen. Ruimtelijk kenmerkend zijn de oriëntatie van de buitenplaatsen op de rivier en op de dijkweg (met dwarsprofiel van de oude Napoleonweg), en de compacte tuinen en overplaatsen.

Amersfoortseweg

De Amersfoortseweg (N237) is in 1653 aangelegd als zeer brede, kaarsrechte, met bomen beplante weg in formele landschapsstijl, tussen Amersfoort en Utrecht. Het elf kilometer lange traject tussen de Amersfoortse Galgenberg en de buitenplaats Vollenhoven kreeg een regelmatige vakkenverkaveling (24 vakken van ieder honderd roeden breed) voor de aanleg van buitenplaatsen. Het is het grootste infrastructurele project uit de zeventiende eeuw in de provincie Utrecht. Essentieel voor de Amersfoortseweg is het symmetrisch-monumentale karakter. De cultuurhistorische kwaliteit ligt vooral in de nog geheel aanwezige verkavelingsritmiek met haakse dwarsassen (sorties), die rond Huis ter Heide en Soesterberg in de loop der tijd aan weerszijden van de weg naar achteren zijn verlengd. Door verbredingen en omlieggingen is het monumentale karakter van de weg op diverse plaatsen aangetast, maar tussen Soesterberg en de Stichtse Rotonde is de oorspronkelijke structuur nog zichtbaar. Het heldere zeventiende-eeuwse concept van buitenplaatsen centraal op de uitgezette vakken is slechts zeer ten dele gerealiseerd, maar vormt een inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen. Kenmerkend voor de bestaande buitenplaatsen zijn het vrije zicht dwars over de weg en de lanen- en wallenstructuur.

Laagte van Pijnenburg

In het noordelijke deel van de Heuvelrug ligt de Laagte van Pijnenburg, een buitenplaatszone langs een oude turfvaart (Praamgracht/Pijnenburgergrift) en de Amsterdamsestraatweg en Hilversumsestraatweg. Vanaf midden zeventiende eeuw hebben Amsterdammers hier hun buitenplaats gesticht. Lage Vuursche ontstond omstreeks 1640 als kleine nederzetting rond Drakenstein. Met de komst van de Oranjes (Paleis Soestdijk) kreeg het gebied vorstelijke allure. De buitenplaatsen liggen grotendeels op de strookverkavelingen van de oudere hoogveenontginningen, waarvan de richting is bepaald door de stuwwallen. Rechte lanenstelsels met houtwallen, oorspronkelijk georiënteerd op omliggende kerktorens, doorsnijden de bossen. Kenmerkend voor de Laagte van Pijnenburg zijn de veel voorkomende combinatie van classicistische en landschappelijke aanleg, de compacte en duidelijk van omliggende bossen begrensde parkaanleg, en het zicht op het hoofdhuis vanaf de ontsluitingsas.

Valleilandgoederen

Aan de westrand van de Gelderse Vallei ligt een buitenplaatszone die grotendeels gebaseerd is op dertiende-eeuwse strookvormige verkavelingen. Aan de middeleeuwse ontginningsas Ekris ligt het kasteelterrein van Groenewoude. Geerestein is een ridderhofstad die eind achttiende eeuw tot buitenplaats is uitgegroeid. Bijzonder is het één kilometer lange zichtkanaal in de as van het huis. Op de overgang naar de Heuvelrug vinden we het in oorsprong vroeg achttiende-eeuwse landgoed Den Treek met landschapspark uit omstreeks 1820. Den Treek vormde het centrum van de oostelijke bebossing van de Heuvelrug, die eind negentiende eeuw goed op gang kwam en onder meer resulteerde in het Sterrenbosch. Een vierde landgoed, De Boom, werd met een landschappelijke aanleg in 1879 gesticht langs de Heiligerbergerbeek, die tot aan Amersfoort fungeerde als ontginningsas voor meerdere buitenplaatsen. Karakteristiek voor de Valleilandgoederen is het coulisselandschap op basis van verschillende verkavelingsrichtingen (met herkenbare ontginningsassen), verrijkt met gesloten parkbossen met historische paden- en houtwallenstructuur. Het gebied kent een aantal lange zichtlijnen. Door samenspel van parken en kleinschalige agrarische bedrijven is het een typisch landgoederenlandschap.

Amelisweerd

Aan de zuidelijke stadsrand van Utrecht ligt langs de Kromme Rijn de buitenplaatszone Amelisweerd. Rhijnauwen, Oud en Nieuw Amelisweerd zijn in oorsprong middeleeuwse kastelen die zich in de achttiende eeuw tot buitenplaatsen ontwikkelden. Met behoud van de oude verkavelingslijnen is hier een staalkaart aan tuinstijlen ontstaan die nog steeds zichtbaar is. Uniek is het rivierbos met de hoogste bomen van Nederland. De cultuurhistorische kwaliteit van het gebied wordt verhoogd door de resten van het Romeinse castellum Fectio en de twee grootste forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (Rijnauwen en Vechten). Amelisweerd heeft met ruim één miljoen bezoekers per jaar een grote recreatieve betekenis en is te beschouwen als een cultuurhistorisch park. Het gebied wordt gekarakteriseerd door aaneengeschaalde parkbossen langs de Kromme Rijn met half open uitzicht op de Koningslaan aan de zuidzijde, en door weiden met lanen en houtwallen aan de noordzijde.

Kasteel de Haar

Kasteel De Haar vormt het centrum van een grootse, eind negentiende-eeuwse parkaanleg in diverse deeltuinen, met zichtlijnen die tot ver buiten het park reiken. Kasteel, park, boerderijen en bijgebouwen vormen met het naastgelegen brinkdorp Haarzuilens een ensemble, dat volgens de historiserende visie van architect P.J. Cuypers naar middeleeuws ideaalbeeld is geconcipeerd. De zuidelijke begrenzing van het gebied is gelegd op de Heycop-Vleutense wetering, de voormalige loop van de Oude Rijn, waaraan de vijftiende-eeuwse Hamtoren ligt. De groenbuffer rond De Haar en Haarzuilens is cultuurhistorisch van groot belang omdat deze de kenmerkende historische structuurlijnen en het contrast tussen park en noordwestelijk agrarisch gebied zichtbaar houdt.

Landgoed Linschoten

Tussen Woerden en Montfoort ligt het Landgoed Linschoten, een in het open poldergebied van het Groene Hart gelegen groene enclave die sinds de middeleeuwen als eenheid wordt beheerd. Dit eeuwenlange centrale beheer heeft geresulteerd in een uniek ruim 300 hectare groot ensemble van huis en parkbos aan het riviertje de Lange Linschoten, met bijbehorende boerderijen (15), grienden en landerijen, voornamelijk ter weerszijden van de Haardijk. Met de bouw van het huis in 1637 startte de buitenplaatsontwikkeling. Tuinarchitect J.D. Zocher jr. transformeerde in 1834 de oude formele aanleg met de vijvers en het *grand canal* in het huidige landschapspark met een grote slingerende waterpartij en met zichtlijnen vanuit het huis naar buiten.

Militair erfgoed

Nieuwe Hollandse Waterlinie

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een 85 kilometer lange verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. De aanleg startte in het begin van de negentiende eeuw, met als doel het economisch hart van Nederland te beschermen tegen aanvallen uit het oosten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie bestaat uit een hoofdweerstandslijn (achterste begrenzing), verdedigingswerken, sluizen/kanalen/keerkaden en een open inundatiegebied (het gebied dat onder water kon worden gezet). De inundatiegebieden vormden het hoofdbestanddeel van de verdediging. Op plaatsen waar inundatie niet mogelijk was, of op plaatsen waar wegen de linie doorkruisten, bouwde men forten. Omstreeks 1870 kreeg de oostzijde van de stad Utrecht een tweede ring van grote forten. Tijdens de mobilisaties van 1914-1918 en van 1939-1940 werd de linie versterkt met tussenstellingen bestaande uit series kazematten en groepsschuilplaatsen. In 1951 werd de linie opgeheven. De voormalige schootsvelden rondom de forten zijn vaak nog onbebouwd en hebben weinig opgaande begroeiing (de 'verboden kringen' rond de forten kenden strenge bouwbeperkingen). De openheid van de voormalige inundatiegebieden versterkt de beleving van de linie.

Oude Hollandsche Waterlinie

De Oude Hollandse Waterlinie ligt tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Het Utrechtse deel ligt ten oosten van de riviertjes 't Gein, de Amstel, de Kromme Mijdrecht en de Meije en beslaat het westelijk deel van de Lopikerwaard. Deze verdedigingslinie ligt geheel in het veengebied. Door de ruime aanwezigheid van water is hier volstaan met een gering aantal verdedigingswerken. De keten van inundatiegebieden vergde vele tientallen kilometers aan kades en watergangen. De Oude Hollandse Waterlinie leunde sterk op vestingsteden: Gorinchem, Nieuwpoort, Schoonhoven, Oudewater, Woerden, Nieuwersluis, Weesp, Naarden en Muiden. De liniesteden waren stervormige bolwerken met grachten en bastions. Daartussen lagen op strategische plekken veldschansen,

aarden werken, voorzien van bastions en een gracht, maar zonder bebouwing. Het waren primitieve forten, bedoeld voor tijdelijke bezetting in tijden van oorlog. De contouren van deze forten en veldschansen zijn nog steeds terug te vinden in het landschap.

In 1672 werd de Oude Hollandse Waterlinie voor het eerst getest: een sterk Frans leger slaagde er niet in om er doorheen te komen. Omdat het middendeel van de linie zwakke plekken kende, verschoof hij aan het eind van de achttiende eeuw richting Utrecht. In 1795 bleek de linie niet bestand tegen strenge vorst die zelfs de grote rivieren deed bevriezen. Na de Franse tijd werd de landverdediging opnieuw georganiseerd en werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie ten oosten van de stad Utrecht aangelegd.

Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam is een verdedigingslinie (kringstelling) rond de hoofdstad, aangelegd aan het eind van de negentiende eeuw. Het betreft een 135 kilometer lange gesloten ring van dijken, dammen, sluizen, forten en inundatiegebieden, ingepast in het landschap. De forten markeren de plaats van de linie in het landschap. Zij liggen in de oksel van hoofdweerstandlijn en accessen (zwakke plekken in de inundatie, veelal dijken langs rivieren en droogmakerijen). Het zuidelijke deel van de verdedigingsring ligt in de provincie Utrecht. De voormalige schootsvelden rondom de forten zijn vaak nog onbebouwd en hebben weinig opgaande begroeiing (de 'verboden kringen' rond de forten kenden strenge bouwbeperkingen). De openheid van de voormalige inundatiegebieden versterkt de beleving van de linie.

Grebbelinie

De Grebbelinie is een zestig kilometer lange waterlinie, gelegen in de Gelderse Vallei tussen de voormalige Zuiderzee en de Nederrijn. De linie is vanaf het midden van de achttiende eeuw aangelegd om de vijand uit het oosten te weren. De Grebbelinie is een samenhangend verdedigingsstelsel van liniedijk, keerkaden, aarden verdedigingswerken, sluizen, waterlopen, inundatie- en schootsvelden. In 1939/40 is de linie versterkt met loopgraven, tankgrachten en kazematten om een Duitse aanval uit het oosten tegen te houden. De hoofdweerstandlijn, gevormd door het Valleikanaal met liniedijk en de Eem boven Amersfoort, werd toen uitgebreid met een voorpostenlijn en een stoplijn als achterste begrenzing. In 1944/45 is door de Duitse bezetter de 'Pantherstellung' deels op de Grebbelinie aangelegd. De verdediging in de breedte is uniek aan deze linie. De forten markeren de plaats van de linie in het landschap, zij liggen op strategische plekken, gebouwd ter verdediging van een acces, zoals (spoor)wegen en stroomruggen. De openheid van de voormalige inundatiegebieden versterkt de beleving van de linie. De Grebbelinie is nog grotendeels ongeschonden aanwezig en manifesteert zich als een groen lint door het landschap.

Soesterberg en omgeving

Centraal op de Utrechtse Heuvelrug ligt een uitgebreid militair oefengebied. Een eerste tijdelijk kamp werd in 1804 door de Franse generaal Marmont aangelegd. De drie kilometer lange contour is nog zichtbaar. De Pyramide van Austerlitz staat thans symbool voor de Franse Tijd in Nederland. Nabij de Amersfoortseweg verrees in 1815 het Kamp van Zeist. Het vormde de basis voor de ontwikkeling van een groot oefenterrein op de Leusderhei, dat vanaf 1870 een gesloten militair gebied werd en na WOII in gebruik kwam voor tanks. Na bouw van de Bernardkazerne werd ook de Vlasakkers als oefenterrein voor tanks ingericht. Een derde ontwikkeling volgde vanaf 1913 toen bij Soesterberg een vliegveld werd ingericht. Het werd de bakermat van onze luchtmacht. In 1941 werd het vliegveld door de Duitsers tot een echt vliegveld met landingsbanen omgevormd. In de jaren 1950 groeide Soesterberg uit tot een NAVO-basis. Met de sluiting in 2008 kwam er een definitief einde aan deze militaire vliegbasis. Camouflage, afgeslotenheid, forse infrastructuur en opeenvolgende kampementen zijn de sleutelbegrippen van dit uitgestrekte militaire oefengebied. Er is een web van brede banen en wegen ontstaan met verspreid gelegen kazernes, bunkers en observatieposten.

Agrarisch cultuurlandschap

Lopikerwaard

De Lopikerwaard vormt samen met de Krimpenerwaard (Zuid-Holland) een van de grootste aaneengesloten veenweidegebieden van Nederland. Lage ruimtelijke dynamiek binnen de door rivieren omsloten waard heeft gezorgd voor het nagenoeg volledig intact blijven van het twaalfde-eeuwse cope-ontginningssysteem, dat wordt gekenmerkt door enkele zeer lange, oost-west gerichte ontginningsslinten. Kenmerkend zijn de vaste dieptematen, het patroon van scheisloten en de

boerderijlinten met oriëntatie op de ontginningsbasis. Het contrast tussen de dicht bebouwde, doorgaans dubbelzijdige linten en het open tussenliggende polderland is karakteristiek voor de Lopikerwaard. Een fijnmazig sloot- en boezemsysteem typeert het westelijk deel. De randen van de waard hebben kenmerkende open (Lekdijk) en meer gesloten (Ijsseldijk) boerderijlinten langs de dijk.

Kockengen-Kamerik-Zegveld

Het gebied Kockengen-Kamerik-Zegveld is een typisch twaalfde-eeuws cope-ontginningslandschap dat nog behoorlijk intact is. Het is een schoolvoorbeeld van onder centrale regie uitgevoerde, zeer regelmatige copeontginning en vormt (met het in Zuid-Holland doorlopende deel) het grootste aaneengesloten complex daarvan in Nederland. Het betreft een binnen Europa unieke veenontginning, met vaste dieptematen, een regelmatig patroon van (veelal verbrede) sloten en een ritme van (dwars)kaden en boerderijlinten met oriëntatie op de ontginningsbasis. Zowel enkelzijdige als dubbelzijdige linten komen voor, met een veelal half open karakter. Er worden drie deelgebieden onderscheiden: het schaakbordpatroon van zeer regelmatige ontginningsblokken rond Kockengen (cope), de waaiervormige verkaveling van Zegveld (opstrek) en het gebied rond Kamerik met ten opzichte van de ontginningsbasis verschoven boerderijlinten.

Westbroek

De middeleeuwse veenontginning ten westen van de Vecht rond Tienhoven-Westbroek-Maartensdijk is een open poldergebied met een karakteristieke, opstreckende strookverkaveling bestaande uit percelen van zeven tot twaalf kilometer lengte. Het wordt doorsneden door enkele verspringende boerderijlinten. Het verspringen is een gevolg van de verschillende ontginningsstadia van het gebied en heeft geleid tot kenmerkende zogenaamde bajonetaansluitingen bij de dwarswegen. Kenmerkend voor het gebied zijn voorts de vele turfvaarten. De verkeersbundel Utrecht-Hilversum markeert het contrast tussen de lange open gezichten van Westbroek en het meer verstedelijkte gebied Groenekan en Maartensdijk. De Gageldijk markeert de huidige stadsrand van Utrecht, van waaraf het open weidelandschap met verre open gezichten tot aan 't Gooi zich uitstrekt.

Linschoten

Binnen de driehoek Woerden-Oudewater-Montfoort liggen de Linschoter ontginningen. Tezamen met de boerderijlinten langs de Lange Linschoten, het landgoed Linschoten en de Linie van Linschoten is dit gebied cultuurhistorisch zeer waardevol. De oudste, deels nog onregelmatige ontginningen liggen op de brede stroomrug, waar het engdorp Linschoten zich heeft ontwikkeld. In de middeleeuwen zijn vanaf de stroomrug, de Lange Linschoten en de noordelijke Ijsseldijk de achterliggende gebieden in verkavelingsblokken strookvormig ontgonnen. Langs de ontginningsassen concentreerde zich de bebouwing in een enkel of dubbel lint. De Montfoortsche Vaart was onderdeel van de vaarroute tussen Montfoort en Amsterdam en dateert uit 1617. De Linie van Linschoten (onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie, aangelegd in 1796) bestaat uit een deels afgegraven aarden schans die als groene structuur nog goed zichtbaar is in het open land.

Ronde Venen

Het radiale patroon van de middeleeuwse strokenverkaveling van de Ronde Venen, het turfwinninglandschap van de Vinkeveense Plassen en de orthogonale structuur van de droogmakerijen, vormen samen een staalkaart van kenmerkend agrarisch grondgebruik door de eeuwen heen. Vanaf de veenriviertjes Kromme Mijdrecht, Drecht, Waver en Winkel is in de middeleeuwen het grote veenkussen radiaal ontgonnen naar een centraal gelegen hoger punt. De zuid- en oostzijde werd benaderd vanuit de daartoe gegraven Ennipwetering, Geer- en Veenkade en de oostzijde vanuit de Oukoperdijk en de Groenlandsekade. Met zuwes (looppaden) werd het gebied in taartpunten verdeeld en in opstreckende stroken ontgonnen. Halverwege vestigden zich de ringvormige boerderijlinten van Vinkeveen, Wilnis, Mijdrecht en Waverveen. Van deze ontginningen resteert langs de veenriviertjes nog slechts een smalle zone, terwijl ze in het zuiden nog goed bewaard zijn gebleven. Door intensieve turfwinning in de zeventiende en achttiende eeuw zijn in het noordoosten de Vinkeveense Plassen ontstaan, met een karakteristiek patroon van legakkers en petgaten. In de negentiende eeuw zijn de overige plassen in een viertal droogmakerijen verkaveld binnen zware ringdijken.

Archeologie

Limes

De Limes is de voormalige noordgrens van het Romeinse Rijk. Het betreft de grootste lineaire structuur van Europa, lopend van Roemenië tot in Groot-Brittannië. In de provincie Utrecht volgt de Limes de loop van de Neder-, Kromme en Oude Rijn. De Limes is bovengronds vrijwel nergens zichtbaar. De archeologische resten liggen verborgen in de bodem, veelal onder het grondwaterpeil, waardoor in onze gebieden sprake is van een unieke conservering. Het verhaal van de Limes is zowel het verhaal van de Romeinse soldaten in de forten als het verhaal van de inheemse bevolking daaromheen en de wisselwerking tussen beide groepen. In de provinciale ruimtelijke verordening wordt het accent gelegd op de aan de militaire aanwezigheid gerelateerde ruimtelijke structuren:

- de grensrivier, met scheepswrakken (in de voormalige bedding), waterwerken en archeologisch
- waardevolle geulopvullingen;
- de limesweg, op de zuidelijke oevers van de Rijn;
- forten (castella) met bijbehorende kampdorpen (vici), grafvelden, wachttorens en waterwerken;
- een zone langs en op korte afstand van de Romeinse Rijn en Limesweg met daarbinnen (het mogelijk voorkomen van), (water)wegen, semi-militaire nederzettingen, religieuze centra, grafvelden en aanverwante monumenten.

De belangrijkste bekende locaties van de Utrechtse Limes zijn de castella bij Fort Vechten (Fectio), op het Domplein in Utrecht (Trajectum), bij de Hoge Woerd in de Meern en in het centrum van Woerden (Laurium).

Utrechtse Heuvelrug

De Utrechtse Heuvelrug is 150.000 jaar geleden ontstaan tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Het stuwwallenlandschap bezit een grote diversiteit aan archeologische waarden uit verschillende perioden, van de Steentijd tot de Tweede Wereldoorlog. Juist de stapeling van tijdlagen maakt de Utrechtse Heuvelrug zo bijzonder. Deze is het sterkst op de zuidelijke flanken. Op deze gradiënt (overgangszone naar de lagere kleigronden) bevinden zich diverse concentraties van prehistorische grafheuvels, celtic fields en vroegmiddeleeuwse grafvelden. Ook treffen we hier nederzettingsterreinen uit de Brons- en IJzertijd aan als voorlopers van de middeleeuwse esdorpen met hun bouwgronden (engen), alsmede middeleeuwse wegenpatronen en tabaksvelden uit de Nieuwe Tijd. De belangrijkste bekende archeologische locaties op de Heuvelrug zijn:

- Kwintelooyen (Steentijd);
- Celtic fields, grafheuvels en nederzettingen (met name Brons- en IJzertijd);
- Merovingisch grafveld Rheden en Oud-Leusden (Vroege Middeleeuwen);
- Plantage Willem III (tabakscultuur, Nieuwe Tijd);
- Grebbeberg, Kamp Amersfoort, Vliegbasis Soesterberg (Tweede Wereldoorlog).

Dorestad

Dorestad geniet internationale bekendheid als icoon van Europese handel en is een strategisch belangrijke plaats geweest, onder andere in de strijd tussen Friezen en Franken. De bloeitijd van Dorestad als handelsnederzetting lag in de achtste en het begin van de negende eeuw. In de tweede helft van de negende eeuw had Dorestad ernstig te lijden onder expedities van (Deense) Vikingen. In 863 werd de nederzetting grotendeels verwoest. Wederopbouw bleef uit. Het agrarische deel van de nederzetting is waarschijnlijk voort blijven bestaan, getuige de melding van 'villa Wic' in historische bronnen uit het jaar 948. Dorestad lag voor een deel ter plaatse van het huidige Wijk bij Duurstede. De langgerekte nederzetting ontstond langs de oever van Kromme Rijn en Lek. De Kromme Rijn verlegde haar loop vanaf de achtste tot de twaalfde eeuw steeds verder naar het (noord)oosten, waardoor een nieuwe strook drassig land ontstond tussen de bewoning en de rivier. De belangrijkste bekende archeologische locaties zijn:

- handelskwartier met haven;
- bestuurlijk centrum;
- kerk en grafveld;
- agrarische zone met boerderijen.

bijlage 4: Lijst van gebruikte afkortingen

AVP	Agenda Vitaal Platteland
BiSC	BibliotheekServiceCentrum
BMC	Business Model Canvas
CHAT	Digitale Cultuurhistorische Atlas van de Provincie Utrecht
CMU	Cultuurfonds voor Monumenten Utrecht
EZ	Ministerie van Economische Zaken
HUA	Het Utrechts Archief
HUL	Het Utrechts Landschap
IGP	Integraal Gebiedsprogramma
IPO	Interprovinciaal Overleg
KC	Kunst Centraal
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
LEU	Landschap Erfgoed Utrecht
MOA	Museum Oud Amelisweerd
MWU	Stichting Monumentenwacht Utrecht
NBTC	Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen
NHW	Nieuwe Hollandse Waterlinie
NRF	Stichting Nationaal Restauratiefonds
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
PRS	Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie
PRV	Provinciale Ruimtelijke Verordening
PVS	Park Vliegbasis Soesterberg
ROP	Restauratie opleidingsproject
SCP	Sociaal Cultureel Planbureau
SIKB	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer
SNL	Subsidie Natuur en Landschap
SSK	Stichting Samenwerkende Kasteelmusea
STAMU	Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht
SvA	Stelling van Amsterdam
UFL	Afdeling Uitvoering Fysieke Leefomgeving provincie Utrecht
UFO	Utrechts Festival Overleg
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

bijlage 5: Literatuurlijst

1. *In Verbinding! Coalitieakkoord 2015-2019*. Provincie Utrecht **[mei 2014]**
2. *Tussenevaluatie cultuurnota 2012-2015 'Cultuur van U'*. Provincie Utrecht **[oktober 2014]**
3. *Project balans strategische agenda, Terugblik strategische agenda*. Provincie Utrecht **[december 2014]**
4. *Project balans strategische agenda, Trendverkenning*. Provincie Utrecht **[december 2014]**
5. *Staat van Utrecht 2014*. Provincie Utrecht **[december 2014]**
6. *Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013 -2028 en -Verordening 2013*. Provincie Utrecht **[februari 2013]**
7. *Pact van Altena, Bestuursovereenkomst Nieuw Hollandse Waterlinie 2014-2020*. Provincies Gelderland, Noord-Brabant, Noord-Holland en Utrecht **[oktober 2014]**
8. *Koersdocument Nieuwe Hollandse Waterlinie 2015-2020*. Provincie Utrecht **[april 2014]**
9. *Onderzoek provinciale aansturing ondersteuningsinstellingen*. Bureau B&A **[november 2013]**
10. *De Utrechtse Erfgoedmonitor, De staat van de rijksmonumenten in de provincie Utrecht*. Provincie Utrecht, **[oktober 2014]**
11. *Wegwijzer voor de toekomst, Provincie-brede conclusies van het onderzoek naar het erfgoedbeleid bij de Utrechtse Gemeenten*. STAMU **[september 2014]**
12. *Omgevingswet en Erfgoedwet: een nieuw kader voor cultureel erfgoed*. OCW **[oktober 2014]**
13. *Agenda Cultuur, 2017-2020 en verder*. Raad voor Cultuur **[april 2015]**
14. *Cultuur beweegt, De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. OCW **[juni 2013]**
15. *Monumentenzorg en financiering 2020, Trends & ontwikkelingen*. NRF **[december 2014]**
16. *Cultuur herwaarderen*. WRR **[juli 2015]**
17. *Gisteren vandaag, Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening*. SCP **[juli 2015]**
18. *Holland Branding en Marketing Strategie 2020*. NBTC Holland Marketing **[april 2015]**
19. *Atlas voor gemeenten 2015 - Erfgoed*. Onderzoeksbureau Atlas voor Gemeenten **[mei 2015]**

bijlage 6: Deelnemers rondetafelgesprekken 28 september en 8 oktober 2015

Deelnemer	Organisatie
Willemien van Aalst	Nederlands Film Festival
Appie Alferink	ZIMIHC
Anne Arendsen	Gemeente Amersfoort
Matti Austen	Amersfoort Jazz en Stichting JazzNL
Maureen Baas	Metaalkathedraal
Rob Berends	oud-directeur CultuurCompagnie Noord-Holland
Arjen Berendse	Aan de Slinger
Annette de Bock	Toneelschuur Haarlem, Prins Bernhard Cultuurfonds
Karin Boelhouwer	Provinciale Staten, Groen Links
Carolien de Boer	Gemeente Amersfoort
Mirjam van den Bremen	Bibliotheek Het Groene Hart
Gerda de Bruijn	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Gerard Bunnik	Gemeente Zeist
Lucia Claus	Stadschouwburg Utrecht
Jos Debeij	Koninklijke Bibliotheek
Ali Dekker	Provinciale Staten, D66
Ella Derksen	Zelfstandig ondernemer
Wichert van Dijk	Monumentenwacht Utrecht
Marian van Dijk	Museum Speelklok
Jessica Dijkman	Gemeente Houten
Saskia van Dockum	Utrechts Landschap
Wietske Dubelaar-Schippers	Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht
Peter van Dun	Bond Heemschut
Elly van Eijk	Gemeente Amersfoort
Peter van Eijk	PBF innovatie bv
Hanjo Esselman	Gemeente Amersfoort
Manuela Flüggen	gemeente Wijk bij Duurstede
Karen van der Graaf	Landschap Erfgoed Utrecht
Erno de Groot	Bibliotheek Eemland
Eric de Haan	Regionale Bibliotheek Angstel, Vecht en Venen
Nelly De Haan-Mourik	Provinciale Staten, ChristenUnie
Giep Hagoort	Universiteit Utrecht/HKU
Joris Heerkens	Gemeente IJsselstein
Harm van den Heiligenberg	Universiteit Utrecht
Siem Hiemstra	Gemeente Veenendaal
Hélène Hine	Landschap Erfgoed Utrecht
Claudia van Holsteijn	Natuurmonumenten
Fenna van Hout	Landelijk Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst
Ronald Huizer	Bibliotheek ServiceCentrum
Frank van der Hulst	Kunst Centraal
Edwin Jacobs	Centraal Museum
Anouk Janssen	Museum Catharijneconvent
Jan-Hylke de Jong	Fenicks, specialist digitale monitoring
Anetta de Jong	Kasteel de Haar

Deelnemer	Organisatie
Arie Keijzer	Scholen in de Kunst (Amersfoort)
Vincent de Kieviet	Gemeente Bunschoten
Saskia Kluitmans	Gemeente Utrecht
Arthur Kocken	Provinciale Staten, VVD
Johan Kolsteeg	Rijksuniversiteit Groningen
Lotte Koolhoven	Partij voor de Dieren
Robert Kouijzer	De Coöperatie
Monique Krauwer	Ministerie van OCW, directie Erfgoed en Kunsten
Gabriëlle Kuiper	Hogeschool voor de Kunsten
Edsard Kylstra	Gemeente Utrecht
Gaby Lafeber	Bibliotheek Rivierenland
Carole Leroy	Stichting KUVO
Frank Louhenapessy	Rijksmuseum Huis Doorn
Annemarie Luksen-IJtsma	Gemeente Utrechtse Heuvelrug
Toine Maas	Uitgeverij Matrijs
Brendan McCarthy	Gebiedscoöperatie O-gen
Katja Merx	Gemeente Utrechtse Heuvelrug
Anneke Van Mispelaar	Bureau BUITEN, economie & omgeving
Carine Nieman	Programmabureau Utrecht-West
Truke Noordenbos	Provinciale Staten, SP
Paul Noppers	Ministerie van OCW, Erfgoedinspectie
Pieter van Ojen	Provinciale Staten, ChristenUnie
Marlies Olthuis	Stichting Lezen & Schrijven
Jo-Ann Oskam	Gemeente Oudewater
Josien Paulides	Fonds voor Cultuurparticipatie
Anne-Floor van Pelt	Gemeente Vianen
Yvonne Ploum	Museum Oud Amelisweerd
Mireille Pondman	Bibliotheek ServiceCentrum
Jeltsje in der Rieden	SPRING
Tonnie van de Rijdt - van de Ven	AWN Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie
Marianne de Rijke	Landschap Erfgoed Utrecht
Ina Roeterdink	Nationaal Restauratiefonds
Hedwig Saam	Nationaal Militair Museum
Arne Schaddelee	Provinciale Staten, ChristenUnie
Ayla Schneiders	Provinciale Staten, D66
Jayne Slot	Tg Space
Martine Spanjers	ZIMIHC
Gert Staal	Bibliotheek Lek & IJssel
Judith Streefkerk	Gemeente Lopik
Marlies Tal	Landelijk Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst
Norine Terpstra	Gemeente Utrecht
Fred Teunissen	Stichting Robijn
Marlies Timmermans	EKKO
Anthony Tom	MooiSticht
Aad van Tongeren	Ministerie OCW
Erik Uitenbogaard	Cartesius Museum

Deelnemer	Organisatie
Arja van Veldhuizen	Landschap Erfgoed Utrecht
Machiel Veltkamp	Stichting z25.org
Paul Vesters	Utrechts Landschap
Pauline van Viegen	Provinciale Staten, PvdA
Marianne Visser	Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht
Ton van Vlimmeren	Bibliotheek Utrecht
Irene Vlot-Visser	Romeins Schip Woerden
Marijke Vos	Eneco
Cobie de Vos	Het Huis Utrecht
Harold Warmelink	Flint Theater, evenementen en congressen
Moniek Warmer	warmer educatief ontwerp en advies voor kunst&cultuur
Johanna van der Werff	Amersfoort in C
Anneke Westland	Bibliotheek ServiceCentrum
Gemma Wiegant	Bibliotheek Nieuwegein De tweede verdieping
Jan Willem Jansen	Provinciale Staten, CDA
Margreet Windhorst	Raamwerk advies en tekst
Bart Witte	Expodium
Mariet Wolterbeek	Bibliotheek Z-O-U-T
Mildred van der Zwan	Werelderfgoed Podium

bijlage 7: Deelnemers bijeenkomst Cultuurpacten 26 november 2015

deelnemer	functie	Organisatie
M. van den Berg	projectleider/beleidsadviseur	gemeente Baarn
C. de Boer	adviseur beeldende kunst en musea	gemeente Amersfoort
S. van den Broek	strategisch adviseur	gemeente Rhenen
G. Bunnik	beleidsadviseur media, kunst, cultuur en erfgoed	gemeente Zeist
I. Dijkstra	beleidsadviseur samenleving	gemeente Soest
J.I.M. Duindam	wethouder	gemeente Woerden
J.G. den Dunnen	wethouder	gemeente Eemnes
J.J. Eijbersen	wethouder	gemeente Bunnik
J.R.C. van Everdingen	wethouder	gemeente Lopik
M. Fluitman	wethouder	gemeente Zeist
M. van Gelder	beleidsmedewerker kunst en cultuur	gemeente Stichtse Vecht
A. Goos	beleidsmedewerker kunst en cultuur	gemeente De Ronde Venen
M. van de Groep	burgemeester	gemeente Bunschoten
E.C. Haak	beleidsadviseur	gemeente Woerden
F. van der Heide	beleidsadviseur cultuur	gemeente Soest
S.P. Hiemstra	strategisch beleidsadviseur	gemeente Veenendaal
B. Houwing	wethouder	gemeente Amersfoort
V.H. de Kieviet	beleidsmedewerker cultuur, erfgoed en toerisme	gemeente Bunschoten
S. Kluitmans	projectleider cultuur	gemeente Utrecht
A.E.H. van der Kolk	waarnemend burgemeester	gemeente Renswoude
M.F.M. Kosterman	wethouder	gemeente Wijk bij Duurstede
E. Kylstra	senior adviseur erfgoed en ruimte	gemeente Utrecht
M. Lejeune-Koster	wethouder	gemeente Montfoort
E. Lucassen	beleidsadviseur	gemeente Bunnik
K.E. Merckx	beleidsadviseur cultuur	gemeente Utrechtse Heuvelrug
H.J.M.A. Mieras	wethouder	gemeente De Bilt
D. van Nieuwenhuijzen	beleidsmedewerker	gemeente Woudenberg
H. Nijhof	wethouder	gemeente Utrechtse Heuvelrug
J. Oskam	adviseur	gemeente Oudewater
A.F. van Pelt	beleidsadviseur	gemeente Vianen
W. van de Riet	beleidsadviseur	gemeente Leusden
E. Schuler	beleidsmedewerker cultuur	gemeente De Bilt
E. Spil	wethouder	gemeente De Ronde Venen
M. Stekelenburg	wethouder	gemeente Nieuwegein
J. Streefkerk	beleidsmedewerker plattelandsontwikkeling	gemeente Lopik
S.J.H.M. Veldboer	wethouder	gemeente Rhenen
P. Verhoeve	burgemeester	gemeente Oudewater
M.F.M. Verweij	wethouder	gemeente Vianen
J. Verweij	beleidsmedewerker	gemeente Nieuwegein